

OPPORTUNITY4YOU | МОЖНОСТ ЗА ТЕБЕ

**ЗАЕДНИЧКА КОМПАРАТИВНА СТУДИЈА ЗА ВРАБОТЛИВОСТ И ПРЕКУГРАНИЧНА
МОБИЛНОСТ ВО ПРЕКУГРАНИЧНИОТ РЕГИОН НА СРБИЈА И СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА**

јуни 2023 година

Оградување од одговорност:

Оваа студија е изработена со финансиска поддршка на Европската Унија. Нејзината содржина е единствена одговорност на Центарот за управување со знаење- Скопје, Република Северна Македонија, Центарот за развој на Скопски плански регион, Република Северна Македонија, Центарот за развој на Јабланичка и Пчињска област-Лесковац, Србија и општина Власотинце, Србија и не мора да ги одразуваат ставовите на Европската Унија.

Овој проект е кофинансиран од Европската Унија

Проект го спроведуваат Центарот за управување со знаење Скопје, Северна Македонија, Центарот за развој на скопскиот плански регион Северна Македонија, Центарот за развој на Јабланичка и Пчињска област-Лесковац, Србија и општина Власотинце, Србија

СОДРЖИНА

<u>Листа на акроними</u>	3
<u>1 Вовед</u>	4
<u>2 Методологија</u>	5
<u>3 Вработливост и прекугранична мобилност во Србија</u>	10
<u>3.1 Економија</u>	10
<u>3.2 Претприемништво</u>	17
<u>3.3 Институционална и регулаторна рамка</u>	21
<u>3.4 Формално и неформално образование</u>	23
<u>3.5 Пазар на трудот</u>	28
<u>4 Вработливост и прекугранична мобилност во Северна Македонија</u>	35
<u>4.1 Економија</u>	35
<u>4.2 Претприемништво</u>	41
<u>4.3 Институционална и регулаторна рамка</u>	45
<u>4.4 Формално и неформално образование</u>	47
<u>4.5 Пазарот на трудот</u>	48
<u>5 Вработливост и прекугранична мобилност во прекуграничната област</u>	55
<u>5.1 Претприемништво</u>	56
<u>5.2 Пазарот на трудот</u>	63
<u>5.3 Вработливост и прекугранична мобилност</u>	67
<u>6 Компаративна анализа на вработливоста и прекуграничната мобилност</u>	70
<u>6.1 Трендови на вработување</u>	71
<u>6.2 Прекугранична мобилност</u>	75
<u>6.3 Клучни деловни сектори на раст</u>	84
<u>6.4 Клучни актери</u>	88
<u>6.5 Тековни програми на национално и локално ниво</u>	91
<u>7 Зајакнување на вработливоста и прекуграничната мобилност во прекуграничната област</u>	94
<u>7.1 Можности и ризици</u>	96
<u>7.2 Препораки</u>	99
<u>8 Литература</u>	102
<u>9 Анекси</u>	105

АОФИ	Српска агенција за извозни кредити и осигурување
АВРМ	Агенцијата за вработување на Република Северна Македонија
ЦЕФТА	Централноевропски договор за слободна трговија
ГО	Организација на граѓанското општество
EQAVET	Европско осигурување на квалитет во стручното образование и обука
ЕУ	Европската Унија
СДИ	Странски директни инвестиции
БДП	Бруто домашниот производ
БНД	Бруто национален приход
БДВ	Бруто додадена вредност
ИКТ	Информатички и комуникациски технологии
ИПА	Инструмент за претпристапна помош
ИПА II	Инструмент за претпристапна помош II (2014-2020)
ЛС	Локална самоуправа
НСЗ	Националната служба за вработување на Република Србија
НВО	невладина организација
НТЕС	Номенклатура на територијални единици за статистика
ОЕЦД	Организација за економска соработка и развој
АРР	Агенција за регионален развој
СБРА	Српската агенција за деловни регистри
СДА	Српска агенција за развој
МСП	Мали и средни претпријатија
МСП	Мали и средни претпријатија и претприемачи
SORS	Завод за статистика на Република Србија
ДЗС	Државниот завод за статистика на Северна Македонија
СОО	Стручно образование и обука

Развојот на нови деловни форми создаде флексибилни односи меѓу работодавачите и вработените, како и помеѓу давателите на услуги и нивните корисници. Технолошкиот развој и дигитализацијата ги принудуваат работодавачите да инвестираат во истражување и развој, како и да бараат работници кои имаат специфични интереси и вештини. Поради ова, вработливоста и прекуграничната мобилност добиваат сосема нова димензија. Прекуграничната мобилност на работната сила е важна алатка која придонесува за подобро усогласување меѓу вештините и задачите, пренос на знаење и технологија, зголемување на економската продуктивност и создавање нови работни места. Исто така, прекуграничната мобилност на работната сила ја зголемува побарувачката за стоки и услуги и позитивно влијае на конкурентноста и продуктивноста на работниците. Од Европска перспектива, прекуграничната мобилност става акцент на прераспределбата на работните места и работниците во различни Европски земји, со што се создава ефикасен и интегриран пазар кој има позитивни ефекти врз економскиот раст¹. Од гледна точка на европските интеграции, зголемувањето на вработливоста и мобилноста на работната сила значи да се направат економиите и на Србија и на Северна Македонија конкурентни и погодни за инвестирање, истовремено подготвувајќи се за идното членство во ЕУ. Иницијативата „Отворен Балкан“, која беше лансирана во 2022 година, ја овозможува прекуграничната мобилност на работната сила и го проширува пристапот до поголемите пазари за компаниите кои работат во Србија и Северна Македонија. Ова е можност што може да придонесе за понатамошно економско зајакнување на двете земји. Затоа, неопходни се нови модели, програми и услуги кои ќе го подобрат знаењето за прекуграничната мобилност на пазарот на трудот и ќе создадат нови можности за вработување во перспективни сектори. ИПА II Програмата за прекугранична соработка на Србија и Северна Македонија (2016-2020) го препознава унапредувањето на вработувањето и мобилноста на работната сила како некои од посебните приоритети. Долгорочните предизвици за прекуграничната област на Србија и Северна Македонија се помалата можност за вработување поради неусогласеноста меѓу вештините и пазарот на труд и ограниченото знаење за прекуграничната мобилност на работниците. Проектот „Можност за тебе“ (Opportunity4You), кој е во рамките на гореспоменатата програма, има намера да ги подобри механизмите за поддршка на вработливоста и мобилноста на работната сила во прекуграничната област на Србија и Северна Македонија. Проектот се фокусира на воведување нови пристапи, како и на соработка помеѓу јавниот и приватниот сектор со цел да се поддржи вработливоста и мобилноста на работната сила во прекуграничната област и да се зголемат капацитетите и компетенциите на јавниот и приватниот сектор за спроведување на програми за вработување. Проектот е заедничка иницијатива на 4 прекугранични партнери: Центарот за управување со знаење од Скопје, Центарот за развој на Скопскиот плански регион, Центарот за развој на Јабланичката и Пчињската област од Лесковац и општината Власотинце (во натамошниот текст: партнери на проектот). Партнерите на проектот иницираа заедничко истражување за вработливост и прекугранична мобилност на работната сила во прекуграничната област на Србија и Северна Македонија. Целта на ова истражување е да се анализираат трендовите и можностите за вработување во виталните економски сектори, како и да се процени потенцијалот за прекугранична мобилност на работниците. Наодите од истражувањето беа консолидирани во документ насловен „Заедничка компаративна студија за вработливост и прекугранична мобилност во прекуграничната област на Србија и Северна Македонија“ (во натамошниот текст: Заедничка студија). Заедничката студија се состои од 9 поглавја. Поголавје 1 нуди краток вовед во проектот и предметот на истражување, Поголавје 2 ја објаснува применетата методологија. Поголавјата 3 и 4 покажуваат каква е вработливоста и прекуграничната мобилност во Србија и Северна Македонија. Поголавјата 3 и 4 содржат подпоглавја кои даваат детален национален преглед на економијата, претприемништвото, институционалната и регулаторната рамка, формалното и неформалното образование и пазарот на трудот. Вработливоста и прекуграничната мобилност во прекуграничниот регион на Србија и Северна Македонија се прикажани во поглавје 5. Поголавје 6 нуди компаративна анализа на вработливоста и прекуграничната мобилност на национално и прекугранично ниво како и трендови на вработување, прекугранична мобилност, идентификувани севклучни сектори со потенцијал за раст, клучни актери и тековни програми за поддршка на вработувањето на локално и национално ниво. Поголавјето 7 ги сумира наодите, можностите, ризиците и препораките за подобрување на вработливоста и прекуграничната мобилност на работната сила. Поголавје 8 се состои од преглед на користената литература. На крајот од документот има листа на прилози кои се составен дел од заедничката студија.

¹Извор: Parenti A. and Tealdi C. Cross-Border Labour Mobility in Europe: Migration Versus Commuting. The Economic Geography of Cross-Border Migration. Footprints of Regional Science 2021

Заеднички потреби за локалните заедници од двете страни на границата се унапредување на вработувањето и подобрување на прекуграничната мобилност на работната сила во прекуграничниот регион на Република Србија и Република Северна Македонија (во натамошниот текст: прекуграничен регион). Планирањето на идните интервенции во оваа област нема да биде возможно без добра аналитичка основа. Проектните партнери спроведоа заедничко истражување од двете страни на границата со поддршка на одредени надворешни консултанти. Предмет на ова истражување е откривање на факторите кои влијаат на вработливоста и прекуграничната мобилност на работниците. Намерата е да се утврди кои веродостојни и споредливи извори и збир на податоци, трендови на вработување и економски сектори имаат најголем потенцијал за вработливост и можат да имаат влијание врз зголемувањето на прекуграничната мобилност на работниците. Бидејќи вработувањето и мобилноста на работниците е сложен концепт, економското опкружување, пазарите на трудот, образовниот сектор и структурата на економијата беа земени предвид преку концентрацијата на боите на регистрираните економски субјекти и бројот на вработени по сектори на дејност. За време на ова заедничко истражување, истражувачите користеа квантитативни и квалитативни методи, кои се состојат од комбинација на биро и теренско истражување. Клучните наоди од истражувањето помогнаа да се утврдат препораките за зајакнување на вработливоста и прекуграничната мобилност во прекуграничниот регион. Во истражувањето беа идентификувани и идни можности за заеднички развој и потенцијални ризици кои би можеле да ја забават вработливоста и прекуграничната активност. Од аналитички агол значаен за прекуграничната област, идентификувани се клучните деловни сектори кои имаат потенцијал за раст на вработливоста и развојот, клучните актери во областа на вработувањето, како и тековните програми на локално и национално ниво кои го поддржуваат подобрувањето на вработливост и прекугранична мобилност. Територијата на која што беше спроведено истражувањето опфаќа национално ниво (Србија и Северна Македонија) и прекуграничниот регион кој ги опфаќа Јабланичка и Пчињска област во Србија и североисточниот регион и дел од скопскиот регион кој е вклучен во прекуграничната програма од Северна Македонија. Овој дел од Скопскиот регион ги опфаќа општините Арачиново, Чучер Сандево, Илинден, Петровец, Сопиште, Студеничани и Зелениково и три општини на градот Скопје (Бутел, Ѓорче Петров и Сарај). Заедничкото истражување беше спроведено во периодот од 22 мај 2023 до 30 јуни 2023 година. Истражувањето беше спроведено паралелно од двете страни на границата и вклучуваше неколку компатибилни и меѓусебно поврзани фази.

Подготовка за истражување: Пред да започнат со истражувањето, дефинирана е сеопфатна методологија, подготвен е план за истражување и дизајнирано истражување, како што се прашалници и апликација за обработка и анализа на податоците што треба да се соберат. Со цел да се создаде заедничката студија, создадена е методолошка рамка која овозможува објективна проценка на состојбата на економијата, претприемништвото и пазарот на трудот имајќи ги предвид вработливоста и мобилноста на работната сила на териториите опфатени со истражувањето. Примената на квантитативните и квалитативните методи и техники во различни фази на истражување создаде сигурна основа за валидна компаративна анализа. За да се добие реална слика за состојбата на економијата и пазарот на труд во прекуграничниот регион, наодите од квантитативното истражување беа вкрстени со наодите од квалитативното истражување (триангулација). Споменатите методи беа имплементирани истовремено од двете страни на границата. Во текот на подготовката за истражувањето имаше консултативни дискусии меѓу проектните партнери со цел да се договорат планот и начинот на спроведување на теренското истражување. За потребите на теренското истражување беа креирани алатки за истражување и прашалници. Прашалниците за интервју и анкетните прашалници беа дизајнирани во согласност со целните групи кои учествуваат во проектот. Вкупно беа креирани четири типа прашалници за интервју и три типа анкетни прашалници на српски и македонски јазик. Деталите за прашалниците и структурата на испитаниците се за следните фази од истражувањето. Важна заедничка карактеристика за спроведените интервјуа и анкетното истражување беше строгата приватност на личните податоци на учесниците во истражувањето, собрани доброволно и обработени во согласност со Општата регулатива за заштита на податоци (ЕУ) 2016/679 и

релевантните српски и македонски закони за заштита на податоците. На почетокот на интервјуто/анкетата, на учесниците им беше кажано која е целта на истражувањето, како и правилата за собирање и почитување на нивните лични податоци. Откако дадоа согласност, започна процесот на интервјуирање/анкетирање. Од техничка гледна точка, сите прашалници имаа сличен општ дизајн кој содржеше визуелизација на Програмата за прекугранична соработка и ЕУ, и оградување од одговорност. Собраните одговори беа анализирани на ниво на одредена целна група, за што е користена специјално подготвена апликација EXCEL за обработка на податоци. (Апликација за обработка на податоци SR (2023) 4.0.xls) Подготовката за истражување беше финализирана до средината на мај 2023 година.

Квантитативно истражување (истражување на маса): Оваа фаза вклучува собирање и обработка на примарни и секундарни податоци релевантни за предметот на истражување. Кога станува збор за квантитативните методи, за содржината на документите се користат методот на анализа, техниката на директна квантитативна (статистичка) анализа и методот на структурна анализа со техника на класична квалитативна анализа. Според изворот и видот на податоците, земени се во предвид податоците што беа достапни за територијата на истражување, кои истовремено важат за двете страни на границата и се релевантни за предметот на истражувањето. Прекуграничниот регион не е статистички евидентиран во националните статистички системи на Србија и Северна Македонија на специфичен начин. Поради оваа причина, беа забележани само достапните податоци за областите во Србија и регионите во Северна Македонија. За да се добие валидна слика за прекуграничниот регион во случајот со Скопскиот регион, истражувачите ги набљудуваа само податоците за 10 општини (10 ЕЛС) кои се дел од областа за прекугранична соработка. Ова беше главното методолошко ограничување при собирањето и анализата на релевантните статистички податоци. Податоците кои не се достапни за ниво на област/регион беа собрани со групирање (агрегација) на податоци за поединечни градови/општини кои се дел од програмата за прекугранична соработка. Релевантни извори на податоци беа достапни статистички податоци од меѓународни и национални извори, истражувачки извештаи и научни трудови релевантни за темата на истражувањето, архивска документација и интернет презентации на национални и регионални субјекти и други релевантни институции. Главните извори на мета-податоци се меѓународни и национални достапни бази на податоци. Од меѓународните бази на податоци се издвојуваат базата на податоци на ОЕЦД (<http://stats.oecd.org/>), УНДата (<http://data.un.org>), базата на податоци на Еуростат. (<https://ec.europa.eu/eurostat/>), базата на податоци на Светска банка - Индикатори за светски развој (<https://databank.worldbank.org>) и Табла за резултати за мобилност (<https://national-policies.eacea.europa.eu/mobility-scoreboard>). Истражувачите интензивно користеле национални бази на податоци за статистички податоци. Имено, базите на податоци на Заводот за статистика на Република Србија (<https://data.stat.gov.rs/>), Базата на податоци на Државниот завод за статистика на Република Северна Македонија (<https://makstat.stat.gov.mk/>), бази на податоци на Агенцијата за економски регистри на Република Србија - Мерки и стимулации за регионален развој (<https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/>), Централен регистар на Република Северна Македонија - Статистички билтен (<https://www.crm.com.mk/mk/otvoreni-podatotsi/statistichki-bilten>) и Аналитичка служба на единиците на локалната самоуправа Република Србија (<https://rsjp.gov.rs/cir/analiticki-servis/>) и базата на податоци DevInfo за Србија - општинско ниво (<http://devinfo.stat.gov.rs/Opstine/libraries.aspx/Home.aspx>). Пребарувањето на споменатите бази на податоци беше извршено во периодот од крајот на мај 2023 година до средината на јуни 2023 година. Целта на овие пребарувања беше да се изберат податоците релевантни за истражувањето, да се анализираат и да се внесат во заедничката база на знаење (повеќе детали во следната фаза од истражувањето). Покрај горенаведените бази на податоци, користени се публикации на националните статистички институти поврзани со области/региони и општини, статистички годишници, периодични статистички публикации итн. Секундарното собирање податоци беше искористено за да се извлечат заклучоци од достапните податоци и да се стесни збирот на информации што треба да се обработат во текот на примарното истражување. Изворите за секундарни податоци се национални и локални стратешки програмски документи поврзани со економијата, претприемништвото, институционалната и регулаторната рамка, формалното и неформалното образование, вработувањето и прекуграничната мобилност. Беа земени предвид и меѓународни и национални извештаи и извештаи на ЕУ, извештаи на национални професионални организации

(Национална служба за вработување на Србија и Агенцијата за вработување на Северна Македонија), национални и меѓународни студии, написи и книги. На крајот, беше направена анализа на институционалната и правната рамка, како и на тековните програми на локално и национално ниво за поддршка на вработливоста. Изворот на користените податоци може да се најде во делот Референци. Собраните податоци и извршените компаративни анализи послужија како основа за компаративна анализа на вработливоста и прекуграничната мобилност на работниците, идентификација на клучните деловни сектори кои имаат потенцијал да ја зголемат вработливоста, како и клучните актери во прекуграничниот регион. Методолошкиот пристап на анализата на статистичките податоци го опфаќа периодот од последните 5 години за кој може да се најдат податоци. За Србија и Северна Македонија, овој критериум најмногу се почитуваше и директно зависеше од достапноста на податоците во националните бази на податоци на Србија и Северна Македонија. Во случајот со пограничниот регион и особено делот од скопскиот регион каде податоците се добиени со сумирање на податоците за ниво на општина, единствената година каде што беа достапни споредливи податоци од други области/региони на прекуграничната област беше 2021 година (Пописна година во Северна Македонија). Ова е референтна година за истражување бидејќи само за таа година постојат податоци за концентрацијата на бројот на стопански субјекти и за бројот на вработени по секој економски сектор.

Според наведените показатели, оваа година беше единствена споредлива со националното ниво на Србија и Северна Македонија. Истражувањето на масата беше завршено до средината на мај 2023 година.

Квалитативно истражување (интервјуа со претставници на целните групи): Ова истражување беше спроведено истовремено од двете страни на границата во форма на интервјуа со претставници на целните групи. Целта на истражувањето беше да се идентификува однесувањето, да се разберат потребите и да се идентификуваат предизвиците на целните групи и главните корисници во областа на вработливоста и мобилноста на работната сила во прекуграничниот регион. Во фазата на подготовка на истражувањето беа креирани четири типа прашалници во согласност со целните групи. Првиот прашалник за интервју беше поврзан со единиците на локалната самоуправа. Овој прашалник содржеше десет прашања, од кои четири беа отворени, а шест беа затворени. Вториот прашалник беше ограничен на деловниот сектор. Вклучува мали и средни претпријатија, земјоделци (земјоделски стопанства) и занаетчи. Овој прашалник содржеше дваесет и пет прашања, од кои три беа отворени, а дваесет и две беа затворени. Третиот тип на прашалник ги опфати образовните институции и од формално и од неформално образование. Прашалникот содржеше петнаесет прашања, од кои пет беа отворени, а десет затворени. Четвртиот тип на прашалник ги опфаќа граѓанските организации и деловните здруженија. Овој прашалник имаше осум прашања, од кои четири беа отворени. Заедничка карактеристика на овие прашалници беше што прашањата беа поставени на поедноставен начин со цел да се избегнат лажни толкувања и нејаснотии. Исто така, секој прашалник осигурува дека сите испитаници се третираат подеднакво, бидејќи тие се подложени на иста содржина и редослед на прашања. Прашалниците беа подготвени на два јазика, српски и македонски. Пред спроведување на интервјуата, целните групи во прекуграничниот регион ги добија прашалниците преку е-пошта за да се запознаат со содржината на интервјуата. Во случајот со бизнис секторот, прашалниците беа испратени до оние деловни субјекти кои доаѓаат од секторот со најголем потенцијал за вработување, а кои беа утврдени во претходната фаза од истражувањето. Логистика во процесот на интервјуирање обезбедија Центарот за управување со знаење од Скопје и Центарот за развој на Скопскиот плански регион од македонска страна и Центарот за развој на Јабланичка и Пчињска област од српска страна. Интервјуата беа спроведени преку телефонски повици или преку онлајн алатки за комуникација како Skype, Viber. Интервјуата со претставниците на целните групи беа завршени до крајот на мај 2023 година. Накратко, интервјуирани беа педесет и шест девет организации од прекуграничниот регион (триесет и шест од српска страна и дваесет и три од македонска страна). Во однос на планираниот број интервјуа (дваесет), постигнато е значително зголемување на бројот на учесници, што го зголеми кредибилитетот на резултатите. Најголем број има деловниот сектор (38,98%) и единиците на локалната самоуправа (30,51%). Граѓанските организации и деловните здруженија се нешто помалку застапени (23,73%), а потоа следат институциите од формалното и неформалното образование (6,78%). Според територијалната дистрибуција 61,02% од интервјуираните учесници се од српската страна на прекуграничната област, а 38,98% се од македонската страна на прекуграничната област. Она што

можеда се забележи е дека спроведеното квалитативно истражување има прекуграничен карактер. Употребата на интервјуа овозможи да се добијат квалитативни информации и податоци кои беа анализирани во контекст на истражувањето. Нивната анализа и интерпретација беа завршени во последната недела од јуни 2023 година. Дизајнирана е алатка во Microsoft Excel за целите на обработка на собраните податоци. Оваа алатка може да се користи во слични идни истражувања.

Анкета на целни групи и директни корисници од двете страни на границата: Анкетата беше спроведена со користење на онлајн прашалник кој беше поставен на пребарувачот Google (Survey Google Form). Целта на истражувањето е да се идентификува однесувањето, да се разберат потребите и да се идентификуваат предизвиците на директните корисници на проектите во однос на вработливоста и мобилноста на работната сила во прекуграничниот регион. Директни корисници на проектот се следните групи: невработени лица, вработени лица, студенти и неактивно население (на возраст од петнаесет до шеесет и пет години). Пред почетокот на истражувањето, беа креирани три типа прашалници и тие беа прилагодени на корисниците на проектот. Првиот тип прашалник се однесуваше на невработени лица и содржеше дваесет затворени прашања. Едно прашање беше за должината на нивното барање работа со цел да се утврди колку од неактивното население е застапено во категоријата невработени лица кои учествуваат во истражувањето. Спроведеното истражување покажува дека 58,33% од испитаниците од категоријата невработени лица бараат работа повеќе од една година, што е еден од показателите за активност на пазарот на трудот. Вториот тип прашалник беше наменет за вработени лица и содржеше дваесет затворени прашања.

Третиот тип на прашалник се однесуваше на студентите и содржеше деветнаесет прашања. Како и во случајот со интервјуата, прашањата беа поставени на едноставен начин за да се избегне погрешно толкување и нејаснотија. Исто така, секој прашалник осигурува дека сите испитаници се третираат подеднакво, бидејќи тие се подложени на иста содржина и редослед на прашања. Прашалниците беа подготвени на два јазика, српски и македонски. Логистиката и поставувањето на прашалникот на Google ги обезбеди Центарот за управување со знаење од Скопје. Линк до прашалникот е објавен на Фејсбук страницата на Проектот. Анкетирани се вкупно 148 лица, од кои 25,53% невработени, 55,32% вработени и 19,15% студенти. Обработката на собраните податоци беше постигната во Microsoft Excel, кој беше искористен и за анализа на интервјуата. Добиените резултати од истражувањето беа интерпретирани во табели со прикажување на просечниот резултат според директни корисници за секоја карактеристика (одговор). Нивната анализа и интерпретација беа завршени во последната недела од јуни 2023 година.

Развој на заедничка база на знаење: За време на квантитативното истражување, значителен број информации и статистички податоци поврзани со вработливоста и прекуграничната мобилност. Собраните податоци и информации се консолидираат во Заедничка база на знаење. Првата база на податоци содржи статистички податоци за вработливост и прекугранична мобилност во Србија и Северна Македонија, како и во прекуграничниот регион. Податоците се содржани во два посебни ексел документи (национално и прекугранично ниво) кои содржат тематски слични делови и тоа: општ преглед на економијата, економските трендови, претприемништвото, институционалната и регулаторната рамка, формалното и неформалното образование, трендовите на пазарот на трудот, прекугранична мобилност, вработување по бизнис сектори. Статистичките податоци се претставени во временски серии и на таков начин што ќе овозможат компаративно (паралелно) следење на вредностите на индикаторите за Србија и Северна Македонија, како и за прекуграничниот регион. Под секој тип на статистички индикатор може да се најде изворот на податоците. Оваа база на податоци содржи значително повеќе статистички податоци отколку што е прикажано во Заедничката студија. Затоа е насочен кон целните групи на проектот за да можат да го искористат во својата работа за подготовка на нови проекти. Втората база на податоци содржи информации од важност за целните групи. Имено, содржи преглед на регулативи и регулативи поврзани со вработувањето за двете земји, листа на клучни актери во областа на вработливост од прекуграничниот регион, акредитирани програми за стручно образование, преглед на стратешки документи поврзани со вработувањето, како и како преглед на тековните програми за вработување на национално и локално ниво во Србија и Северна Македонија. Опишаната база на податоци е збирка на податоци и информации од

јавнодостапни извори. Изградбата на меренгата беше завршена на крајот на јуни 2023 година. Заедничката база на знаење доаѓа како прилог на оваа студија.

Консолидација на наодите и подготовка на Заедничката студија: Последната фаза од истражувањето опфаќа консолидација на квантитативните и квалитативните наоди во Заедничката студија. Податоците и наодите се толкуваат наративно, како и во табели и графикони. Од концептуална гледна точка, поглавјата поврзани со Србија, Северна Македонија и слично се обработени и се прикажани дека поседуваат слични табели и графикони. Со цел да се зајакне вработливоста и прекуграничната мобилност во прекуграничната област, дадена е анализа на можностите и потенцијалните ризици, како и препораки за подобрување на вработливоста и прекуграничната мобилност. Изработката на Заедничката студија беше завршена на крајот на јуни 2023 година.

3.1 Економија

Србија има отворена и интегрирана економија, со примарна ориентација кон пазарот на Европската унија. Гледајќи ги макроекономските показатели, евидентен е растот на српската економија во последните десет години. Според достапните податоци, (ООН-податоци, База на податоци на Светска банка) Србија постигна просечен раст на реалниот БДП од 1,88% во периодот од 2010 до 2021 година. БДП, кој е изразен во милиони американски долари по тековни цени, е зголемен во 2021 година за половина (50,85%) во споредба со 2010 година. Растот на БДП беше во просек 3,6% во периодот 2016-2019 година, проследен со релативно благ пад од 0,9% во 2020 година. По благата рецесија во 2020 година, предизвикана од корона вирусот, пандемија, економијата во Србија забележа позитивна стапка на раст во текот на 2021 година, пред се поради интензивирањето на инвестициските активности и зајакнувањето на областа на приватната побарувачка. Повторното раѓање на услужните дејности, порастот на индустриското производство и континуираното проширување на градежната индустрија влијаеја на растот на бруто домашниот производ во 2021 година и тој достигна 7,4%. Интензивирањето на економската активност беше придружено со пораст на извозот за 26,8% и раст на увозот од 24,6%, поради потребата од набавка на сировини и извори на енергија од странство². Според податоците на Стопанската комора на Србија, економската активност на Србија мерена преку реалната стапка на раст на бруто домашниот производ во 2022 година изнесува 2,3%. Во 2022 година, индустриското производство е зголемено за 1,7% во однос на 2021 година, додека само во декември 2022 година е зголемено за 1,8%.³

Табела 1. Србија-Главни економски показатели

Бр.	Индикатор	Година		
		2010	2015	2021
1	Популација	7291436	7095383	6834326
2	БДП-Бруто домашен производ во милиони УСД (тековни цени)	41819	39656	63082
3	Стапка на раст на БДП (годишно %, цени за 2015 година)	0,70%	1,80%	4,20%
4	БДП по глава на жител (тековен УСД)	5735	5589	9230
5	Економија: Земјоделство (% од бруто додадената вредност)	7,90%	8,10%	7,20%
6	Економија: индустрија (% од бруто додадената вредност)	30,30%	30,90%	30,90%
7	Економија: Услуги и друга активност (% од бруто додадената вредност)	61,80%	61,00%	61,90%
8	Вработување во земјоделството (% од вработени)	22,30%	19,40%	15,10%
9	Вработување во индустријата (% од вработени)	25,60%	24,50%	27,40%
10	Вработување во услуги (% вработени)	52,10%	56,10%	57,60%

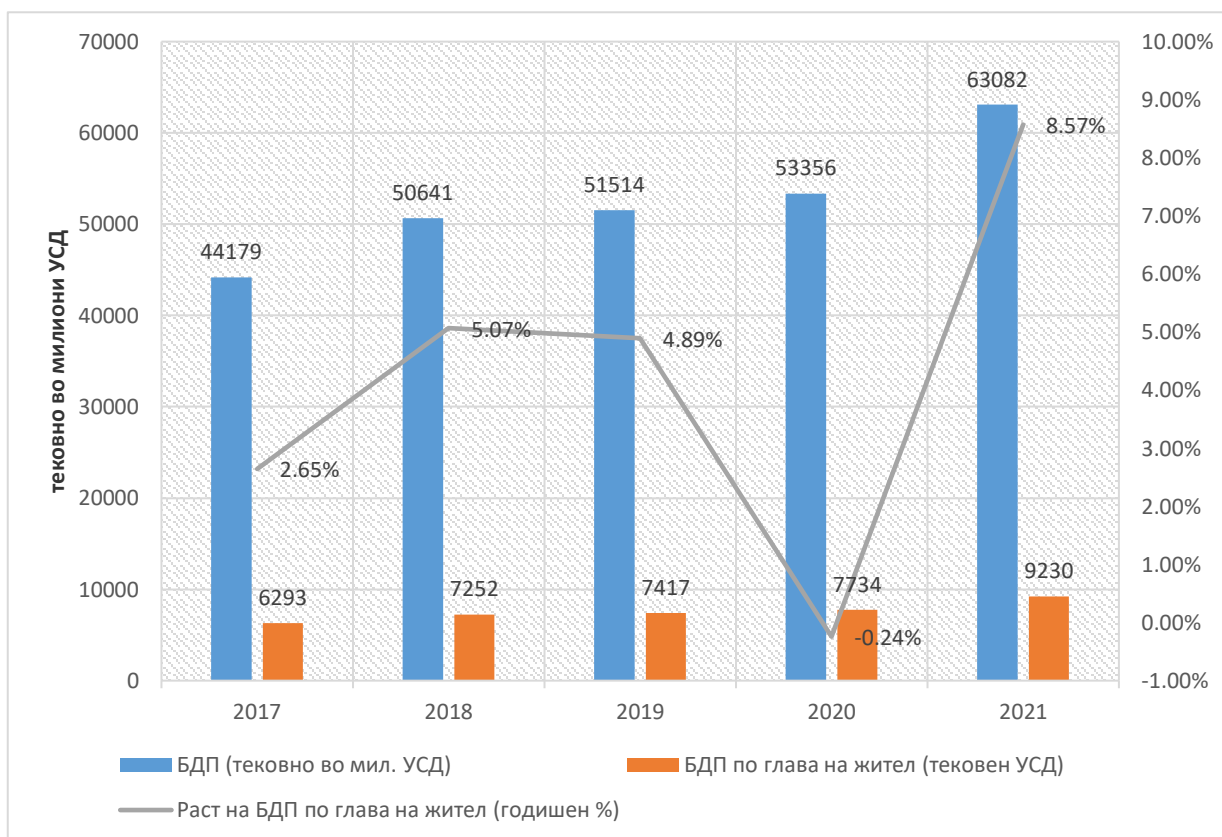
²Извор: Агенција за привредне регистре. Годишни извештај о пословању привреде 2021. Београд 2022³Извор:Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт 2022. Београд 2023

11	Невработеност (% од работната сила)	19,20%	17,70%	12,70%
12	Стапка на учество во работната сила (женски/машки поп. %)	42,9%/59,2%	44,2%/60,4%	47,3%/62,6%
13	Меѓународна трговија: извоз (милион сегашни американски долари)	9795	13379	19498
14	Меѓународна трговија: увоз (милион сегашни американски долари)	16735	18210	26228

Извор: UNdata (<http://data.un.org>)

Во периодот од јануари до март 2023 година, индустриското производство е зголемено за 2,5% во споредба со истиот временски период од 2022 година. Најголем раст на производството е забележан во секторот Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација (18,6%). Во истиот период, раст на производството од 4,5% е забележан во рударскиот сектор⁴. Гледано од производна страна, економскиот раст во 2022 година се водеше од услужниот сектор.

Графикон 1. Србија - Бруто домашен производ, 2017-2021 година

Извор: База на податоци на Светска банка: Индикатори за светски развој (<https://databank.worldbank.org>)

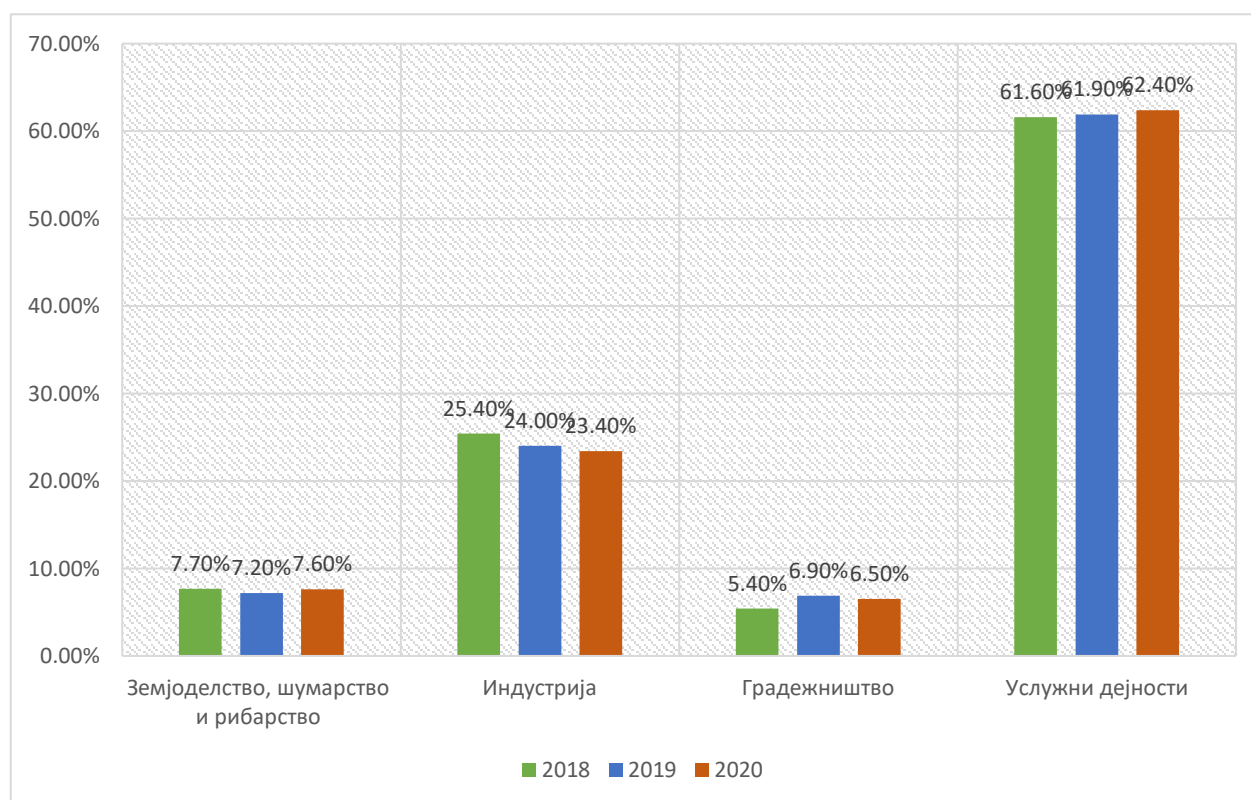
Зголемување на економската активност имаа сите услужни дејности, а најзначаен придонес имаат трговијата, транспортот, туризмот и услугите на информатичко-комуникациската технологија. Евидентен беше постојаниот раст на БДП по глава на жител. БДП по глава на жител, изразен во УСД по тековни цени, е зголемен за 33,71% во 2021 година во споредба со 2017 година. Просечниот годишен раст на БДП по глава на жител за периодот од 2017 до 2021 година изнесува 4,19%. Покрај евидентниот динамичен економски раст, многу бавно се одвива и намалувањето на јазот меѓу животниот стандард на Србија и животниот стандард во поразвиените земји на ЕУ. Јазот во приходите што постои меѓу Србија и ЕУ, мерено според БДП по глава на жител според паритетот на куповната моќ, се зголеми на

⁴Извор: Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт | квартал 2023. Београд 2023

44% од просекот на ЕУ во 2021 година во споредба со 41% во 2019 година и 39% во 2009 година⁵. Услугите и другите сродни дејности остваруваат најголема дополнителна вредност во БДП со 61,90%. Истовремено, овој сектор остварува 57,60% од вкупната вработеност. Индустријата има втора највисока додадена вредност во БДП со 30,90%, од кои приближно половина може да се најде во преработувачката индустрија, додека земјоделството, шумарството и рибарството создаваат само 7,20% од БДП. Вработеноста е исто така многу диверзифицирана, при што индустријата учествува со 27,4% од вкупната работна сила, со најголем раст во секторот за информатичка технологија (ИТ), додека земјоделството учествува со 15,10% од формалната вработеност. Кога се гледа структурата на БДП по сектори, земјоделството, шумарството и рибарството сочинуваат 6,30% од БДП во 2020 година, околу 15% во 2021 година, додека пораст на учеството на вработеноста во индустријата и услужниот сектор. Зголемување на земјоделството лежи во земјоделско-прехранбениот сектор, кој е длабоко вкоренет во традицијата и исклучително поволните природни услови.

Извозот на земјоделството и храната сочинува 16,3% од вредноста на вкупниот извоз и има најголема содржина на БДП. Градежништвото и некои слични услуги го зголемија нивното значење во економијата. Како одраз на новиот инвестициски циклус, градежниот сектор го зголеми својот удел во БДП од 3,0% во 2013 година на 5,4% од БДП во 2020 година, силно поддржан од капиталните инвестиции во инфраструктурата.

Графикон 2. Србија - Бруто додадена вредност по главни сектори, 2018-2020 година.

Извор: Европска комисија. Извештај за Србија 2022 година.

Србија во последните неколку години бележи пораст на вкупната додадена вредност во областа на производството, која сочинува речиси 20% од вкупниот БДП. Сепак, раст на производството е забележан во индустриите со ниска технологија, што укажува на ограниченото технолошко ниво на српската економија. Продуктивноста во производствениот сектор во Србија е три пати помала од просечната продуктивност во ЕУ (ЕУ28=100), што укажува дека е потребно три пати повеќе работна сила неопходна за моментално производство на ист производ како и просечната компанија од ЕУ⁶. Информациско-комуникацискиот сектор бележи постојан раст. Имено, во 2020 година. Учествува со

⁵Извор: European Commission. Serbia 2022 Report

⁶Извор: Влада Републике Србије. Стратегија паметне специјализације у Републици Србији за период од 2020. до 2027. године ("Службени гласник РС", број 21 од 6. марта 2020).

5,40% во креирањето на националниот БДП. Индустриското производство бележи постојан раст од 2015 година. Тоа беше забавено во 2018 година, кога стапката на раст на вкупното индустриско производство (без градежништвото) беше 1,3%, додека стапката на раст на производството во преработувачката индустрија беше 1,9%⁷. Производната структура на Србија е таква што дава значителни можности за понатамошна диверзификација. Странските директни инвестиции (СДИ) играат значајна улога во преобликувањето на структурата на економијата, растот на индустриското производство и извозот, особено во посткризниот период. Влијаат на усогласување на српското производство со потребите на напредните европски економии и затоа го зголемуваат индексот на можности за српската економија. Ориентацијата кон странските директни инвестиции, како можна сила на економската обнова и економските активности, беше многу нагласена по 2000 година. Во 2018 година нето-приливот на СДИ изнесуваше 3,2 милијарди евра.

Во рамките на преработувачката индустрија, најголеми приливи на СДИ може да се забележат во металната, автомобилската и прехранбената индустрија. Ова резултираше со силен раст на вработеноста, производството и извозот на преработувачката индустрија⁸.

Табела 2. Србија - Структура на БДП по сектори (%), 2016-2020 година

	Sector	2016	2017	2018	2019	2020
A	Земјоделство, шумарство и риболов	6,80%	6,00%	6,30%	6,00%	6,30%
B, C, D and E	Рударство и вадење камен; Производство; Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација; Снабдување со вода; канализација, управување со отпад и активности за санација	21,90%	21,90%	21,00%	19,90%	19,40%
F	Градба	3,90%	4,10%	4,50%	5,70%	5,40%
G, H, and I	Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли; Транспорт и складирање; Активности за сместување и услуги за храна	16,20%	16,80%	16,80%	16,50%	15,80%
J	Информации и комуникација	4,80%	4,90%	4,80%	4,90%	5,40%
K	Финансиски и осигурителни активности	2,90%	2,80%	3,00%	3,10%	3,30%
L	Активности со недвижен имот	7,50%	7,30%	7,00%	6,90%	7,00%
M and N	Стручни, научни и технички активности; Административни и помошни услужни дејности	6,00%	6,20%	6,20%	6,10%	6,00%

⁷Извор:Влада Републике Србије. Стратегија индустриске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године. ("Службени гласник РС", број 35 од 18. марта 2020.)

⁸Извор: Влада Републике Србије. Стратегија паметне специјализације у Републици Србији за период од 2020. до 2027. године ("Службени гласник РС", број 21 од 6. марта 2020).

	Sector	2016	2017	2018	2019	2020
O, P and Q	Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување; Образование; Активности за човековото здравје и социјална работа	10,20%	10,30%	10,70%	11,20%	12,00%
R, S and T	Уметност, забава и рекреација; Други услужни активности; Активности на домаќинствата како работодавачи	2,70%	2,70%	2,60%	2,50%	2,20%
	А. Додадена вредност - Вкупно	82,90%	83,00%	82,90%	82,80%	82,80%
	Б. Даноци на производи помалку субвенции	17,10%	17,00%	17,10%	17,20%	17,20%
	БРУТО ДОМАШЕН ПРОИЗВОД (А+В)	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Во 2022 година Србија привлече вкупно 4,3 милијарди евра нето странски директни инвестиции, што претставува годишен раст од 17,7%. Во 2022 година, учеството на СДИ во БДП на Република Србија изнесуваше околу 7,0%. Од вкупно 14,2 милијарди евра СДИ во последните три години, 57,0% се насочени кон секторите со трговски можности, а од вкупно 4,3 милијарди евра се насочени кон преработувачката индустрија. Секторот преработувачка индустрија со најголем прилив на СДИ забележа силен раст на вработеноста, производството и извозот. Србија привлече околу 60% од вкупните СДИ во насока на регионот на Западен Балкан. Во првите два месеци од 2023 година Србија привлече вкупно 401,5 милиони евра нето странски директни инвестиции, што претставува годишен раст од 1,5%⁹. Машините, машинските компоненти и уреди, електричната опрема и металите ги претставуваат најперспективните производни категории за индустриска софистицираност во Србија денес.

Извозот на стоки и услуги се зголеми речиси двојно и се зголеми од 26,3% од БДП во 2010 година на 53,6% во 2021 година. Во периодот од 2017-2021 година е забележан просечен годишен раст на извозот на стоки и услуги од 7,74%. Извозот на преработувачката индустрија е зголемен за 52% во однос на извозот од 2015 година. Вкупниот извоз на високотехнолошки производи во однос на вкупниот извоз во 2018 година изнесува 1,9%. Според овој индикатор, Србија е значително зад просечниот извоз на ЕУ (17,9%). ЕУ останува најголемиот трговски и инвестициски партнер на Србија, со учество од 60,3% во вкупната трговска размена и 47,8% од приливот на странски директни инвестиции во 2021 година. Вкупната билатерална трговија меѓу ЕУ и Србија значително се зголеми за 23,6% во споредба со истата период во текот на претходната година, од 24,5 милијарди евра во 2020 година на 30,3 милијарди евра во 2021 година. Србија извезува најголем дел од своите индустриски производи во земјите на ЕУ (64,41%) и земјите на ЦЕФТА (16,07%). Трговијата со потписниците на Централноевропскиот договор за слободна трговија (ЦЕФТА) претставуваше 16,07% од вкупниот извоз и 4,80% од вкупниот увоз во 2021 година. Вкупната надворешна трговија на Србија со стоки во 2022 година изнесува 66,6 милијарди евра, што претставува раст од 32,7% во споредба на таа во 2021 година. Вкупната надворешно-трговска размена на Србија со стоки во периодот од јануари до март 2023 година изнесува 16,7 милијарди евра, што претставува раст од 6,8% во однос на истиот период во 2022 година. извезено, и тоа претставува зголемување од 15,8%, додека увозот на стоки изнесува 9,4 милијарди евра, со годишен раст од 0,7%.

⁹Извор: Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт (<https://pks.rs/strana/makroekonomski-okvir>)

Најважните надворешно-трговски партнери кога станува збор за извозот се Сојузна Република Германија, Република Италија, Босна и Херцеговина, Романија и Руската Федерација¹⁰.

Табела 3. Србија - Структура на извозот и увозот по земји (%), 2021 година

Бр.	Производ	Извоз			Увоз		
		Европска Унија (28)	Земји членки на CEFTA	Други земји	Европска Унија (28)	Земји членки на CEFTA	Други земји
1	Храна и живи животни	58,11%	24,02%	17,87%	67,74%	9,77%	22,49%
2	Пијалоци и тутун	21,02%	27,57%	51,41%	60,90%	8,58%	30,52%
3	Сурови материјали, нејадливи, освен горива	39,75%	11,42%	48,83%	43,69%	10,76%	45,56%
4	Минерални горива, мазива и сродни материјали	44,36%	53,62%	2,02%	31,33%	11,98%	56,69%
5	Животински и растителни масла, масти и восоци	70,19%	26,19%	3,62%	72,41%	4,53%	23,06%
6	Хемикалии и сродни производи, Н.Е.С.	64,52%	19,53%	15,95%	68,14%	2,26%	29,60%
7	Произведени производи класифицирани главно по материјал	66,47%	12,07%	21,47%	62,81%	8,28%	28,90%
8	Машини и транспортна опрема	79,91%	9,06%	11,03%	55,06%	0,70%	44,25%
9	Разни производи	70,54%	14,55%	14,91%	42,25%	3,08%	54,67%
10	Стоки и трансакции кои не се класифицирани	10,13%	0,43%	89,44%	69,19%	1,26%	29,56%
	Вкупно:	64,41%	16,07%	19,52%	57,17%	4,80%	38,03%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Увозот во Србија од ЕУ се зголеми со исто темпо како и извозот во ЕУ, при што ЕУ забележа суфицит од 2,4 милијарди евра во 2021 година. По ЕУ, главни трговски партнери на Србија во 2021 година беа Кина (8,9% од вкупната трговија), Русија (4,7%) и Босна и Херцеговина (4,7%)¹¹.

И покрај спроведените реформи и преземените чекори за решавање на наталожените проблеми од минатото, Србија сè уште е на средно ниво на развој и генерално има проблем да го забрза економскиот раст за да се израмни со поразвиените економии на ЕУ кога станува збор за животниот стандард. Во областа на социјалната вклученост и заштита, во 2020 година се смета дека 6,9% од населението живее во апсолутна сиромаштија. Според податоците на PCO, стапката на ризик од сиромаштија била 21,7% во 2020 година, додека истиот показател за ниво на ЕУ е 17,1%. За истата година, стапката на ризик од сиромаштија или социјална исклученост беше 29,8% (ЕУ 21,9%)¹². Во споредба со 2020 година, стапката на ризик од сиромаштија се намали (21,2%) во 2021 година, но сепак беше значително повисока од онаа на ниво на ЕУ (16,8% за 2021 година). Намалувањето од 0,5% на стапката на ризик од сиромаштија во однос на претходната година се припишува, меѓу другото, на стимулативните мерки за време на пандемијата кои беа воведени за заштита на работните места и приходите, иако таа се соочува со постојан пад. од 2015 година. Ризикот од сиромаштија варира во зависност од возрасната група, статусот на вработување и типот на домаќинство. Најранливи се лицата

¹⁰Извор: Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт (<https://pks.rs/strana/makroekonomski-okvir>)

¹¹Извор: European Commission. Serbia 2022 Report

¹² ibidem

на возраст од 18 до 24 години (27,7%), потоа лицата над 65 години (22,7%), додека најниска стапка на ризик од сиромаштија е забележана кај лицата на возраст од 25 до 54 години (19,1%). Во зависност од работниот статус, во групата на лица над 18 години, најизложени на ризик од сиромаштија се невработените лица (48,6%), додека најниска стапка на ризик од сиромаштија има кај оние кои се вработени како работодавач (5,4%). Според типот на домаќинство, највисока стапка на ризик од сиромаштија имаат лицата во женски домаќинства со едно лице (39,4%), потоа лицата во домаќинства со двајца возрасни со три или повеќе издржувани деца (38,8%). Прагот на ризик од сиромаштија беше 24.064 динари (205 евра) месечно во просек за едночлено домаќинство¹³. Во руралните средини има повеќе сиромаштија отколку во урбаните средини. Стапката на ризик од сиромаштија покажува дека на овој ризик најмногу се изложени лицата до 18 години (24,2%), како и лицата меѓу 18 и 24 години (23,6%). Во 2020 година, 46,1% од населението се оцениле како сиромашни (благо намалување во споредба со 47,7% во 2019 година). Нееднаквоста во распределбата на доходот, односно коефициентот Џини е исклучително голем и изнесува 33,3% за 2020 година, што е над просекот во ЕУ (30,0%). Според наведените показатели, а особено според ризикот од сиромаштија, ранливоста во Србија е поголема од онаа во земјите на ЕУ¹⁴. Учеството на јавните расходи за социјална помош и трансфери од буџетот во БДП на Република Србија во последните години постепено се намалува и изнесува 13,6% од БДП во 2021 година. Во структурата на расходите доминантно се пензиите со 71,6% од вкупните расходи, потоа социјалната помош и трансферите или 9,7% од БДП. Расходите за социјална помош изнесуваат 2,7% од БДП во 2021 година, што е недоволно за систематски да се фокусира на оние корисници на кои помошта им е најпотребна. Просечната минимална потрошувачка кошница за тричлено домаќинство во Република Србија беше 39.623,18 динари (337 евра) во 2021 година, додека прагот на ризик од сиромаштија за тричлено домаќинство (двајца возрасни и едно дете до 14 години) изнесуваше 43.315 динари (368 евра). Истовремено, износот на социјалната помош што ја добива тричлено семејство (носител на право, додаток за возрасни и детски додаток) изнесува 17.244 динари (147 евра), што е помалку од половина од просечната минимална потрошувачка кошница и прагот на ризик од сиромаштија¹⁵.

Табела 4. Србија - Показатели за сиромаштија и социјална исклученост, 2016-2020 година

Бр.	Индикатор	2016	2017	2018	2019	2020
1	Стапка на ризик од сиромаштија	25,90%	25,70%	24,30%	23,20%	21,70%
2	Луѓе изложени на ризик од сиромаштија или социјална исклученост	38,50%	36,70%	34,30%	31,70%	29,80%
3	Нееднаквост на распределбата на доходот, Џини коефициент	39,80%	37,80%	35,60%	33,30%	33,30%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

¹³Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023.

¹⁴Извор: European Commission. Serbia 2022 Report.

¹⁵Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023.

Најголемиот предизвик за Србија е да ја подобри адекватноста на социјалните бенефиции за населението под прагот на сиромаштија и да ги надомести средствата меѓу постоечките програми. Во моментот постои процес на изработка на законски прописи за планирање на реформата на социјалната политика. Ќе се рedefинираат одредени права, видови услуги, институции и даватели на услуги, групи корисници, механизми за контрола на квалитетот, надлежности во основањето и финансирањето, како и паричната социјална помош и додаток за помош и нега на друго лице, согласно можностите.

3.2 Претприемништво

Услов за постигнување одржлив социо-економски развој е силна и развиена економија, која својата долгорочна конкурентност ја гради на приватна претприемничка иницијатива, знаење, примена на нови технологии и иновации. Претприемништвото е движечка сила на секоја економија и во исто време ги обединува креативноста и економичноста. Затоа секторот на микро, мали и средни претпријатија и претприемачи (во натамошниот текст: МСП) е клучен за развојот на српската економија и зголемување на вработливоста. Секторот МСП се состои од субјекти кои имаат различни економски сили, иновациски потенцијали и можности за развој. Според бројот на вработени, тие се поделени на микро (0-9 вработени), мали (10-49 вработени), средни (50-249 вработени) и големи (250 вработени или повеќе) компании. Оваа класификација е во согласност со стандардната дефиниција што се користи и се применува во ЕУ (табела подолу).

Табела 5. Класификација на претпријатијата во Србија

Големина на претпријатијата	ЕУ	Србија
Микро	< 10 вработени = 2 милиони евра промет или биланс	< 10 вработени < 0,7 милиони оперативни приходи < 0,35 милиони евра средства во оптек
Мали	< 50 вработени = 10 милиони евра промет или биланс	< 50 вработени < 8,8 милиони евра оперативни приходи < 4,4 милиони евра средства во оптек
Средни	≤ 250 вработени = 50 милиони евра промет = 43 милиони евра биланс на состојба	< 250 вработени < 35 милиони евра оперативни приходи < 17,5 милиони евра средства во оптек

Извор: Закон за сметководство и ревизија – Србија

МСП сочинуваат 99,8% од вкупниот број економски субјекти во Србија, тие генерираат околу 2/3 од вработеноста и прометот, како и генерираат 59,20% од БДВ, учествуваат во 39,50% од извозот и обезбедуваат 51,90% од инвестиции во 2020. Во периодот од 2019 до 2022 година е забележан пораст на бројот на мали и средни претпријатија. Бројот на компании, односно претпријатија, се зголемил од 129.619 во 2019 година на 136.360 во 2022 година, што претставува зголемување од 4,94%. За истиот набљудуван период, бројот на претприемачи е зголемен за 11,91%. Претприемачите во 2019 година биле 267.432, додека нивниот број во 2022 година е зголемен на 136.360. Вкупниот пораст забележан во 2022 година на бројот на МСП е за 9,75% во споредба со 2019 година. Кога се зема предвид големината на компаниите, во секторот МСП, малите и средни компании доминираат во сите набљудувани показатели (14.903 компании генерираат 54,5% од вработеноста, 61,9% од прометот, 61,1% од БДВ, 79,6% од извозот и 78,1% од увозот на малите и средните претпријатија). Од друга страна,

микро претпријатијата доминираат во однос на големината на субјектот кога се зема предвид бројот на вработени. Во 2020 година вкупно 90.111 компании, од кои 83,47% се микропретпријатија со 0 до 9 вработени. Компаниите без вработени сочинуваат 34,55% од вкупниот број на компании. Во просек овие компании бележат послаби деловни резултати. Најголемо учество во вработувањето имаат микро-претпријатијата, 45,5% (439.762 работници), средните претпријатија учествуваат со 28,9% (278.816 работници), а малите претпријатија со 25,6% (246.883 работници). Според формата на организација, 93,7% од вработените во МСП се вработени во Друштво(а) со ограничена одговорност (632.492 вработени - 65,5%) и претприемачи (272.446 вработени - 28,2%¹⁶). Во 2021 година најголем број фирми се регистрирани во секторот преработувачка индустрија (12,81%), градежништво (9,46%), трговија (18,70%), други услужни дејности (12,50%) и стручни, научни и технички дејности (10,78%). Најголем број вработени има во преработувачкиот сектор (22,30%) и трговијата (16,25%). Најголем раст на вработеноста по сектори е забележан во преработувачката индустрија (13,3%), градежништвото (41,0%), информациите и комуникациите (75,4%), стручните, научните, иновативните и техничките дејности (32,4%) и во трговијата на големо и мало трговија (8,2%). Гледано по активности, секторот за информации и комуникации бележи најголем раст на бројот на претприемачи и на бројот на вработени, како и значително зголемување на БПП по вработен. Кај останатите дејности, исто така, има значителен пораст на БДВ по вработен, кој се движи од 4% до 24%.

МСП успеаја да најдат свое место на меѓународните пазари, со учество од 25% во вкупниот извоз на стоки. Околу една третина од домашниот извоз на МСП се земјоделски и прехранбени производи. Опсегот на извезени стоки е широк и на врвот на листата според конкурентноста се овошјето и зеленчукот. Остатокот доаѓа од сите индустрии, но со значителен удел на гума и пластика, готови метални производи, машини, мебел и производи од дрво. Во однос на извозот на мебел, доминантен е извозот на тапациран и панелен мебел (57%) и мебел од масивно дрво (24%). Мебелот на делови не е чест во извозот (8%). Карактеристично за српските производители на мебел е што своите производи ги продаваат дури и на мало. Во преработувачката индустрија доминираат производи со мала технолошка сложеност и како такви создаваат производи со мала додадена вредност, мала диференцијација и слаби конкурентни позиции на пазарот.

Табела 6. Србија - Активни деловни субјекти и вработени по сектори, 2021 година.

	Сектор	Активни деловни субјекти		Вработени лица	
		број	%	број	%
A	Земјоделство, шумарство и риболов	7702	1,56%	29801	1,35%
B	Рударство и вадење камен	534	0,11%	27286	1,23%
C	Производство	63459	12,81%	493413	22,30%
D	Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација	1229	0,25%	25305	1,14%
E	Активности за водоснабдување, канализација, управување со отпад и санација	2234	0,45%	35621	1,61%
F	Градба	46835	9,46%	120811	5,46%
G	Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли	92618	18,70%	359505	16,25%
H	Транспорт и складирање	39164	7,91%	124962	5,65%
I	Сместување и услуги за храна	31349	6,33%	86738	3,92%

¹⁶Извор:Николић М. и Филиповић М. Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву 2020. Министарство привреде. Београд, 2022

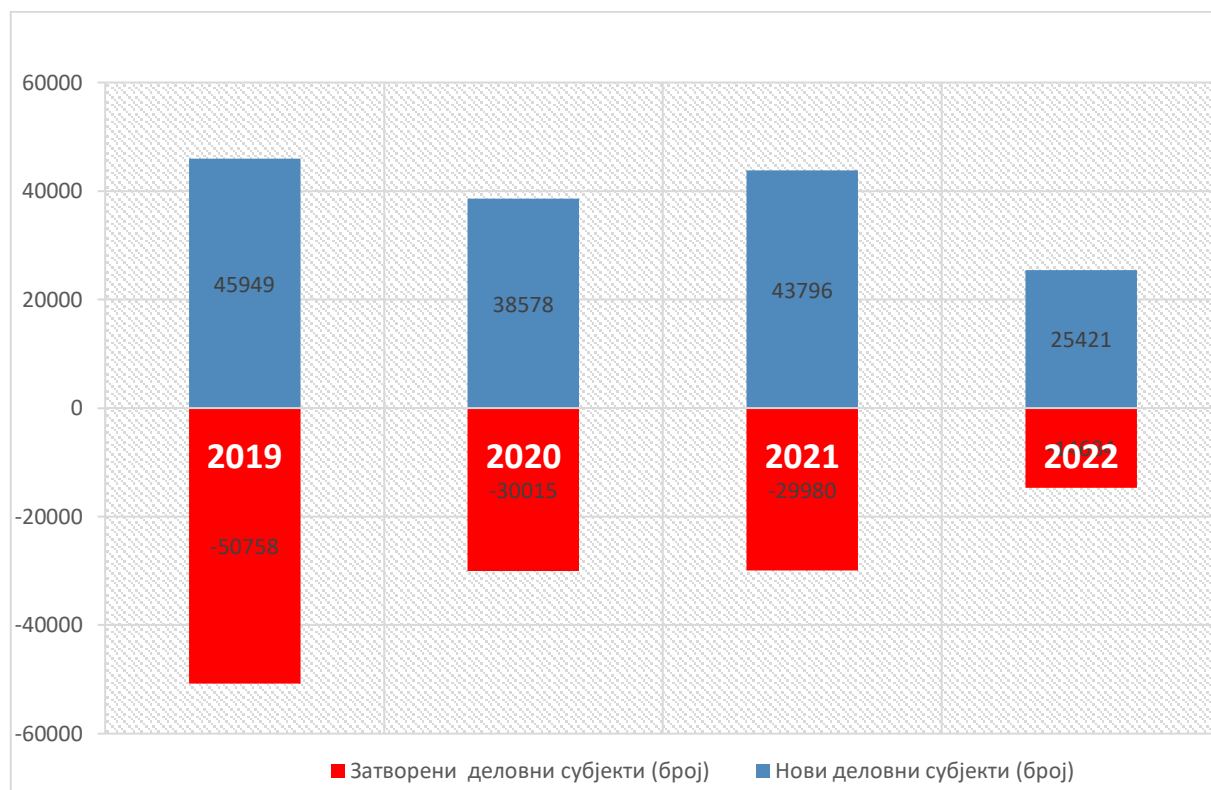
	Сектор	Активни деловни субјекти		Вработени лица	
		број	%	број	%
J	Информации и комуникација	34247	6,92%	82739	3,74%
K	Финансиски и осигурителни активности	2784	0,56%	42889	1,94%
L	Активности со недвижен имот	4056	0,82%	7810	0,35%
M	Стручни, научни и технички активности	53406	10,78%	115508	5,22%
N	Административни и помошни услужни дејности	18953	3,83%	105944	4,79%
O	Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување	12	0,00%	156711	7,08%
P	Образование	5489	1,11%	155268	7,02%
Q	Активности за човековото здравје и социјална работа	6633	1,34%	159353	7,20%
R	Уметност, забава и рекреација	22616	4,57%	39001	1,76%
S	Други услужни активности	61878	12,50%	43965	1,99%
	Вкупно:	495198	100,00%	2212630	100,00%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Главните карактеристики на секторот за мали и средни претпријатија во Србија се фрагментација, голем број и висока фреквенција на затворање и основање нови претприемачки бизниси. Сепак, позитивни движења се забележани во делот на деловната демографија. Во 2022 година се отворени 25.421 нови стопански субјекти, а затворени 14.684 стопански субјекти. Во апсолутна сума, бројот на компании е зголемен за 10.737. Целосниот нето ефект на основани/затворени деловни субјекти во 2022 година е позитивен и на секои 10 затворени деловни субјекти се основаат 13 нови, додека овој сооднос е поповолен за претприемачите (на секои 10 затворени бизниси се основаат 14 нови) од за фирми (на секои 10 затворени бизниси се основаат 11 нови). Кога се гледа периодот помеѓу 2008 и 2022 година, евидентно може да се забележи дека просечниот број на отворени деловни субјекти (38.436) е поголем од бројот на затворени или избришани субјекти од регистарот АПР (31.359).

Деловната статистика за наведениот период покажува позитивно салдо кај бројот на отворени деловни субјекти. Најповолен сооднос меѓу основаните и затворените деловни субјекти (нето ефект) е постигнат во секторите образование (2,8), градежништво (2,1) и бизнис со недвижности (2,1). Просечната стапка на преживување на стопанските субјекти основани во 2018 година изнесува 84,4% во 2020 година (од 100 основани стопански субјекти, 84 субјекти продолжиле со работа), а највисока е во секторите снабдување со електрична енергија (93,3%), информации (92,7%) и образование (91,5%). Најголем број нето основани деловни субјекти има во секторите градежништво, стручни, научни, иновативни и технички дејности и преработувачка индустрија. Најповолен сооднос меѓу воспоставените и затворените бизниси (нето ефект) е постигнат во секторите образование, градежништво и недвижности, а просечната стапка на преживување е највисока во секторите снабдување со електрична енергија, информации и комуникации и образование.

Графикон 3. Србија -Демографија на бизнисот, 2019-2022 година

Извор: Агенција за деловни регистри на Србија. <https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/>

Секторот за мали и средни претпријатија е најнепрофитабилниот дел од економијата. Стапката на профитабилност на секторот МСП во 2020 година изнесува 37,0% што е пониска од просекот на нефинансискиот сектор (39,0%) и големите компании (41,3%)¹⁷.

Повеќе од половина од МСП во Србија користат сопствени средства како најважен извор на финансирање. За повеќето компании, банкарските заеми се единствените надворешни извори на финансирање. Кредитите за малите и средните претпријатија сочинуваа 64% од вкупните заеми за економијата во март 2022 година. Нивните трошоци за позајмување паднаа, но тие сè уште се несразмерно над оние на големите компании. МСП и понатаму се соочуваат со бројни предизвици, вклучувајќи непредвидливо деловно опкружување и недостаток на небанкарско финансирање. Продуктивноста на малите и средни претпријатија во Србија е 3,7 пати помала од просекот во ЕУ. Дополнително, просечниот број од 2,5 работници по компанија е помал од просекот на ЕУ (3,7 работници) и на сите соседни земји на ЕУ. Има значителен простор за зголемување на бројот на жени претприемачи во Србија, со претприемничка активност од 5%, што е половина од просекот на ЕУ. За да се подобри извозната конкурентност на српските производи, неопходно е значително зголемување на деловните и инвестициските активности на компаниите со високи технологии, знаење и иновации. Повеќе од половина од деловните субјекти во Србија се опишани како иновативни со значителен тренд на раст на иновативните компании во последните 5 години.

Деловните субјекти кои се занимаваат со производство се поинновативни од деловните субјекти кои се занимаваат со услуги. Најзначајните пречки за воведување иновации во работењето на неинновативните деловни субјекти се преголемите трошоци на истите или немањето сопствени финансиски средства за иновации. Општо земено, деловниот сектор има релативно ниско ниво на вработени со високо образование. Дури повеќе од 15% од компаниите немаат ниту еден вработен со високо образование, а тоа се претежно мали компании. Најголемиот број средни деловни субјекти вработуваат од 1% до 4% високообразован кадар, додека речиси една третина од големите деловни субјекти вработуваат од 10% до 24% високообразован кадар¹⁸. Во 2021 година, само 1% од МСП во

¹⁷ ibidem

¹⁸Извор:Влада Републике Србије. Стратегија паметне специјализације у Републици Србији за период од 2020. до 2027. године ("Службени гласник РС", број 21 од 6. марта 2020).

Србија (3% во ЕУ) достигнаа многу високо ниво на дигитален интензитет, додека 10% достигнаа високо ниво (18% во ЕУ). Мнозинството мали и средни претпријатија во Србија забележаа ниско (31%) или многу ниско (58%) ниво на дигитализација.

3.3 ИНСТИТУЦИОНАЛНА И РЕГУЛАТОРНА РАМКА

Србија е посветена на постојано подобрување на своето деловно опкружување и се рангира меѓу трите водечки економии на Западен Балкан. Во споредба со земјите од Западен Балкан, Србија значително го подобри оперативното опкружување, квалитетот на услугите за поддршка и пристапот до финансии за МСП. Започнувањето бизнис во Србија стана подостапно и потранспарентно благодарение на оптимизираната електронска регистрација, како и централизираните и дигитализирани процеси за лиценцирање бизнис во рамките на порталот Е-Влада¹⁹. Начинот на кој компаниите ги перцепираат дигиталните владини услуги во Србија е значително подобрен. Според истражувањето на Балканскиот бизнис барометар од 2021 година, 62% од испитаниците изразиле позитивно мислење за услугите на е-влада. За мала, отворена економија како Србија, клучот за подобрување на ефикасноста на секторот за мали и средни претпријатија со заштеда на време и ресурси лежи во зголемувањето на достапноста на дигиталните услуги за малите и средните претпријатија, вклучувајќи регистрација на бизниси и лиценцирање, како и подобрување на ефикасноста на административните процедури, вклучувајќи ги и процедурите за даночно усогласување. Помалку сложените деловни процедури доведоа до зголемување на бројот на нови правни лица како и на вработувања. Иако се подобрува, деловното опкружување во Србија сè уште има неколку витални пречки за развој на бизнисот, кои се препознаени во најновата Програма за економски реформи на економијата²⁰. Ова вклучува зголемување на транспарентноста и предвидливоста на регулативите кои влијаат на бизнисот, намалување на бирократијата и корупцијата и израмнување на теренот за сите актери во економијата. Српските компании се соочуваат со значителни предизвици во работата со администрацијата, вклучително и добивање лиценци и дозволи и работа со даночната администрација. И покрај подобрувањето на даночната средина, парафискалните давачки остануваат многубројни и нетранспарентни, што ја поткопува предвидливоста и стабилноста на српскиот даночен систем. Покрај тоа, извршувањето на договорите е сè уште слабо и проблематично поради преоптоварените трговски судови. Пристапот до финансии за МСП е олеснет во Србија благодарение на влијателните регулаторни мерки за справување со наследените бариери во финансиската индустрија, вклучувајќи ги и странските индексирани заеми и високите нивоа на нефункционални заеми.

Табела 7. Србија – Старт- ап бизниси

№	Индикатор	2017	2018	2019	2020
1	Трошоци за процедури за започнување бизнис (% од БНП по глава на жител)	6,50%	2,30%	2,20%	2,30%
2	Оценка за лесно водење бизнис (0 = најниски перформанси до 100 = најдобри перформанси)	73,28	73,75	73,92	75,65
3	Постапки за започнување за регистрација на бизнис (број на денови)	5,00	5,00	5,00	7,00

Извор: База на податоци на Светска банка: Индикатори за светски развој (<https://databank.worldbank.org>)

Институционалната рамка за развој и поддршка на економијата во Србија ја сочинуваат одредени институции и организации. Тоа се Министерството за економија на РС, Агенцијата за економски регистри (АПР), Агенцијата за осигурување и финансирање на извозот (АОФИ), Фондот за развој на РС,

¹⁹Извор:Source: OECD (2022), SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe, SME Policy Index, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b47d15f0-en>. (у даљем тексту: OECD SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022)

²⁰Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023

Агенцијата за лиценцирање на стечајни управници, Стопанската комора на Србија, Агенцијата за развој на Србија (ДАС), Мрежата на акредитирани агенции за регионален развој, бизнис инкубатори, научно-технолошки паркови и центри за иновации. Овие институции и организации преку своите активности придонесуваат за создавање поволна економска средина за развој на бизнисот и отворање нови работни места. Во овој контекст треба да се спомене и индексот на водење бизнис (индекс на Светска банка). Овој индекс дава објективна слика за мерките и деловните регулативи кои се однесуваат на малите и средни претпријатија и кои влијаат на нивниот животен циклус. Овој индекс се мери во 190 земји во светот, а во 2020 година. Србија се најде на 44 место со резултат кој изнесува 75,7% од исполнувањето на дефинираните критериуми за мерење на овој индекс.

Ако го разложиме овој индекс од гледна точка на популацијата на вработливост, најзначајни се два показатели: започнување бизнис и ангажирање работници. Кога станува збор за започнување бизнис (процедури, време, трошоци и уплатен минимален капитал за основање друштво со ограничена одговорност), Србија е на 73 место. Во областа на вработување на работници (флексибилност во регулирањето на вработувањето и трошоците за отпуштање), Србија го зазема 41 место²¹. Правната и стратешката рамка за економски развој во Србија постојано се подобрува со цел да се зголеми економскиот раст и да се создаде добра деловна средина за зголемување на инвестициите и бројот на вработени. Правна рамка за привлекување директни инвестиции е Законот за инвестиции, Уредбата за условите и начините на привлекување инвестиции, Правилникот за правилата за доделување државна помош и Правилникот за пријавата за доделување стимулации. Стимулативните средства согласно оваа регулатива се доделуваат по јавни повици, а без јавен повик? за инвестиции од витално значење. Системот за распределба на стимулации е дизајниран така што најмногу ги стимулира оние инвестициски проекти во производниот и услужниот сектор кои се предмет на меѓународна трговија, а кои се спроведуваат во помалку развиените општини каде што се најпотребни. Услов за постигнување одржлив социо-економски развој и успешно завршување на процесот на европска интеграција на РС е развојот на економијата, која својата долгорочна конкурентност ја гради на приватна претприемничка иницијатива, знаење, примена на нови технологии и иновации. Србија ги поседува најважните стратешки документи кои имаат значително влијание врз развојот на економијата. Во однос на стратешкото планирање, Србија во 2018 година донесе нов Закон за плански систем („Службен весник на РС“, бр. 30/2018). Со овој закон се уредува системот на планирање на РС, односно управувањето со системот на јавни политики и среднорочно планирање, видовите и содржината на планските документи кои во согласност со нивните надлежности ги предлагаат, донесуваат и спроведуваат сите учесници во системот за планирање, меѓусебната компатибилност на планските документи, постапката за утврдување и спроведување на јавната политика и обврската за известување за спроведувањето на планските документи, како и примената на обврската за спроведување на анализа на ефектите од прописите и да се проценат ефектите од тие прописи. Србија прави големи напори за да обезбеди, покрај законодавната рамка, соодветна стратешка рамка која овозможува развој на економското опкружување, координација на сите економски и социјални чинители. Некои од стратешките документи значајни за развојот на економијата се Стратегија за подобрување на квалитетот на инфраструктурниот систем во Република Србија 2015-2020 година. („Службен весник на РС“ бр. 93/2015). Стратегија за индустриска политика на Република Србија 2021-2030 година. („Службен весник на РС“, бр. 30/18). Стратегија за државна сопственост и управување со стопански субјекти во сопственост на Република Србија 2021-2027 година. („Службен весник на РС“, бр. 36/2021.) Стратегија за развој на МСП 2023-2027. („Службен весник на РС“, бр. 35/2015). Стратегија за паметна специјализација на Република Србија 2020-2027 година. („Службен весник на РС“, бр. 21/2020). Стратегија за научен и технолошки развој на Република Србија 2021-2025 година. („Службен весник на РС“, бр. 10/2021). Стратегија за развој на STARTUP екосистемот на Република Србија 2021-2025 година. („Службен весник на РС“, бр. 30/18). Најважниот стратешки документ во економскиот дијалог со Европската комисија и земјите-членки на ЕУ е Програмата за економски реформи. Програмата содржи среднорочна рамка за макроекономска и фискална политика, како и детален опис на структурните реформи кои треба да придонесат за зголемување на конкурентноста на националната економија, зајакнување на економскиот раст и развој и отворање нови работни места. Институционалната рамка

²¹Извор: Economy Profile of Serbia Doing Business 2020 Indicators

за развој и поддршка на вработувањето ја сочинуваат Министерството за труд, вработување, ветерани и социјални работи, Националната служба за вработување и единиците на локалната самоуправа. Србија има регулаторна рамка за вработување. Најважни закони се Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност („Службен весник на РС“, бр. 36/09, 88/10, 38/15, 113/17 - други закони и 113/17). Закон за професионална рехабилитација и вработување на лица со попреченост („Службен весник на РС“ бр. 36/09 и 32/13. Закон за вработување на странци („Службен весник на РС“, бр. 128/14, 113/17, 50/18 и 31/19). Закон за работни односи („Службен весник на РС“, бр. 24/05, 61/05, 54/09, 32/13, 75/14, 13/17 - САД, 113/ 17 и 95/18 - автентично толкување), Закон за поедноставено вработување на сезонски работни места во одредени дејности („Службен весник на РС“, број 50/18). Закон за агенциски вработувања („Службен весник на РС“, број 86/19). Горенаведените закони, кои ја придружуваат правната основа на актите и прегледот на стратешките документи со кратки описи се интегрирани во Заедничката база на знаење, која е во прилог.

Чадор(кровни/амбрела) документ од развојниот тип е Стратегијата за вработување на Република Србија 2021-2026 година („Службен весник на РС“, бр. 18/21 и 36/21 - исправка). Оваа стратегија ги определува приоритетите и насоките на дејствување и дефинира конкретни мерки поврзани со вработувањето. Други документи за јавна политика кои директно или индиректно се однесуваат на полето на вработување се: Национална стратегија замлади 2015-2025 година. („Службен весник на РС“, бр. 22/15). Стратегија за социјална инклузија на Ромките и Ромките во Република Србија 2016-2025 година („Службен весник на РС“, бр. 26/16). Стратегија за економски миграции на Република Србија 2021 - 2027 година („Службен весник на РС“, бр. 21/20). Стратегија за развој на дигитални вештини во Република Србија 2020-2024 година. („Службен весник на РС“, бр. 21/20). Во однос на образованието, се консолидирале националниот рамковен систем на квалификации и беа преземени чекори за да се обезбеди усогласеност на системот за обезбедување квалитет во високото образование со препораките од Европската асоцијација за обезбедување квалитет во високото образование. Министерството за образование, Националниот образовен совет и Советот за стручно образование и образование на возрасни, Институтот за евалуација на квалитетот на образованието и образованието, Институтот за подобрување на образованието и образованието и Агенцијата за квалификации работат заедно за развој на образованието систем и да го прилагодат образованието на потребите на стопанството. Подолу се наведени само некои од законите и другите документи од големо значење за развојот на образованието, т.е., кои заедно ја формираат правната рамка која е од витално значење за образовниот систем: Закон за основите на системот за образование и обука („Сл. на РС“, бр.88/2017, 27/2018 - друг Закон, 10/2019, 27/2018 - друг Закон и 6/2020). Закон за предучилишно образование и образование („Службен весник на РС“, бр. 18/2010, 101/2017, 113/2017 - други закони, 95/2018 - други закони и 10/2019). Закон за основно образование („Службен весник на РС“, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019 и 27/2018 - друг Закон). Закон за средно образование и воспитание („Службен весник на РС“, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - други закони и 6/2020). Закон за образование на возрасни („Службен весник на РС“, бр. 55/2013, 88/2017 - друг Закон, 27/2018 - друг Закон и 6/2020 - друго. Закон). Закон за ученички и студентски стандард („Службен весник на РС“, бр. 18/2010, 55/2013, 27/2018 - други закони и 10/2019). Закон за двојно образование („Службен весник на РС“, бр. 18/2010, 101/2017 и 6/2020). Закон за високо образование („Службен весник на РС“, бр. 88/2017, 27/2018 - други закони, 73/2018, 67/2019 и 6/2020). Закон за двоен модел на студии во високото образование („Службен весник на РС“, бр. 66/2019). Закон за националната рамка на квалификации на Република Србија („Службен весник на РС“, бр. 27/2018 и 6/2020).

3.4 ФОРМАЛНО И НЕФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

Разликите помеѓу формалното, неформалното и информалното образование се во однос на институционалниот контекст на обезбедувањето на образовните услуги, како и во однос на природата на институционалните процеси и цели. Формалното образование се одвива во формализирани институции кои ги одредуваат методите, моделите и формите на наставата. Таму учењето е единствената мисија. Неформалното образование е организирано, но не е ниту формално ниту по содржина, ниту по метод, ниту по форма на настава. Информалното образование се одвива во социјални институции како што се семејство, брак, врснички групи, работни групи итн.

Јавните расходи во Србија за образование изнесуваат 3,42% од БДП во 2022 година и се под просекот на јавните распределби на ниво на ЕУ.

Илустрација 1 Циклус на развој на квалификации

Формалното образование во Србија вклучува предучилишно образование, основно образование, средно образование, високо образование, образование за возрасни и обука. Предучилишното воспитание и образование го претставуваат првото ниво во системот на образование и воспитување и обезбедуваат основа за развој на клучните образовни компетенции и на тој начин обезбедуваат континуитет на образованието и доживотното учење. Според податоците на SORS во 2022 година, во Србија се регистрирани 2.825 предучилишни установи, 216.570 корисници на предучилишно образование и 20.461 воспитувач. Основното образование има функција да обезбеди основно, односно основно, квалитетно образование за секого. Основното образование овозможува развој на клучните компетенции на знаења и вештини, кои се неопходни за активен и конструктивен живот во современото општество. Во 2022 година во Србија имало евидентирано 3.242 основни училишта, каде настава посетувале 509.090 ученици. За српските државјани во странство се организираат дополнителни училишта. Според податоците на Министерството за образование, во 16 земји се организираат дополнителни училишта во кои посетуваат 7.632 ученици, а за нивното образование се ангажирани 97 наставници. Средните училишта се претставници на средното образование и воспитанието. Гимназијата реализира училишна програма за општо, стручно и уметничко образование. Во Србија се регистрирани 529 средни училишта. Според податоците на Министерството за образование, повеќе од 70% од сите средношколци посетуваат некоја програма за стручно образование.

Последната европска иницијатива, на која Србија неодамна се приклучи, се однесува на имплементацијата на Европската рамка за обезбедување квалитет во стручното образование (EQAVET). Основана е Националната референтна точка за квалитет на стручното образование, која Србија, како

една од ретките земји освен ЕУ, ја направи дел од мрежата EQAVET. Во Србија постои двоен систем на образование, кој обезбедува поефикасен одговор на образовниот систем на потребите на економијата и пазарот на труд, технолошките промени и потребата од нови компетенции, знаења, вештини, способности и ставови. Мастер планот за спроведување на Законот за дуално образование го регулира развојот на дуалното образование. Канцеларијата за дуално образование и Националната рамка на квалификации се формирани со цел да се обезбеди извршување на стручно-технички задачи кои се од заеднички интерес на Владата и повеќе органи на државната управа. Според податоците собрани од Министерството за образование, во Србија има акредитирани 65 образовни профили, 10.500 ученици во програми за дуално образование, 150 училишта и 700 компании во системот на дуално образование. Моделот на двојни студии им дава можност на студентите значително да ја зголемат својата конкурентност на пазарот на труд и да имаат поголем успех во вработувањето, особено кај работодавачите каде што завршиле учење базирано на работа, како и кај други работодавци од истата индустрија. Според податоците на Министерството за образование, моделот на дуално студирање во високото образование започна со реализација на првите студиски програми од октомври 2021 година. Во оваа студија се опфатени и девет високообразовни институции, 32 акредитирани студиски програми и 150 студенти кои студираат во двојниот модел. Спроведувањето на дуалното образование обезбедува поефикасен одговор на образовниот систем на потребите на економијата и пазарот на труд, технолошките промени и потребата од нови компетенции. Двојното образование има позитивен ефект врз зајакнувањето на конкурентноста на српската економија и намалувањето на невработеноста кај младите. Работодавачите со инвестирање во образованието долгорочно го решаваат проблемот со некомпетентните кадри. Со учење преку работа, учениците и студентите имаат можност да ги постигнат сите резултати од учењето кои се предвидени со квалификацискиот стандард. Високото образование во Србија има посебно значење бидејќи е дел од европската образовна и научна област. Задачата што ја има високото образование е преку организирани студии и истражувања континуирано да пренесува и создава научни знаења и стручни компетенции. Тие го овозможуваат општествениот, културниот, економскиот и други прогреси на нашата земја и нејзините граѓани, во постојано променливите околности на животот и развојот. Во Србија, високообразовните активности се спроведуваат на девет државни универзитети, девет приватни универзитети и на дваесет и една државна академија и колеџи за стручни студии. Исто така, високото образование може да се спроведува во приватни високообразовни институции благодарение на акредитацијата од националното тело за акредитација. Неформалното образование (неформалното учење) го надополнува формалното образование. За разлика од формалното образование, кое секогаш се одвива во рамките на институциите на формалниот образовен систем и на крајот води кон стекнување официјални звања и дипломи, и неформалното учење, кое се одвива во секојдневниот живот и се случува спонтано без предодредени исходи, неформалното образование на младите се спроведува надвор од формалниот образовен систем, но до одреден степен е организирано и структурирано. Дополнително, најчесто се спроведува со професионална поддршка на младински работници, ментори, тренери и слично кои обезбедуваат постигнување на однапред планираните резултати од неформалното учење. Законот за млади на Република Србија го дефинира неформалното образование на младите (поединци на возраст од 15-30 години), додека поттикнувањето и развојот на неформалното образование во Србија е регулирано со националната стратегија за млади. Формалното образование за возрасни е наменето за оние поединци кои немаат завршено општи или стручни училишта и кои ја пропуштиле можноста да ги завршат општите и стручните училишни програми. Овие програми се реализираат во редовни основни или средни училишта или во училишта кои се специјализирани за образование на возрасни. Според податоците на SORS од 2021 година, има 76 основни училишта во кои се спроведува образование на возрасни, со вкупно 6982 ученици. Неформалното образование за возрасни е наменето за возрасни лица кои имаат делумно или целосно завршено формално образование и сакаат да ги подобрат своите вештини или да се преквалификуваат за друго занимање. Неформалното образование за возрасни е регулирано со Законот за образование на возрасни. Постојат варијации кога се набљудува бројот на млади и возрасни кои учествуваат во формално и неформално образование и обука во периодот од 2017 до 2021 година. Процентот на млади луѓе кои се образуваат во 2021 година е за 1,3% помал од оној во 2017 година. Сепак, треба да се внимава при донесувањето заклучоци бидејќи бројот на жители во Србија е намален преку годините. Од друга страна, стапката на учество на возрасните во 2020 година падна под 4%, што може

да се проследи наназад до пандемијата COVID-19. Може да се забележи и дека во образованието на возрасни поголем удел има процентот на жени.

Во текот на секоја набљудувана година, учеството на жените во вкупниот процент на образование на возрасни е поголемо од процентот на мажите. Кога станува збор за образованието на младите, може да се забележи и дека има поголемо учество на жените во вкупниот процент за секоја набљудувана година. Ако ја погледнеме стапката, процентот на невработени лица кои не одат на училиште или ги подобруваат своите вештини преку системот за обука (стапка на NEET), може да се забележи позитивно намалување на процентот на млади луѓе.

Табела 8. Србија - Стапка на учество на младите и возрасните во формалното и неформалното образование и обука

Бр.	Индикатор	Возрасни групи	2017	2018	2019	2020	2021
1	Вкупно	15-24	65,70%	65,80%	66,90%	66,90%	64,40%
		25-64	4,40%	4,10%	4,30%	3,70%	4,80%
2	Машки	15-24	61,00%	61,40%	62,40%	60,30%	58,60%
		25-64	4,20%	3,70%	3,80%	3,30%	4,20%
3	Женски	15-24	70,70%	70,40%	71,70%	73,90%	70,60%
		25-64	4,60%	4,50%	4,80%	4,00%	5,40%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Во 2022 година бројот на невработени лица, како и на оние кои не учат или не се усовршуваат преку системот за обука е намален за 3,5%. Иако стапката на NEET за млади жени е намалена во споредба со 2017 година кога беше 17% до 12,6% во 2022 година, таа сè уште е исклучително висока. Оваа стапка се намалува и кај возрасните, од 20,1% во 2018 година е намалена на 15,1%. Забележано е и кај возрасните во текот на 2020 година, годината на пандемијата, дека има мало зголемување на стапката на NEET, што е логично поради низата ограничувања и ограничувања предизвикани од пандемијата, така што стапката би продолжила да опаѓа во следните две години.

Табела 9. Србија - стапка на NEET (%), 2018-2022 година

Возрасна група	Индикатор	2018	2019	2020	2021	2022
15-24	Вкупно	16,5%	15,3%	15,9%	16,4%	13,0%
	Машки	16,0%	14,8%	17,0%	16,9%	13,4%
	Женски	17,0%	15,8%	14,8%	15,9%	12,6%
15-29	Вкупно	20,1%	18,9%	20,0%	18,8%	15,1%
	Машки	17,8%	17,1%	18,4%	17,3%	13,6%
	Женски	22,5%	20,9%	21,6%	20,4%	16,8%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Клучните актери на образованието на возрасните во Србија (освен надлежните министерства, државните институции одговорни за обезбедување, следење и подобрување на образованието и обуката на возрасните во Србија) се: Националниот образовен совет и Институтот за евалуација на

квалитетот на образованието и обуката, кои се одговорни за утврдување на стандардите на клучните компетенции во основното и општото средно образование на возрасните; Советот за стручно образование и образование на возрасни и Институтот за унапредување на образованието и обуката, кои се надлежни за утврдување на стандардите на професионалните компетенции во средното стручно образование на возрасните, компетенциите за стручно усовршување и другите видови образование на возрасни; Центарот за стручно и образование на возрасни (во рамките на Институтот за унапредување на образованието и обуката), кој е одговорен и за изработка на инструменти за оценување на претходно стекнатите компетенции, за утврдување стандарди за нивно препознавање и изготвување годишни планови за образование на возрасни. Постојат три типа на институции во Србија кои можат да спроведуваат програми за образование и обука за возрасни. Училиштата за општо и стручно образование и воспитување имаат можност да бидат редовни училишта со лиценца за работа со возрасни или училишта специјализирани за образование на возрасни: основни училишта, општи средни училишта и средни стручни училишта. Јавните служби се институции основани од државата и/или единиците на локалната самоуправа, кои покрај другите цели и активности нудат и некои форми на обука за возрасни.

Националната служба за вработување со филијали во триесет градови и општини низ Србија нуди услуги за кариерно насочување, организира професионални стажирање, преквалификација и други видови обуки за невработените. Центарот за образование при Стопанската комора на Србија нуди континуирана едукација за возрасни од областа на бизнисот и претприемништвото. Центрите за професионален развој на возрасни се лоцирани во дванаесет градови кои се сите во различни делови на Србија. Нивните одговорности се да ги препознаат потребите на пазарот на трудот и образовните приоритети, да соработуваат со единиците на локалната самоуправа и други релевантни институции и да предлагаат програми за образование на возрасни и нивна имплементација во реалниот живот. Националната агенција за регионален развој обезбедува различни видови поддршка за старт-ап и претприемачи на локално ниво, вклучително и професионален развој за возрасни. Јавно признати организатори на образованието можат да бидат невладини организации, културни институции, здруженија, приватни училишта или други институции кои се регистрирани за спроведување на образовни програми, но тие мора да имаат одобрение од Министерството за образование, наука и технолошки развој и да ги исполнуваат стандардите на образование на возрасни пропишани со Законот за образование на возрасни. Кога ќе се исполнат сите барања, претпријатието добива лиценца која мора да се обновува на секои пет години. Списокот на јавно признати организатори на образование за возрасни може да се најде во Заедничката база на знаење. Истражувањето спроведено за континуиран професионален развој и обука во Србија покажува дека околу половина од компаниите (49,2%) спроведуваат некаков облик на континуиран професионален развој за своите вработени, додека 40,8% од компаниите учествуваат во професионален развој на своите вработени²². Во Србија во 2011 година само 16,5% од возрасните лица на возраст од 25-64 години учествувале во образовни програми, што е значително пониско од просекот на земјите од ЕУ каде околу 41% од возрасните учествуваат во образованието. Главните причини за ниското учество на возрасните во образованието се: (а) доцнење во спроведувањето на Законот за образование на возрасни од административни причини; (б) недоволно развиена понуда на квалитетни програми за доживотно учење, (в) недоволно развиен систем на кариерно советување и насоки за возрасни што би ги насочил кон програми за доживотно учење, (г) отсуство на национална рамка за квалификации и систем за обезбедување квалитетот на програмите за доживотно учење, (д) недоволно развиена свест за важноста на доживотното учење кај возрасните и недоволно развиена компетентност за доживотно учење кај возрасните. Во пракса, постои широк спектар на различни форми на неформално образование (на пр., учење странски јазици, стекнување основни компјутерски вештини и други клучни компетенции), кои главно се финансираат од работодавци или од приватни извори²³.

²²Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023.

²³ibidem

3.5 ПАЗАР НА ТРУДОТ

Економските и социјалните промени, како и економскиот раст директно влијаат на перформансите на пазарот на трудот. Во последните десет години, и покрај внатрешната и надворешната политичка и економска нестабилност, економијата на Србија оствари одреден раст. Трендовите на пазарот на труд во Србија имаат позитивни движења што се одразуваат на растот на вработеноста и платите. Во периодот од 2018 до 2020 година стапката на невработеност се намали, а стапката на вработеност се зголеми, бројот на вработени се зголеми, што влијаеше и на зголемување на бројот на физички лица кои се ангажирани на пазарот на труд (активни), а имаше и намалување на бројот на невработени и неактивни лица.

Табела 10. Србија-Главни индикатори на пазарот на трудот

№	Индикатор	година		
		2018	2019	2020
1	Стапка на економска активност за лица на возраст од 20-64 години: дел од населението на возраст од 20-64 години кое е економски активно (%)	72,50%	72,90%	72,50%
2	Стапка на вработеност за лица на возраст од 20-64 години: дел од населението на возраст од 20-64 години кое е вработено (%)	63,10%	65,20%	65,90%
3	Стапка на вработеност кај мажи за лица на возраст од 20-64 години (%)	70,50%	72,10%	72,90%
4	Стапка на вработеност кај жените за лица на возраст од 20-64 години (%)	55,80%	58,20%	58,90%
5	Стапка на вработеност за лица на возраст од 55-64 години: дел од населението на возраст од 55-64 години кое е вработено (%)	46,50%	50,20%	52,20%
6	Стапка на невработеност: дел од работната сила која е невработена (%)	12,80%	10,50%	9,10%
7	Стапка на машка невработеност (%)	12,10%	10,00%	8,80%
8	стапка на невработеност на жените (%)	13,80%	11,20%	9,50%
9	Стапка на младинска невработеност: дел од работната сила на возраст од 15-24 години која е невработена (%)	29,70%	27,50%	26,60%
10	Стапка на долгорочна невработеност: дел од работната сила која била невработена 12 месеци или повеќе (%)	6,70%	5,50%	4,50%
11	Стапка на невработеност за лица (на возраст од 25-64 години) кои имаат завршено пониско средно образование (ISCED нивоа 0-2) (%)	13,40%	11,40%	9,60%
12	Стапка на невработеност за лица (на возраст од 25-64 години) со завршено високо образование (ISCED нивоа 5-8) (%)	10,60%	8,10%	7,60%

Извор: Европска комисија. Извештај за Србија 2022 година

Според податоците од Анкетата за работна сила, вкупниот број на вработени лица во првиот квартал од 2023 година е 2.835.900, додека бројот на невработени е 317.800. Стапката на вработеност за дадениот период е 49,6%, а стапката на невработеност 10,1%. Во однос на првиот квартал од 2022 година, стапката на вработеност е зголемена за 1,1%, а стапката на невработеност е намалена за 0,8%²⁴. Покрај значителното намалување на стапката на невработеност и зголемување на вкупниот број на вработени, имаше и структурни подобрувања на пазарот на труд. Позицијата на почувствителните категории на население, т.е. популацијата на млади и жени, е подобрена. Така, стапката на невработеност кај младите се намали од 22,2% на 18,7%, додека кај женскиот дел од населението се намали на 10,2%²⁵. Понатаму, стапката на долгорочна невработеност е намалена на 4,5%. Во последните десет години највисока стапка на невработеност е забележана во 2012 година кога изнесувала 25,9%, додека во 2020 година станала едноцифрена и изнесувала 9,1%. Во 2022 година Србија постигна најниска стапка на невработеност (9,7%) во споредба со сите земји од Западен Балкан. За наведената година, тој е понизок од просекот за Западен Балкан (13,7%), но е значително повисок од просекот на ЕУ (6,3%)²⁶.

Табела 11. Србија- Вработување по главни сектори

Бр.	Сектор	година		
		2018	2019	2020
1	Земјоделство, шумарство и рибарство (%)	15,90%	15,60%	14,60%
2	Индустрија (%)	22,50%	22,60%	22,60%
3	Градежништво (%)	4,40%	4,80%	5,40%
4	Услуги (%)	57,20%	56,90%	57,50%
5	Лица вработени во јавниот сектор како дел од вкупната вработеност, лица на возраст од 20–64 (%)	27,30%	26,60%	26,40%
6	Лица вработени во приватниот сектор како дел од вкупната вработеност, лица на возраст од 20–64 (%)	72,70%	73,40%	73,60%

Извор: Европска комисија. Извештај за Србија 2022 година

Според податоците од Централниот регистар на задолжително социјално осигурување, просечниот број на вработени во 2022 година е поголем за 1,6%, во однос на 2021 година, што е резултат пред се на зголемувањето на вработеноста во приватниот сектор за 1,9%, додека во јавниот сектор растот беше 0,9%. Истовремено, најсилен секторски придонес кон растот на вработеноста има ИКТ, административно-услугните и научно-техничките дејности. Во Србија, најголем број вработени работат во услужниот сектор, каде што се вработени 57,50%, потоа индустријата со 22,6%, потоа земјоделството, шумарството и рибарството и на крајот градежништвото со 5,4% во 2020 година. Пад за 1,3% евидентно е вработеноста во земјоделството, шумарството и рибарството, ако се набљудува периодот од 2018 до 2020 година. Зголемувањето на вработеноста е евидентно во градежниот сектор, каде во 2020 година имало 1% или повеќе вработени отколку во 2018 година. сектори, трендот на бројот на вработени е релативно стабилен. Она што е интересно е да се забележи дека бројот на вработени во јавниот сектор е намален за 0,9%, додека бројот на вработени во приватниот сектор е зголемен за 1,1%. Јавниот сектор во Србија е намален, но сепак е предимензиониран. Во 2017 година

²⁴Извор: Републички завод за статистику. Анкета о радној снази-Кретања на тржишту рада у првом кварталу 2023. Београд 2023.

²⁵Извор: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023.

²⁶Извор: Regional Cooperation Council's (RCC). Observatory on employment in the Western Balkans (<https://www.esap.online/observatory/home#annually-indicators>)

се регистрирани 611 јавни претпријатија, што е за 10% намалување во однос на 2016 година. Јавните претпријатија во 2017 година учествуваат со 0,6% од сите претпријатија, вработени 155.192 работници (14,5% од вкупниот број вработени), ангажирани 34,7% од капиталот, генериран 10,5% од добивката и 7,5% од економските загуби. И покрај трендот на намалување на бројот на вработени во јавните претпријатија, нивното учество во економијата е сè уште високо (14,5%)²⁷.

Секторската дистрибуција е концентрирана во три сектори: снабдување со електрична енергија, гас и пареа, потоа водоснабдување и управување со отпадни води и градежништво (63% од бројот на компании, 67% вработени, 75% од приходите, 78% од обврските, 87% од добивката и 48% од загубата)²⁸. Структурата на вработеноста во јавниот сектор за периодот 2018 - 2022 година покажува пад на бројот на вработени во сите сфери на јавниот живот. Причина за загриженост, кога станува збор за тенденција на пад на вработеноста во јавниот сектор, е падот на вработеноста во областа на здравството и социјалната заштита.

Табела 12. Србија - Структура на вработување во јавниот сектор (%), 2018-2022 година

№	Модалитети на пријавени вработувања	2018	2019	2020	2021	2022
1	Јавен сектор	17,69%	17,33%	17,11%	16,87%	16,77%
2	Јавни претпријатија	4,34%	4,16%	4,08%	3,98%	3,94%
3	Јавни државни претпријатија	2,56%	2,42%	2,36%	2,31%	2,28%
4	Јавни локални претпријатија	1,78%	1,74%	1,71%	1,67%	1,65%
5	Буџетски корисници	13,35%	13,17%	13,03%	12,89%	12,83%
6	Администрација - сите нивоа	4,70%	4,64%	4,58%	4,46%	4,47%
7	Администрација - ниво на држава и автономни покраини	3,87%	3,84%	3,78%	3,69%	3,71%
8	Администрација - ниво на локална самоуправа	0,82%	0,80%	0,79%	0,77%	0,76%
9	Здравствена и социјална работа	4,37%	4,32%	4,30%	4,29%	4,27%
10	Образование и култура	4,29%	4,22%	4,15%	4,13%	4,09%
11	Не- јавен сектор	42,22%	43,37%	44,11%	44,94%	45,22%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Флукуациите на бројот на вработени, според категориите на осигурување за периодот од 2018 до 2022 година, покажуваат дека бројот на вработени е зголемен за 1,48%. Благ пад има кај самовработувањето за 0,59%, додека најзначајно намалување има бројот на вработени во земјоделството од 1,24%. Висината и регуларноста на приходите многу зависи од професионалниот статус, но и сигурноста и сигурноста во однос на задржувањето на работното место. Структурата на вработувањето според професионалниот статус флукуира со текот на времето.

²⁷ Извор: Републички завод за статистику. Трендови - Анализа пословања јавних и државних предузећа у Републици Србији, 2015-2017. Београд, 2019

²⁸ ibidem

Табела 13. Србија - Вработени по категории на осигурување (%), 2018-2022 година.

Бр.	Категории на осигурување	2018	2019	2020	2021	2022
1	Вработени	84,94%	85,21%	85,85%	86,24%	86,42%
2	Самовработени	11,38%	11,48%	11,16%	11,08%	11,13%
3	Земјоделци	3,69%	3,31%	3,00%	2,68%	2,45%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Структурата на вработени лица според занимање и пол во периодот 2021 и 2022 година бележи благ пад на вработените со воено занимање, а од друга страна е забележан благ пораст на вработените на раководни позиции. Благ пораст има и кај вработените експерти, уметници, инженери, стручни соработници, техничари. Евидентен е пад на бројот на вработени административни службеници и на оние кои се вработени во услужни и комерцијални занимања, како и на земјоделците. Благ пораст на вработеноста е забележан кај занаетчиите и сродните занимања (професии/струки/стручности). Притоа, ракувачите со машини и постројки, монтери и возачи бележат пораст, додека едноставните занимања бележат намалување на вработеноста. Овие податоци целосно кореспондираат со економските движења во Србија и со секторите кои покажуваат раст на производството. Според податоците на Центарот за вработување „Инфостуд“ во 2022 година, објавени се 13 отсто повеќе тендери од една година претходно. Бројот на работници кои барале вработување е за 2% помал во однос на 2021 година. За истиот набљудуван период, просечниот број на пријави е во значителен пад во 2022 година, 47 по оглас, додека во 2021 година изнесуваше 57²⁹.

Табела 14. Србија - Структура на вработени лица по занимање и пол (%), 2021-2022 година

№	Занимање	2021			2022		
		Вкупно	Мажи	Жени	Вкупно	Мажи	Жени
1	Воени занимања	0,65%	1,04%	0,00%	0,56%	0,89%	0,00%
2	Законодавци, високи функционери и менаџери	3,50%	4,19%	2,63%	3,75%	4,36%	3,00%
3	Професионалци	15,26%	11,80%	19,70%	15,33%	11,97%	19,54%
4	Техничари и соработници професионалци	11,19%	9,44%	13,44%	11,46%	9,49%	13,94%
5	Службеници	8,96%	6,36%	12,28%	8,62%	6,33%	11,50%
6	Услужни работници и работници за продажба во продавници и пазари	15,02%	11,20%	19,90%	14,81%	11,14%	19,42%
7	Квалификувани земјоделски и рибарски работници	12,83%	13,87%	11,53%	12,65%	13,44%	11,69%
8	Занаетчиски и сродни занаети, работници	12,45%	18,43%	4,85%	12,48%	18,70%	4,75%
9	Оператори и склопувачи на постројки и машини	11,17%	15,11%	6,17%	11,72%	15,83%	6,60%

²⁹Извор: Source: Инфостуд (<https://poslovi.infostud.com/vesti/Prethodna-godina-u-znaku-deficita-i-uvoza-radne-snage/56404>)

10	Елементарни занимања	8,97%	8,56%	9,50%	8,61%	7,86%	9,57%
	Вкупно:	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Родовиот јаз во економијата во Србија може јасно да се види преку нееднаквата положба на жените и мажите на пазарот на трудот. Разликите се видливи на ниво на плати, претприемничка активност, учество во неформалната економија, разлики во сопственоста на недвижен имот и земјиште, како и учество во одлучувањето. Родовиот јаз во стапката на активност (15+) на пазарот на трудот изнесува 15,9% во 2021 година. Податоците по пол покажуваат дека жените имаат пониска стапка на активност на пазарот на трудот (47%) од мажите (62,9%). Кога се гледа возраста, жените и мажите во возрастната група 25-54 години имаат највисока стапка на активност, која е 78,9% за жените и 90,4% за мажите³⁰.

Гледано според должината на работното време, меѓу вработените кои работат со скратено работно време, жените го сочинуваат мнозинството во 2021 година. Според должината на работното време, меѓу вработените кои работат со скратено работно време, жените го сочинуваат мнозинството (58,3% за работа 1-14 часа; 51% за работа 15-35 часа) во 2021 година. Најчести причини зошто жените работат со скратено работно време се грижата за деца или стари лица со посебни потреби (97,9%), семејните или личните причини (63,5%) и болест или инвалидитет (43,3%). Најчести причини зошто мажите работат со скратено работно време се неможност да најдат работа со полно работно време (59,9%), образованието или обуката (57,7%) и болеста или инвалидитет (56,7%)³¹. Гледано според работниот статус, 22,9% од жените и 77,1% од мажите се самовработени (со или без вработени) во 2021 година. Жените се сопственици на само 31,7% од претприемачките продавници и компании во Србија. Само една од пет компании кои добиваат средства на натпревари за поддршка на развој на бизнисот се во сопственост на жени. Србија бележи висока стапка на неформално вработување (околу 22%) и според некои сознанија, сивата економија учествува со 30,1% од националниот БДП³². Највисок процент на неформално вработување во Србија е забележан во областа на земјоделството и тој е зголемен за 2,5% во 2022 година во однос на 2021 година. Неформалното вработување бележи благ пораст, за 0,3%, и во другите економски сектори. Во вкупното вработување, неформално вработени жени учествуваат со 6,2%, додека неформално вработени мажи претставуваат 7% од вкупното вработување во 2021 година. Најголем процент на неформално вработени жени има во возрастната група над 55 години (60%), додека најголем процент неформално вработени мажи е меѓу младите на возраст од 15-24 години (71,4%)³³.

Табела 15. Србија - Пропорција на неформално вработување во вкупната вработеност, по сектор и пол (%)

Бр.	Сектор	2021			2022		
		Вкупно	Маж	Жени	Вкупно	Маж	Жени
1	Земјоделство	49,90%	32,40%	77,60%	52,40%	33,20%	81,10%
2	Не-земјоделско	6,70%	8,60%	4,40%	6,90%	8,90%	4,50%
	Total	13,20%	12,50%	14,10%	13,60%	12,80%	14,60%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

³⁰ Извор: Source: Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023

³¹ ibidem

³² ibidem

³³ ibidem

Според последните достапни статистички податоци во април 2023 година, просечната бруто плата изнесува 988,30 евра, додека просечната нето плата без даноци и придонеси изнесува 716,34 евра. Просечната нето заработка за споменатиот период изнесува 546,62 евра, што значи дека 50% од вработените во Србија заработиле до тој износ. Просечната нето-заработка во периодот јануари-април 2023 година во однос на истиот период од претходната година номинално е зголемена за 15,3%, но реално е пониска за 0,4%³⁴. Заработката во Србија ги следи трендовите што ги забележуваат во своето опкружување, а највисока просечна бруто заработка е забележана во информатичко-комуникацискиот сектор, тоа најмногу се однесува на ИТ секторот (2.241,63 евра). Следен сектор, по највисок износ на заработка, е финансискиот и осигурителниот сектор, каде просечната месечна заработка е за 60,88% помала од ИТ секторот. На трето место е рударскиот сектор, а потоа следат стручни, научни и технички дејности кои го заземаат четвртото место. Секторите со најниска заработка во Србија се сместување и услуги за храна со нето просечна месечна плата од 416,86 евра, како и други услужни дејности, со најниска просечна месечна бруто плата од 684,02 евра или 492,12 нето просечна плата.

Земјоделството, градежништвото, трговијата и транспортот се сектори со приближно иста просечна месечна плата, која се движи од 550 до 599 евра нето просечна плата.

Табела 16. Србија - Просечна месечна заработка по поделби на дејност, 2022/2023 година

Сектор	Просечна бруто заработка [ЕУР]					Просечна нето заработка [ЕУР]				
	2022 октомври	2022 ноември	2022 декември	2023 јануари	2023 февруари	2022 октомври	2022 ноември	2022 декември	2023 јануари	2023 февруари
A	734,89	766,17	795,02	780,56	770,22	531,29	555,46	577,62	565,81	558,84
B	1.254,57	1.238,94	1.253,86	1.418,87	1.352,59	900,62	890,00	902,17	1.020,00	977,73
C	760,29	800,58	868,06	827,84	813,61	550,95	580,30	631,79	600,72	590,82
D	1.166,40	1.206,22	1.258,12	1.253,04	1.226,99	835,20	863,07	907,31	898,08	881,38
E	759,76	785,85	862,33	847,01	827,05	551,48	569,90	625,03	613,38	599,35
F	756,43	795,17	904,92	807,08	795,60	549,86	580,20	669,65	586,33	578,16
G	734,17	776,63	862,64	810,14	799,63	532,55	565,17	636,25	588,69	581,55
H	751,63	768,84	820,49	810,24	789,43	549,27	561,09	601,30	588,84	573,32
I	538,99	560,07	587,65	596,44	573,83	390,76	406,68	427,46	433,06	416,86
J	2.231,82	2.300,97	2.484,23	2.308,02	2.241,63	1.633,56	1.687,69	1.841,42	1.692,42	1.640,14
K	1.324,84	1.377,17	1.527,45	1.445,07	1.364,75	955,54	995,84	1.115,25	1.041,79	984,19
L	828,78	830,00	929,40	924,07	877,82	603,13	602,57	680,93	673,78	635,88
M	1.205,03	1.256,03	1.390,29	1.272,01	1.293,53	874,44	914,01	1.022,46	922,37	941,83
N	792,57	828,76	883,28	883,56	859,70	574,29	600,61	643,65	640,55	624,68
O	963,99	972,19	966,51	1.113,38	1.106,19	690,77	697,49	695,38	798,52	793,41
P	808,47	827,27	823,99	893,97	878,99	583,10	596,48	596,00	644,88	634,38
Q	903,37	917,59	927,49	1.030,78	1.001,12	649,52	659,99	668,59	741,03	719,96
R	741,70	748,22	777,21	817,58	795,08	540,32	542,91	565,90	593,37	576,92
S	631,73	661,46	721,25	698,16	684,02	454,30	475,66	522,42	502,43	492,12
Просек	887,06	920,61	982,78	973,85	955,97	642,48	667,65	717,83	705,65	693,12

Легенда:

A	Земјоделство, шумарство и риболов	K	Финансиски и осигурителни активности
B	Рударство и вадење камен	L	Дејности поврзани со недвижен имот
C	Производство	M	Стручни, научни и технички дејности
D	Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација	N	Административни и помошни услужни дејности
E	Дејности за водоснабдување, канализација, управување со отпад и санација	O	Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување

³⁴Извор: Републички завод за статистику. Саопштење -Тржиште рада – Зараде (26.06.2023) (<https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=14044&a=24&s=2403?s=2403>)

F	Градежништво
G	Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли
H	Транспорт и складирање
I	Сместување и услуги за храна
J	Информации и комуникација

P	Образование
Q	Дејности на здравствена и социјална заштита
R	Уметност, забава и рекреација
S	Други услужни дејности

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Позицијата на младите (од 15-24 години) на пазарот на трудот во Србија се подобрува во последните години, но нивните показатели сè уште се под просечните показатели на младите во земјите на ЕУ. Учеството на младите во работната сила е многу ниско, кога се гледа во согласност со европските стандарди. Стапката на младинска активност беше 34,1% во 2022 година, што е за 6,4% пониско од просекот на ЕУ (40,5%). За истиот период, стапката на вработеност на младите изнесува 25,4%, што е за 9,3% пониско од просекот на ЕУ. Иако вкупната невработеност се намалува, таа сепак е многу висока кај младите. Стапката на младинска невработеност (за набљудуваната година е 25,4%) е повисока од стапката на невработеност кај младите во ЕУ (14,4%). Практично гледано, во Србија околу четвртина од вкупниот број невработени се млади луѓе. Според официјалните податоци на НСЗ од последниот квартал од 2022 година, секое четврто лице до 24 години е невработено (24,3%).

Затоа НСЗ со поддршка на ГИЗ започна две бесплатни онлајн обуки за невработени и тоа „Активно барање работа“ и „Пат до успешен претприемач“. На овие обуки учествуваа околу 5.000 учесници, од кои најголемиот број се одлучија за обука која им помага да започнат сопствен бизнис³⁵. Покрај тоа што се невработени, значителен број млади луѓе ги пропуштаат и процесите на образование и обука. Стапката на NEET на млади луѓе (која го претставува уделот на млади луѓе кои ниту работеле ниту студирале во вкупното население на млади луѓе на возраст од 15-24 години) е 13,5% и тоа е повисоко од просекот во ЕУ (10,2%).

Табела 17. Србија – Показатели за невработеност, 2021-2022 година.

Бр.	Индикатор	пол	2021			2022		
			15 и повеќе години	15-29	15-64 години	15 и повеќе години	15-29	15-64 години
1	Невработени (илјади)]	Вкупно	352,4	109,5	351,2	302,2	92,4	300,1
		Мажи	180,4	62	179,5	160,5	52,7	158,8
		Жени	172	47,5	171,7	141,6	39,7	141,3
2	Стапка на незапослени [%]	Вкупно	11,00%	20,00%	11,40%	9,40%	17,10%	9,70%
		Мажи	10,20%	19,10%	10,60%	9,00%	16,60%	9,40%
		Жени	12,10%	21,20%	12,40%	9,80%	17,80%	10,10%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Според должината на барањето работа, речиси половина (47,82%) од невработените лица бараат работа повеќе од една година. Индикативен е големиот број на лица (23,51%) кои 4 години бараат вработување. Кога ќе се споредат две последователни години (2021/2022), може да се забележи дека е зголемен процентот на оние кои бараат работа за помалку од 12 месеци, процентот на оние кои бараат работа од 12 на 24 месеци е намален за 2,19%. За 1,49% е намален и процентот на оние кои бараат работа од 2 до 4 години за 0,91%, а процентот на оние кои чекаат работа подолго од 4 години.

³⁵Извор: Националне службе за запошљавање. Извештај о раду националне службе за запошљавање за 2022. годину. Београд 2023.

Табела 18. Србија - Невработени лица по должина на барање работа, 2021-2022 година.

№	Бараат работа	2021		2022		Просек	
		број	%	број	%	број	%
1	Помалку од 12 месеци	176500	50,07%	165100	54,65%	170800	52,18%
2	Од 12 до 24 месеци	62200	17,65%	46700	15,46%	54450	16,64%
3	Од 2 до 4 години	28500	8,09%	21700	7,18%	25100	7,67%
4	Повеќе од 4 години	85300	24,20%	68600	22,71%	76950	23,51%
	Вкупно	352500	100,00%	302100	100,00%	327300	100,00%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

И покрај значителните подобрувања на пазарот на трудот, Србија заостанува зад просечните вредности на основните показатели на пазарот на труд во ЕУ. Најголем јаз е забележан во стапката на вработеност на работоспособното население, додека позицијата кај стапката на активност и стапката на невработеност е нешто поповолна. Европската комисија во својот извештај за Србија за 2022 година наведува дека е умерено подготвена во областа на слободното движење на работниците, и дека во оваа област треба да продолжи да ја подобрува соработката со земјите-членки на ЕУ за координација на системот за социјално осигурување, како и да се поедностават процедурите за издавање работни дозволи за граѓаните на ЕУ, за кои правилата за граѓаните во моментот важат за трети земји од вкупно?. Во однос на мобилноста на работната сила, главен миграциски центар во земјата е главниот град Белград, додека за прекуграничната мобилност тоа се земјите од ЕУ.

4 ВРАБОТЛИВОСТ И ПРЕКУГРАНИЧНА МОБИЛНОСТ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

4.1 ЕКОНОМИЈА

Република Северна Македонија, со население од 2.065.092 жители, има мала и отворена економија, а БДП по глава на жител во 2021 година изнесуваше 6.695 американски долари. Економијата покажува стабилен раст од 2010 година, поттикнат главно од домашната потрошувачка и извозот (особено основните метали и текстилните производи). Просечната стапка на економски раст е 3,5%. Пандемијата COVID-19 негативно се одрази на економијата на Република Северна Македонија и доведе до намалување на растот на БДП од 6,1% во 2020 година. Во оваа година номиналниот износ на БДП беше 10,852 милиони евра. Во следните години, економијата закрепна и оствари реален раст на БДП од 3,90% во 2021 година и 2,10% во 2022 година³⁶. Поради нарушувањето на глобалните синџири на снабдување и зголемувањето на цените на житариците и енергетските производи, динамиката на раст забави на крајот на 2021 година. зголемување на инвестициите. Бруто инвестициите како удел во БДП се зголемија на 33,8% во 2021 година во споредба со 29,6% во 2020 година. Учеството на инвестициите во градежништвото изнесуваше околу 29,5% од БДП во 2020 година, по што следи индустријата (22%). Во однос на сопственоста, инвестициите во јавниот сектор учествуваат со околу 22% од вкупниот БДП, главно на сметка на изградбата на патишта. Растот на инвестициите и домашната потрошувачка овозможија позитивна стапка на раст на БДП во услови на нарушувања на глобалниот синџир на снабдување. Оваа стапка на раст во првиот квартал од 2023 година изнесува 2,1%. Во овој квартал од 2023 година, најголем раст е забележан во градежниот сектор (12,7%) и туристичката трговија (10,6%). Раст е забележан и во индустријата (0,8%) и земјоделството (0,1%). Во истиот период, извозот на стоки и услуги номинално е зголемен за 13,7%, а увозот на стоки и услуги е намален за 1,4%³⁷.

Табела 19. Северна Македонија-Главни економски показатели

³⁶Извор: Република Северна Македонија-Министерство за финансии. Месечен билтен – мај 2023. Скопје 2023. (<https://finance.gov.mk/monthly-newsletter/>)

³⁷ Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

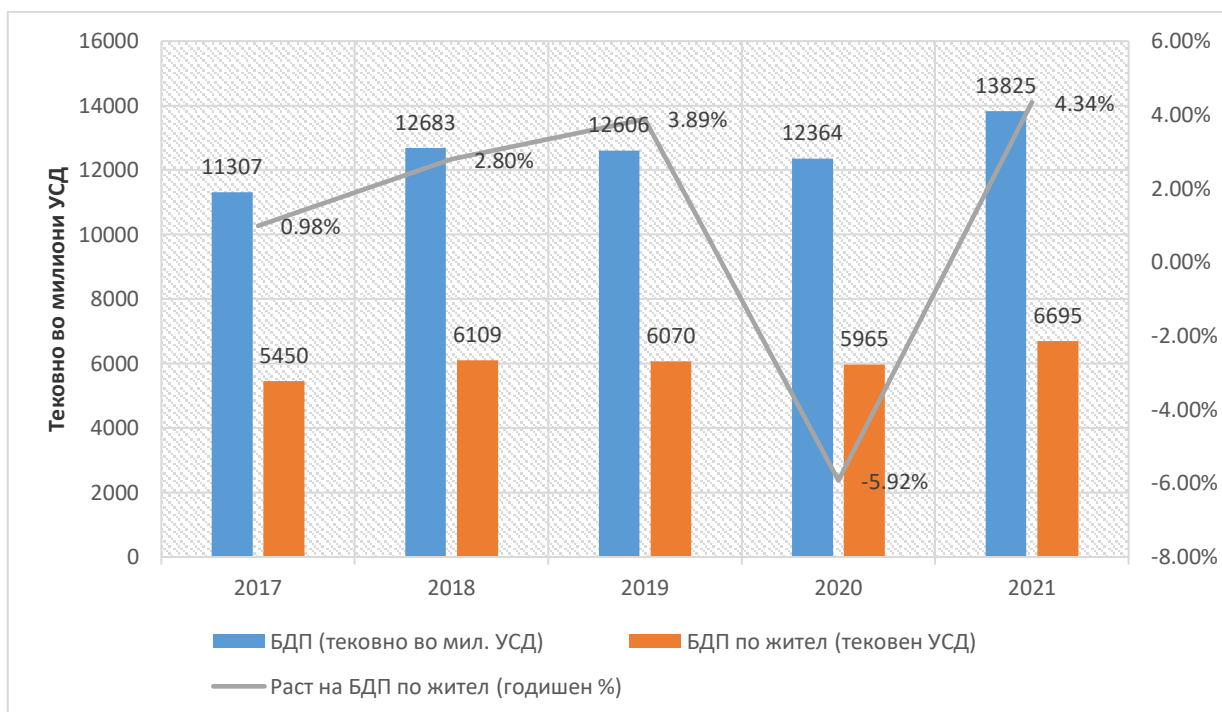
Бр.	Индикатор	година		
		2010	2015	2021
1	Популација	2055004	2070226	2065092
2	БДП-Бруто домашен производ во милиони УСД (тековни цени)	9407	10065	12695
3	Стапка на раст на БДП (годишно %, цени за 2015 година)	3,40%	3,90%	3,60%
4	БДП по глава на жител (тековен УСД)	4543	4840	6093
5	Економија: Земјоделство (% од бруто додадената вредност)	11,70%	11,10%	10,00%
6	Економија: индустрија (% од бруто додадената вредност)	24,40%	27,40%	27,40%
7	Економија: Услуги и друга активност (% од бруто додадената вредност)	63,90%	61,50%	62,50%
8	Вработување во земјоделството (% од вработени)	18,60%	17,90%	15,10%
9	Вработување во индустријата (% од вработени)	30,30%	30,50%	31,40%
10	Вработување во услуги (% вработени)	51,10%	51,60%	53,50%
11	Невработеност (% од работната сила)	32,00%	26,10%	16,40%
12	Стапка на учество во работната сила (женски/машки поп. %)	42,8%/68,6%	43,5%/67,6%	43,0%/67,2%
13	Меѓународна трговија: извоз (милион УСД, тековни цени)	3351	4530	6633
14	Меѓународна трговија: увоз милион УСД, тековни цени)	5474	6427	8709

Извор: UNdata (<http://data.un.org>)

БДП по глава на жител во споредба со просекот на ЕУ достигна 42% во 2021 година. Во споредба со 2015 година, овој индикатор номинално се зголеми за 6%. Сепак, евидентен е јазот во приходите во однос на ЕУ. За да се затвори јазот во БДП по глава на жител во однос на ЕУ до 2050 година, економијата на Северна Македонија треба да постигне просечна годишна стапка на раст од 5%³⁸. Северна Македонија во моментот е на средно ниво на економски развој и во иднина мора да го забрза економскиот развој до степен што ќе и овозможи да се израмни со поразвиените економии на ЕУ во однос на животниот стандард.

Графикон 4. Северна Македонија - Бруто домашен производ, 2017-2021 година.

³⁸Извор: Влада на Република Северна Македонија. План за забрзување на растот 2022-2026 година. Скопје, 2021 година

Извор: База на податоци на Светска банка: Индикатори за светски развој (<https://databank.worldbank.org>)

Во споредба со соседните економии, економските сектори на Северна Македонија се релативно добро избалансирани, при што услужниот сектор учествува со 62,50% од БДВ, индустријата 27,40% и земјоделството 10,00% во 2021 година. услугите и 1,70% за земјоделството, а раст од 3,00% е забележан кај индустријата. Учеството на земјоделството во вкупната вработеност продолжи да се намалува постојано од 18,60% во 2010 година на 15,10% во 2021 година. Од друга страна, вработеноста во индустријата и услугите се зголемија.

Графикон 5. Северна Македонија - Бруто додадена вредност по главни сектори, 2018-2020

Извор: Европска комисија. Извештај за Северна Македонија 2022 година.

Македонија во однос на нејзиниот придонес во БДП, но во набљудуваниот временски период се развива во однос на бруто девизната заработка. Во 2021 година БДВ се зголеми за 11,4% во индустриското производство, со што го продолжи позитивниот раст. Во првото полугодие од 2021 година, извозот на стоки е зголемен за 39,1% на годишна основа, а увозот на стоки е зголемен за 38,7%. Кредитната активност во 2021 година бележи пораст од 5,1%, како резултат на зголеменото кредитирање на населението (раст од 8,7%) и економијата на населението (раст од 1,2%)³⁹. Индустрискиот сектор првенствено се заснова на производство (13% од БДП), особено хемиски производи, основно железо, челик и феролегури, машини и текстил. Набљудувајќи ги основните индекси на индустриското производство во периодот 2019-2021 година во однос на 2015 година (индекс, 2015=100), може да се забележи просечен пораст на индустриското производство за 6,50%.

³⁹ ibidem

Најголем пораст на индустриското производство има во преработувачката индустрија и тоа во производството на основни фармацевтски производи и препарати (46,08%), производство на производи од гума и пластика (72,41%), производство на производи од други неметални минерали (36,60). %) и производство на електрична опрема (71,55%).

Табела 20. Северна Македонија-Структура на БДП по сектори (%), 2016-2020 година.

	Сектор	2016	2017	2018	2019	2020
A	Земјоделство, шумарство и риболов	9,17%	7,87%	8,47%	8,13%	8,57%
B, C, D and E	Рударство и вадење камен; Производство; Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација; Снабдување со вода; канализација, управување со отпад и активности за санација	17,05%	17,78%	18,64%	18,07%	17,44%
F	Градежништво	6,91%	6,48%	5,41%	5,63%	5,31%
G, H, and I	Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли; Транспорт и складирање; Објекти за сместување и сервисни дејности со храна	19,01%	19,89%	19,93%	20,26%	19,49%
J	Информации и комуникација	3,05%	3,39%	3,42%	3,52%	3,99%
K	Финансиски и осигурителни адејности	2,96%	3,12%	2,92%	2,79%	3,08%
L	Дејности во врска со недвижен имот	10,03%	9,62%	10,01%	9,85%	10,45%
M and N	Стручни, научни и технички дејности; Административни и помошни услужни дејности	3,38%	3,57%	3,60%	3,80%	3,62%
O, P and Q	Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување; Образование; Дејности на здравствена и социјална заштита	12,39%	12,12%	11,64%	11,87%	13,29%
R, S and T	Уметност, забава и рекреација; Други услужни дејности; Дејности на домаќинствата како работодавачи	2,74%	2,83%	2,79%	2,91%	2,62%
	А. Додадена вредност - Вкупно	86,69%	86,67%	86,84%	86,83%	87,87%
	Б. Данок на производи намален за субвенции	13,31%	13,33%	13,16%	13,17%	12,13%
	БРУТО ДОМАШЕН ПРОИЗВОД (А+В)	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Извор: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Економската структура на Северна Македонија има можности за диверзификација. Странските директни инвестиции (СДИ) играат значајна улога во промената на структурата на економијата, растот на индустриското производство и извозот, особено во посткризниот период. Нето-приливите на СДИ се зголемија од приближно 131 милиони евра во 2012 година на 621,9 милиони евра во 2018 година.

Нето СДИ во 2021 година изнесуваа 3,70% од националниот БДП. Европската унија учествува со 76,7% од влезните СДИ. Речиси половина од влезните СДИ (45,2%) се содржани во услужниот сектор. Учеството на преработувачкиот сектор во СДИ достигна 36,8% поради инвестициите во производството на транспортна опрема. Земјите од ЕУ остануваат најважните инвеститори во Северна Македонија, со околу 56% од вкупните приливи на СДИ во 2021 година. Неформалната економија продолжува да претставува важна пречка за развој на поволно деловно опкружување. Оценката на Државниот завод за статистика покажува дека неформалната економија претставува 17% од БДП и 18% од вкупната вработеност⁴⁰. Неформалниот сектор создава нелојална конкуренција од нерегистрираните фирми, а непријавените приходи и неформалните вработувања ја загрозуваат наплатата на јавните приходи. Неформалната економија е особено распространета во земјоделството, градежништвото, услугите во домаќинството, трговијата на големо и мало. Сивата економија продолжува да создава силна конкуренција за регистрираните бизниси и создава потенцијална основа на даночни приходи за финансирање јавни програми.

Табела 21. Северна Македонија - Структура на извозот и увозот по земји (%), 2021 г.

№	Product	Export			Export		
		European Union (28)	CEFTA countries	Other Countries	European Union (28)	CEFTA countries	Other Countries
1	Храна и живи животни	45,75%	38,65%	15,60%	49,53%	27,71%	22,76%
2	Пијалоци и тутун	59,11%	18,23%	22,66%	47,20%	45,17%	7,63%
3	Суровини, кои не се храна, освен горива	63,35%	10,72%	25,93%	23,86%	24,99%	51,15%
4	Минерални горива, мазива и сродни производи	24,84%	70,93%	4,24%	67,56%	12,65%	19,79%
5	Животински и растителни масла, масти и восоци	14,14%	85,53%	0,33%	28,98%	52,21%	18,81%
6	Хемикалии и сродни производи, н.н.	87,74%	8,20%	4,06%	43,01%	4,60%	52,39%
7	Производи класифицирани според материјалот	52,55%	22,80%	24,65%	38,70%	6,27%	55,02%
8	Машини и транспортна опрема	92,82%	2,19%	4,99%	52,87%	5,17%	41,96%
9	Разни готови производи	83,45%	4,69%	11,86%	43,98%	8,03%	47,99%
10	Стоки и трансакции кои не се класифициран	45,19%	3,78%	51,16%	24,30%	17,50%	58,20%
	Вкупно	77,37%	11,78%	10,84%	46,22%	9,38%	44,40%

Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Северна Македонија учествува во пет договори за слободна трговија, кои заедно сочинуваат 95% од нејзиниот извоз и 78% од нејзиниот увоз во 2018 година. Во однос на трговијата, двата најважни договори се Договорот за стабилизација и асоцијација со Европската унија од 2004 година и Централноевропскиот договор за слободна трговија (ЦЕФТА). Првиот договор предвидува

⁴⁰ Извор: Министерство за финансии. Нацрт поглавје 5 – Програма за економски реформи за структурни реформи 2023-2025 година Скопје 2022 година

усогласување на правната и регулаторната рамка на Северна Македонија со правото на ЕУ. Ова е направено за да се подготви за пристапните преговори. Според овој договор, двонасочната трговија е целосно либерализирана. Трговијата со потписниците на ЦЕФТА сочинува 11,1 отсто од извозот на Северна Македонија и 8,9 отсто од нејзиниот увоз. Земјите на ЦЕФТА постигнаа целосна либерализација на трговијата со индустриски и земјоделски производи во 2015 година⁴¹. ЕУ останува најголемиот трговски партнер на Северна Македонија, со учество од 77,37% во извозот и 46,22% во увозот. Земјите од договорот ЦЕФТА учествуваат со 11,78% во извозот и 9,38% во увозот во 2021 година.

Во вкупната структура на извозот доминираат хемикалиите и сродните производи (15,11%), индустриските стоки (18,92%), машините и транспортната опрема (25,22%). Позитивниот економски раст придружен со зголемување на можностите за вработување, зголемување на платите и социјалните расходи, придонесе за намалување на стапката на ризик од сиромаштија од 27% во 2010 година на 21,80% во 2020 година. Сепак, оваа стапка е евидентно повисока во споредба со Просек во ЕУ (17,1% во 2020 година). Во 2020 година, стапката на ризик од сиромаштија или социјална исклученост беше 39,80%, што е повисоко од просекот на ЕУ (ЕУ 21,9%)⁴².

Табела 22. Северна Македонија - Индикатори на сиромаштија и социјална исклученост, 2016-2020 г

Бр.	Индикатор	2016	2017	2018	2019	2020
1	Стапка на ризик од сиромаштија	21,90%	22,20%	21,90%	21,60%	21,80%
2	Лица изложени на ризик од сиромаштија или социјална исклученост	41,10%	41,60%	41,10%	39,90%	39,80%
3	Нееднаквост на распределбата на доходот, Џини коефициент	33,60%	32,50%	31,90%	30,70%	31,40%

Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Нееднаквоста во распределбата на доходот, односно Џини коефициентот е исклучително висока и изнесува 39,80% во 2020 година, што е над просекот во споредба со нееднаквоста во ЕУ (30,0%). Анализирани по тип на домаќинство, стапката на сиромаштија на домаќинствата составени од двајца возрасни со две издржувани деца во 2020 година изнесува 20,7%. Пониска стапка на сиромаштија имаат вработени лица и пензионери (10%). Работната сиромаштија, односно уделот на работниците кои заработуваат под прагот на сиромаштија, изнесуваше околу 8,3% во 2019 година, пред се поради високиот процент на работници кои учествувале на нископродуктивни и ниско платени работни места. Стапката на сиромаштија кај невработените е исклучително висока и изнесува 45,1%. Зголемувањето на пензиите и социјалната помош, како и на вработеноста и на минималната плата доведоа до подобрување на приходите на најсиромашните групи од населението. Ваквите мерки имаа значително влијание првенствено врз сиромаштијата на старите лица, додека сиромаштијата кај децата и младите се зголеми. Неопходно е да се поттикне развој на програми во таа насока кои би овозможиле активирање и професионална рехабилитација на ранливите групи граѓани, особено младите. Тоа би придонело и за зголемување на нивното учество на пазарот на трудот, а со тоа и за излез од магичниот круг на сиромаштијата и социјалната исклученост⁴³.

⁴¹ Извор: Преглед на трговската политика на Светската трговска организација (СТО): Северна Македонија (WT/TPR/S/390). СТО 2019 година.

⁴² Извор: Европска комисија. Извештај за Северна Македонија 2022 година

⁴³ Извор: Министерство за финансии. Нацрт поглавје 5 – Програма за економски реформи за структурни реформи 2023-2025 година Скопје 2022 година

4.2 ПРЕТПРИЕМНИШТВО

Малите и средни претпријатија и претприемачи (МСПП) се најповолната форма на претприемништво, првенствено благодарение на нивните компаративни предности како што се флексибилност, иновативност и креативност. МСПП имаат значајна улога и на домашниот и на меѓународниот пазар и тие мора постојано да се надградуваат, растат, да го зголемуваат бројот на вработени, да го зголемуваат опсегот на нивните производи и услуги, а со тоа да остваруваат поголем профит. Од една страна, овој сектор е движечка сила на социјалниот развој и економскиот раст, како и основа за отворање нови работни места. Од друга страна, поради големиот број вработени и ограничениот капитал што можат да го акумулираат, претприемништвото е исклучително чувствително на кризни нарушувања. За да се зголеми отпорноста на секторот за мали и средни претпријатија, инвестициите и поддршката за неговиот развој се од најголема важност. Процесот на донесување инвестициски одлуки е сложен и динамичен процес, кој вклучува анализа на сите фактори (финансиски, пазарни, техничко-технички, локациски, социјални), со оглед на различни алтернативи, перцепција и проценка на ефектите. Постапката за проценка на изводливоста на инвестициските проекти е различна за МСПП отколку за големите компании. Разликите доаѓаат од способноста на овие компании да пристапат до изворите на финансирање и способноста за планирање⁴⁴. Без разлика на големината на компанијата, нивните инвестиции и иновации се од клучно значење за опстанок на пазарот. Секторот за мали и средни претпријатија и обезбедува на Северна Македонија значаен дел од вработувањето, при што најмалку две од три вработени лица работат во овој сектор. МСПП сочинуваа 99,9% од вкупниот број економски субјекти и остварија 74% од вкупната вработеност во 2021 година. Исто како и во случајот со Србија, секторот на мали и средни претпријатија во Северна Македонија се состои од субјекти со различни економски сили, иновациски потенцијали и можности за развој. Според бројот на вработени, тие се поделени на микро (0-9 вработени), мали (10-49 вработени), средни (50-249 вработени) и големи (250 вработени или повеќе) компании. Оваа класификација е во согласност со стандардната дефиниција што се користи и се применува во ЕУ (табелата подолу). Класификацијата на МСПП во Северна Македонија е дефинирана со Законот за трговски друштва (Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 215/21).

Табела 23. Класификација на претпријатијата во Северна Македонија

Големина на претпријатијата	ЕУ	Северна Македонија
Микро	< 10 вработени = 2 милиони евра промет или биланс на состојба	< 10 вработени < 50 000 евра бруто годишен приход
Мали	< 50 вработени = 10 милиони евра промет или биланс на состојба	< 50 вработени < 2 милиони евра годишен приход или < 2 милиони евра просечна вкупна актива
Средни	≤ 250 вработени = 50 милиони евра промет = 43 милиони евра биланс на состојба	< 250 вработени < 10 милиони евра годишен приход или < 11 милиони евра просечна вкупна актива

Извор: Закон за трговски друштва - Северна Македонија (Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 215/21).

⁴⁴Извор: Група автори. Анализа на инвестициската активност на МСП во Северна Македонија. Annals - Economy Series, Универзитетот Константин Бранкуси, Економски факултет (том 3). 2022 година.

МСПП повеќе се потпираат на внатрешно знаење за иновации отколку на надворешно знаење, така што соработката помеѓу МСПП и другите засегнати страни има одредена граница. Односите меѓу компаниите и универзитетите/истражувачките институции се ретки, иако некои компании кои имаат воспоставено врски со академски институции имаат тенденција да бидат поиновативни. МСПП мора да инвестираат во вештини, дигитализација и иновации за да ја зголемат продуктивноста и подобро платеното вработување. Деловните субјекти кои се занимаваат со производство се поиновативни од деловните субјекти кои се занимаваат со услуги.

Најзначајните пречки кога станува збор за воведување иновации во бизнисот на МСПП претставуваат преголемите трошоци или недостатокот на сопствени финансиски средства за иновации и инвестирање во обука. Ова е особено нагласено кога станува збор за позеленување на претпријатијата, на пример, каде одржливоста на животната средина не може да се постигне во рамките на МСПП, бидејќи потенцијалот е ограничен поради недостаток на свест и вештини, како и поради дополнителните трошоци. Развојот на претприемачките вештини е неопходност за градење капацитети, одржување на работните места и зголемување на нивниот социјален и економски придонес. Деловните услуги за МСПП се клучен елемент за подобрување на нивната продуктивност на национално и меѓународно ниво. Постојат многу организации, програми и проекти кои го поддржуваат развојот на малите и средни претпријатија. Сепак, тие доминантно ги обезбедува Владата на Северна Македонија, меѓународните партнери и донатори, а многу помалку приватниот сектор. Има и голем број даватели на услуги за развој на бизнисот од приватниот сектор и најголем број од такви даватели на услуги се лоцирани во Скопје. Во последните неколку години, традиционалните модели на поддршка за започнување бизнис (START-UP) и обука за деловни вештини се заменуваат со нови модели и услуги. Како што се интернационализацијата, иновативните инвестициски решенија во обновливите извори на енергија итн. Дигитализацијата на економијата напредува бавно и сè уште е ниска во споредба со ЕУ. Од вкупниот број компании, 54,5% имале веб-страница/почетна страница. Постои посебна потреба да се зголеми достапноста на е-влада и да се развијат дигиталните вештини на МСПП. Според големината на компанијата, доминираат микро-претпријатијата и претприемачите со помалку од десет вработени (90,65%), потоа малите (7,76%) и средните претпријатија (1,33%). Во однос на вкупниот број на економски субјекти, повеќе микропретпријатија има во трговијата (35,41%), стручните и техничките дејности (12,72%) и преработувачката индустрија (10,98%). Микро претпријатијата генерираат 31,8% од вработеноста, 21,60% од БДВ и 6,40% од извозот во 2020 година. Малите и средните претпријатија за истиот период остваруваат 42,20% од вработеноста и 19,60% од извозот и создаваат 47,30% од БДВ. Големите компании водат само во извозот (74,00%). Збирно, секторот за мали и средни претпријатија остварува 74,0% од вработеноста и 68,9% од БДВ.

Табела 24. Северна Македонија - Структура на активни деловни субјекти по број на вработени лица (%), 2020 г.

	Сектор	Големината на претпријатието по број на вработени лица				
		0 - 9	10-19	20 - 49	50 - 249	250+
	Вкупно	90,65%	4,89%	2,88%	1,33%	0,25%
B	Рударство и вадење камен	75,49%	13,73%	6,37%	2,45%	1,96%
C	Производство	81,64%	7,58%	6,00%	4,04%	0,75%
D	Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација	90,79%	2,63%	2,19%	3,07%	1,32%
E	Снабдување со вода; канализација, управување со отпад и активности за санација	63,78%	9,84%	11,02%	11,42%	3,94%
F	Градежништво	88,92%	5,95%	3,91%	1,05%	0,17%
G	Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли	93,53%	3,79%	1,80%	0,74%	0,13%

H	Транспорт и складирање	90,44%	5,66%	2,77%	0,97%	0,16%
I	Објекти за сместување и сервисни дејности со храна	89,33%	6,71%	3,16%	0,81%	0,00%
J	Информации и комуникација	86,03%	6,92%	4,49%	2,29%	0,27%
L	Дејности поврзани со недвижен имот	93,64%	2,94%	2,45%	0,82%	0,16%
M	Стручни, научни и технички дејности	96,30%	2,29%	1,12%	0,27%	0,01%
N	Административни и помошни услужни дејности	86,47%	5,67%	4,18%	2,55%	1,13%
S95	Поправка на компјутери и лична и покуќнина	98,38%	1,01%	0,61%	0,00%	0,00%

Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Според податоците преземени од 2021 година, најголем број активни економски субјекти има во секторот трговија (30,04%), преработувачка индустрија (10,89%), стручни, научни и технички дејности (10,70%), сообраќај (7,58%), градежништво (7,39%), други услужни дејности (6,86%) и сместувачки и угостителски услуги (6,42%). За 2022 година, највисока вработеност е забележана во преработувачката индустрија (19,85%) и трговијата (15,45%). При увид во вработувањето по сектори во периодот од 2018 до 2022 година може да се забележи дека има промена во структурата на вработеноста. Во 2022 година и во споредба со 2018 година вработеноста е зголемена во повеќето сектори како информации и комуникации (63,08%), финансиски и осигурителни дејности (29,20%), бизнис со недвижности (27,44%), административни и помошни услужни дејности (20,95%), уметност, забава и рекреација (21,44%) и други услужни дејности (12,78%). Од друга страна, пад на вработеноста има во земјоделството (-42,06%) и преработувачката индустрија (-10,17%). Генерално, двата најбрзорастечки сектори се информациско-комуникациските технологии и професионалните активности.

Табела 25. Северна Македонија - Активни деловни субјекти и вработени по сектори, 2021 година.

	Сектор	Активни деловни субјекти		Вработени лица	
		Број	%	Број	%
A	Земјоделство, шумарство и риболов	7702	1,56%	29801	1,35%
B	Рударство и вадење камен	534	0,11%	27286	1,23%
C	Производство	63459	12,81%	493413	22,30%
D	Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација	1229	0,25%	25305	1,14%
E	Дејности за водоснабдување, канализација, управување со отпад и санација	2234	0,45%	35621	1,61%
F	Градежништво	46835	9,46%	120811	5,46%
G	Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли	92618	18,70%	359505	16,25%
H	Транспорт и складирање	39164	7,91%	124962	5,65%
I	Објекти за сместување и сервисни дејности со храна	31349	6,33%	86738	3,92%
J	Информации и комуникација	34247	6,92%	82739	3,74%
K	Финансиски и осигурителни активности	2784	0,56%	42889	1,94%

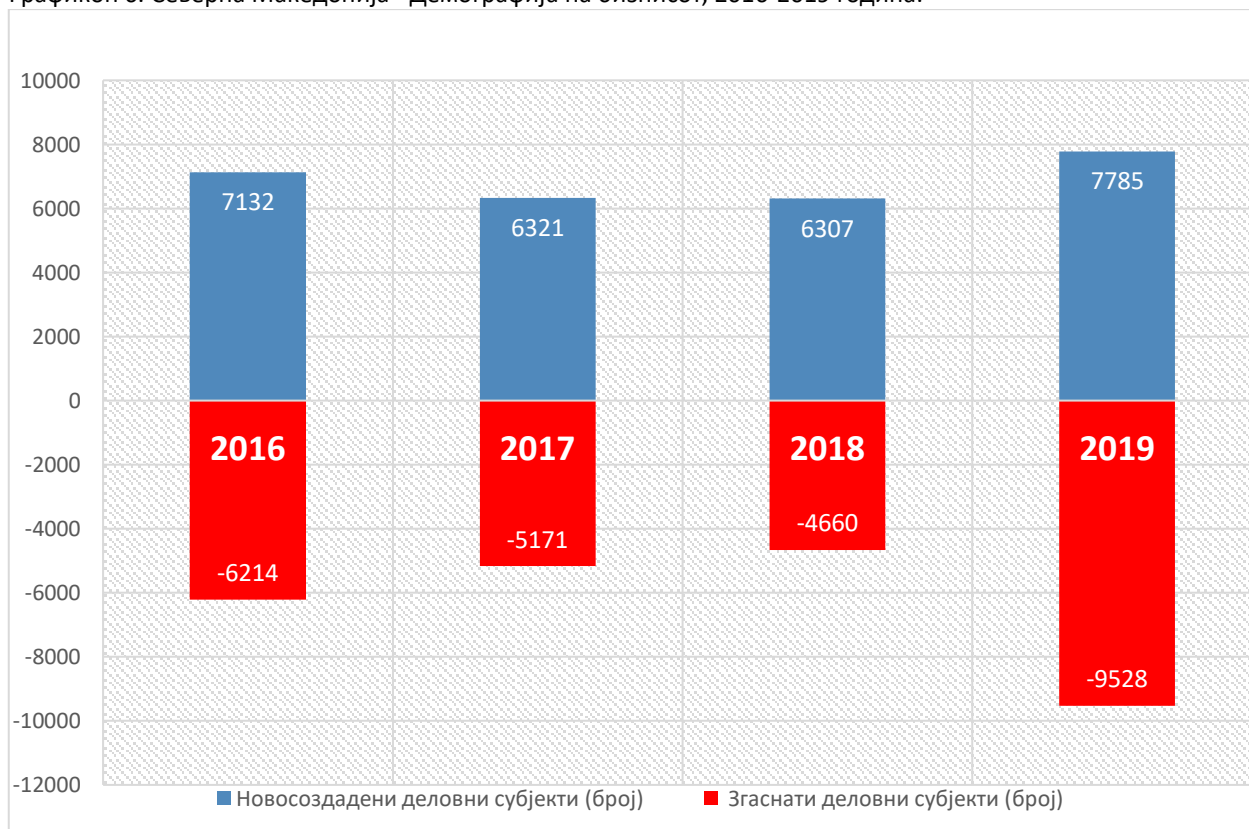
	Сектор	Активни деловни субјекти		Вработени лица	
		Број	%	Број	%
L	Дејности поврзани со недвижен имот	4056	0,82%	7810	0,35%
M	Стручни, научни и технички активности	53406	10,78%	115508	5,22%
N	Административни и помошни услужни дејности	18953	3,83%	105944	4,79%
O	Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување	12	0,002%	156711	7,08%
P	Образование	5489	1,11%	155268	7,02%
Q	Дејности за здравствена и социјална заштита	6633	1,34%	159353	7,20%
R	Уметност, забава и рекреација	22616	4,57%	39001	1,76%
S	Други услужни дејности	61878	12,50%	43965	1,99%
	Вкупно	495198	100,00%	2212630	100,00%

Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Големиот број и високата фреквенција на згаснување и основање нови деловни субјекти го карактеризира секторот на мали и средни претпријатија во Северна Македонија. Во периодот од 2015 до 2019 година, деловната демографија имаше позитивни карактеристики.

За наведениот период, бројот на компании, во апсолутна вредност, е зголемен во однос на 1972 година. Според тоа, нето ефектот на отворени/затворени деловни субјекти е позитивен, а на секои седум затворени деловни субјекти доаѓаат десет нови.

Графикон 6. Северна Македонија - Демографија на бизнисот, 2016-2019 година.

Извор: Државен завод за статистика на Република Северна Македонија (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Прилагодувањето на промените и неочекуваните околности го претставува клучот за успехот во претприемништвото. Повеќето микро и мали бизниси и претприемачи во Западен Балкан не поседуваат свои долгорочни развојни стратегии. Недостатокот на релевантни информации и неможноста да се види иднината, поради нејасно дефинираните цели, како и недостатокот на квалификации потребни за планирање може да резултира со лошо планирање. Мнозинството мали и средни претпријатија главно работат на решавање на тековните проблеми, кои се предизвикани од флукуации во околината. На долг рок, тој станува ограничувачки фактор на раст и развој. Стапката на преживување на компанијата покажува колку компании кои се основани во годината N преживуваат во годината N+1, односно во годината N+2. По овој период, може да се очекува дека компанијата се приспособи на пазарните услови и ја заземе својата пазарна позиција. Според достапните податоци, стапките на преживување на новооснованите компании во Северна Македонија, во периодот од 2015 до 2018 година, постојано растат. Во 2018 година стапката на преживување на деловните субјекти во првата година од работењето изнесува 89,70%, во втората година од работењето 78,80% и во третата година од работењето 64,80%. Секторот МСПП нема лесен пристап до финансиски услуги поради пречките во понудата и побарувачката за заеми. Развојот на овој сектор првенствено се заснова на сопствени средства во вид на приватен или семеен капитал или капитал од пријатели. Високата цена на банкарските заеми (обезбедување колатерал, каматни стапки итн.) претставува ограничување, особено за малите бизниси⁴⁵. МСПП во Северна Македонија придонесуваат значително помалку по вработено лице од просекот на ЕУ поради нискиот раст на продуктивноста. Ова може да се смета како последица на недостаток на менаџерски вештини, недостаток на софистицирана технологија, ограничен производствен капацитет и иновации, како и на неформалната економија.

4.3 ИНСТИТУЦИОНАЛНА И РЕГУЛАТОРНА РАМКА

Институционалната рамка за развој и поддршка на северномакедонската економија ја сочинуваат следните институции и организации: Министерството за економија, Фондот за иновации и технички развој, Сојузот на стопански комори на Македонија и Занаетчиската комора Скопје. Овие институции придонесуваат за воспоставување на позитивно деловно опкружување за развој на економијата, со што се создаваат можности за отворање нови работни места. Според најновите податоци на Светска банка и врз основа на „индексот на водење бизнис“, Северна Македонија е рангирана на многу високо 17 место од 190 земји со просечна оценка од 80,7%. Кога се гледа оваа позиција од гледна точка на вработување, започнувањето бизнис и ангажирањето работници претставуваат особено витални параметри. Во сегментот за започнување бизнис, процедури, време, трошоци и уплатен минимален капитал, доволен за основање на друштво со ограничена одговорност, Северна Македонија го зазема 78-то место. Според параметарот на вработување на работници, односно флексибилност во регулирањето на вработувањето и трошоците за отпуштање, Северна Македонија се позиционира на високото 30-то место. Правната рамка за економската активност во Северна Македонија се состои од повеќе законски и подзаконски акти, и тоа: Закон за изменување и дополнување на Законот за трговските друштва (Сл. Весник Р.НМК. бр. 99/2022), Закон за стратешки инвестиции во Република Северна Македонија (Службен весник. Р.НМК. бр. 14/2020), Закон за електронска трговија (Службен весник Р.НМК. бр. 133/2007 а), Закон за концесии и јавно-приватно партнерство (Службен Весник на Р.М.бр.6/2012, 144/2014, 33/2015, 104/2015, 215/2015, 153/2019, 261/2019), Закон за енергетика (Сл.Весник Р.НМК. бр.2189). Правната и регулаторната средина во Северна Македонија останува комплицирана за бизнисите и инвеститорите, што доведува до неефикасност во деловната поддршка и развојните услуги. Институционалните фактори како што се времето и трошоците за извршување на договорите, нелојалната конкуренција и ограничената употреба на алтернативни механизми за решавање спорови продолжуваат негативно да влијаат на можноста за лесно водење бизнис во економијата.

Табела 26. Северна Македонија - Старт ап бизниси

№	Индикатор	2017	2018	2019	2020
---	-----------	------	------	------	------

⁴⁵Извор: Министерство за финансии. Нацрт поглавје 5 – Програма за економски реформи за структурни реформи 2023-2025 година Скопје 2022 година

1	Трошоци за процедури за започнување бизнис (% од БНП по глава на жител)	0,10%	3,40%	3,30%	3,10%
2	Оценка за лесно водење бизнис (0 = најниски перформанси до 100 = најдобри перформанси)	80,59	80,33	80,65	80,75
3	Процедура за регистрација на старт-уп бизнис (број на денови)	6,00	6,00	6,00	6,00

Извор: База на податоци на Светска банка: Индикатори за светски развој (<https://databank.worldbank.org>)

Потребна е соодветна стратешка рамка за раст на економијата, покрај законодавната рамка. Подолу во документот може да се најдат само некои стратешки документи кои имаат значително влијание врз развојот на економијата на Северна Македонија. Тие документи се: Стратешки план за периодот помеѓу 2023 и 2025 година, Индустриска стратегија на Република Македонија 2018-2027 година, Стратегија за развој на женското претприемништво во Република Македонија 2019-2023 година и Стратегија за развој на енергетиката до 2040 година. Годишниот извештај на Европската комисија за 2022 година, Северна Македонија останува умерено подготвена во областа на социјалната политика и вработувањето. Постигнат е одреден напредок со натамошно намалување на стапката на невработеност и зголемување на бенефициите за социјална помош. Следниве јавни актери се вклучени во процесот на креирање и спроведување на политиката за вработување и претприемништво млади: Министерство за труд и социјална политика (главно тело), Министерство за образование и наука, Агенција за промоција на претприемништвото на Република Северна Македонија, Вработување Агенција на Република Северна Македонија (АВРМ). Правната и стратешката рамка за поттикнување на вработувањето во Република Северна Македонија се состои од: Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност („Сл. Весник Р.НМК. бр. 27/2016 и 119/2016), Закон за вработување и осигурување во случај на невработеност. (Сл. Р.НМК. бр. 153/2012), Закон за вработување и работа на странци (Сл. Р.НМК. бр. 70/2007), Закон за вработување (Сл. Р.НМК. бр. 134/2016), Закон за приватни агенции за вработување, Закон за средно образование (Сл. Р.НМК. бр. 161/2019), Закон за младинско учество и младинска политика (Службен весник на РМ бр. 10/2020 од 16.01. 2020 година, Закон за образование на возрасни („Службен весник на РМ“ бр. 7/2008, 17/2011, 51/2011, 74/2012, 41/2014, 144/2014, 146/2015, 30/2011 18).

Последниот закон од претходната реченица ја регулира организацијата, структурата, финансиите и управувањето со системот за образование на возрасни. Образованието за возрасни е дел од единствениот образовен систем на Северна Македонија. Стратешката рамка за вработување се потпира на Националната стратегија за вработување за периодот помеѓу 2021 и 2027 година, заедно со Акциониот план за вработување за периодот помеѓу 2021 и 2023 година и слободно избрано вработување. Имено: (1) подобрување на квалитетот на образованието и резултатите од обуката за сите луѓе и компании; (2) подобрување на улогата на економските и деловните развојни политики при создавање на пристапни работни места; и (3) зајакнување на инклузивноста на политиките на пазарот на трудот. Спроведувањето на таквата политика и нејзините цели се очекува да придонесе за намалување на неусогласеноста помеѓу вертикалните вештини, зголемување на бројот на учество на возрасни лица на обука, намалување на невработеноста кај младите и возрасните, намалување на родовиот јаз во вработеноста и намалување на уделот на луѓето во ризик од сиромаштија и социјална исклученост. Институционалната рамка на образованието во Северна Македонија се состои од следните институции: Министерство за образование и наука, Институт за развој на образованието, општини, Центар за образование на возрасни, Центар за стручно образование и обука, Државен испитен центар, Национална агенција за европски образовни програми и Мобилност, Државен просветен инспекторат, Дирекција за развој и унапредување на образованието на јазиците на членовите на заедниците. Образовниот систем на Северна Македонија е регулиран со низа закони и подзаконски акти кои покриваат различни сегменти. Тие сегменти се: предучилишно образование и обука (Закон за заштита на децата); Основно образование (Закон за основно образование и воспитание, Закон за Завод за развој на образованието, Закон за образование на возрасни, Закон за просветна инспекција, Закон за учебници за основно и средно образование, Закон за наставници и

асистенти во основните и средните училишта, Закон за високо образование, образовни институции за наставен кадар за предучилишното воспитување и образование и основно и средно образование, Средно образование (Закон за средно воспитување и образование, Закон за стручно воспитување и образование, Закон за образование на возрасни, Закон за локална самоуправа, Закон за Институт за развој на образованието, Законот за ученички стандарди, Законот за учебници за основно и средно образование, Законот за наставници и соработници во основните и средните училишта, Законот за високообразовните установи за наставен кадар во предучилишното воспитување и образование и Законот за основно и средно воспитување и образование за Државниот испитен центар, Законот за просветна инспекција итн.); Високо образование (Закон за високо образование, Закон за наука и истражување, Закон за студентски стандарди и Закон за образовна инспекција) и образование на возрасни (Закон за образование на возрасни и Закон за отворени граѓански универзитети за доживотно учење).

4.4 ФОРМАЛНО И НЕФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ

Образовниот систем на Република Македонија се состои од предучилишно, основно (6-14 години), средно (15-17/18 години) и високо образование. Предучилишното образование опфаќа грижа за образованието и воспитувањето на децата од предучилишна возраст. Предучилишно воспитување и образование го организираат и обезбедуваат градинки, центри за ран детски развој и агенции кои можат да се основаат согласно Законот за заштита на децата (Сл. весник на РМ, бр. 164/17), како јавни или приватни институции. Според податоците на Државниот завод за статистика, во Северна Македонија има шеесет и осум јавни и дваесет и четири приватни предучилишни установи. Три градинки се дел од приватни училишта кои се во својство на правни лица, два центри за ран развој на деца се во својство на јавен субјект, четири центри за ран детски развој се во својство на приватни правни лица/луѓе, создадена е една јавна детска градинка во рамките на правно лице за потребите на вработените. Основното образование во Северна Македонија трае девет години и е задолжително и достапно за сите деца без разлика на пол, социјално и културно потекло, вера, националност и физички и ментални способности. Секое дете на возраст од 6 до 14 години има можност редовно да посетува настава во задолжително деветгодишно основно училиште. Според податоците на Државниот завод за статистика, во учебната 2020/2021 година во земјава имало 980 редовни основни училишта со вкупно 185.925 ученици и 19.336 наставници; 41 посебно основно училиште со 762 ученици и 280 наставници; 12 основни училишта за возрасни со 453 ученици и 61 наставник. Средното образование е исто така задолжително и бесплатно, поделено на општо средно образование (гимназија), средно стручно образование, уметнички училишта и образование за ученици со посебни образовни потреби. Врз основа на податоците на Државниот завод за статистика на Република Македонија во 2020/2021 година, регистрирани се 129 средни училишта со 71.176 ученици и 7.234 наставници; 181 Гимназија со 26.339 ученици и 2.018 наставници; Има 202 средни стручни училишта со вкупно 43.555 ученици и 4.416 наставници; 9 уметнички училишта со 1282 ученици; 4 специјални средни училишта со 232 ученици и 80 наставници и 2 средни верски училишта. Во Северна Македонија има 17 училишта за дополнително средно образование (основни музички и балетски училишта) со вкупно 4.857 ученици и 424 наставници. Наставата во државните училишта се одвива на македонски јазик и на кирилско писмо, додека за припадниците на заедниците на јазикот и писмото на соодветната заедница (албански и турски). Високообразовниот систем опфаќа студиски програми во три циклуси: основни, магистерски и докторски студии. Акредитираните високообразовни институции во Северна Македонија можат да се поделат на државни и приватни универзитети. Постојат 5 државни универзитети и 14 приватни универзитети. Акредитацијата на универзитетите и студиските програми ја доделува Одборот за акредитација и евалуација на високото образование. Образованието на возрасните е составен дел од образовниот систем кој им овозможува на учениците да се стекнат со потребните компетенции за полесна интеграција во општеството, полесно вработување и пофлексибилно прилагодување и влез на пазарот на трудот. Со него се компензираат образовните празнини на оние ученици кои немаат завршено основно образование или оние кои треба да се стекнат со стручни квалификации на средно или повисоко ниво. Исто така, обезбедува програми за возрасни (вработени или невработени) за континуиран развој, нови квалификации за ново вработување. Дополнително, придонесува за

задоволување на други образовни и културни потреби на граѓаните. Образованието на возрасните во Северна Македонија се одвива во основни или средни училишта, отворени граѓански универзитети, институции за образование на возрасни, поголеми компании и нивни здруженија. Центарот за образование на возрасни претставува витална институција за развој на системот за образование на возрасни на национално ниво и работи од 2009 година. Неговите главни задачи се да го промовира образованието на возрасните и да ја координира соработката со меѓународни институции и други организации за образование на возрасни, со целта да се обезбеди квалитет, особено преку воспоставување стандарди и критериуми за формално и неформално образование на возрасни. Образованието на возрасните е регулирано со Законот за образование на возрасни и Законот за отворени граѓански универзитети за доживотно учење. Основани се приватни образовни институции во сите области на образованието. За формирање и функционирање на овие приватни институции потребна е согласност од Министерството за труд и социјална политика. Средното образование во Северна Македонија се организира и преку приватни средни училишта. Приватните високообразовни институции се основани согласно Законот за високо образование. Приватните високообразовни установи и нивните студиски програми подлежат на акредитација од Одборот за акредитација и евалуација на високото образование.

За деца чии родители живеат во странство, а се државјани на Северна Македонија, наставата се организира на македонски јазик и култура, а за припадниците на заедниците кои зборуваат јазик различен од македонскиот, наставата се организира во согласност со меѓународните договори ратификувани со Уставот на Република Северна Македонија. Странски државјани или деца без државјанство, деца бегалци, баратели на азил, деца со признаен статус на бегалци и деца под привремена заштита кои престојуваат во Северна Македонија имаат право на основно образование под исти услови како и децата државјани на Северна Македонија. Северна Македонија, како земја кандидат за членство во ЕУ, бележи континуиран и значаен напредок во усогласувањето на нејзиниот образовен систем со образовните политики и стандарди на Европската Унија. Валидацијата на неформалното и информалното учење е посочено во Стратегијата за образование како една од пречките, а една од мерките се однесува на поддршка на процесот на воспоставување и имплементација на системот на валидација на резултатите во неформалното и информалното образование. Напредокот во реформирањето на образовните наставни програми и намалувањето на неусогласеноста на вештините со пазарот на трудот е уназад поради недостигот на финансии и капацитет. Државната финансиска поддршка за образованието е недоволна, а координацијата меѓу образовниот сектор и бизнисите е слаба. Распределбите за образование во 2020 година изнесуваат 3,3% од БДП и се пониски во однос на просекот од 3,7% од БДП во последните пет години. Алокациите за образование се под просечното ниво на ЕУ (5%). Недостигот од финансии го попречува спроведувањето на националната стратегија за образование (2018-2025). Наставните планови и програми за стручна обука (СОО) се ревидирани од 2019 година, со цел да се прилагодат на потребите на пазарот на трудот. Иако е постигнат напредок кон подобрување на професионалното образование, евидентен е јазот во однос на стекнатите вештини и потребите на пазарот на труд, што предизвикува долга транзиција од училиште кон вработување. Забележлива е бавната модернизација на трите центри за стручно образование. Иновациската активност со алокации од 0,4% од БДП е исклучително ниска и значително под просекот на ЕУ⁴⁶.

4.5 ПАЗАРОТ НА ТРУДОТ

Пазарот на трудот во Северна Македонија постојано се подобрува во последната деценија, и покрај надворешните и внатрешните економски и политички флукуации. Од историска гледна точка, од осамостојувањето до денес, Северна Македонија постигна голем напредок во зголемувањето на стапката на вработеност, односно намалувањето на стапката на невработеност. Стапката на невработеност во Северна Македонија во периодот од 1993 до 2019 година во просек изнесува 30,73% од 1993 година. Највисока стапка на невработеност е забележана во првиот квартал од 2005 година

⁴⁶Извор: Европска комисија. Извештај за Северна Македонија 2022 година

кога изнесувала рекордни 38,70%, што е разбирливо ако се земат политичките и економските фактори во тој период. Следниот период бележи постојано намалување на стапката на невработеност. Интересно е да се забележи дека и покрај пандемијата предизвикана од корона вирусот (во 2020 година), стапката на невработеност падна на 16,1%. Во 2021 година стапката на невработеност продолжи да се намалува според податоците на Државниот завод за статистика во третиот квартал од 2021 година, таа изнесува 15,7%. Денес, пазарот на труд во Северна Македонија е дефиниран со релативно ниски стапки на вработеност и релативно висока невработеност, вертикална и хоризонтална неусогласеност помеѓу понудената работна сила и потребните вештини. Во 2022 година, Северна Македонија постигна стапка на вработеност од 56,7%, што е нешто пониско од просекот на земјите од Западен Балкан (57,2%) и стапка на невработеност од 14,5%, што е малку повисока од просекот на земјите од Западен Балкан (13,7%) и значително повисоки од просекот на ЕУ (6,3%).⁴⁷

Табела 27. Северна Македонија- Главни индикатори на пазарот на трудот

Бр.	Индикатор	Година		
		2018	2019	2020
1	Стапка на економска активност за лица на возраст од 20-64 години: дел од населението на возраст од 20-64 години кое е економски активно (%)	70,40%	71,50%	70,50%
2	Стапка на вработеност за лица на возраст од 20-64 години: дел од населението на возраст од 20-64 години кое е вработено (%)	56,10%	59,20%	59,10%
3	Стапка на вработеност кај мажи за лица на возраст од 20-64 години (%)	66,60%	69,70%	68,90%
4	Стапка на вработеност кај жените за лица на возраст од 20-64 години (%)	45,20%	48,40%	49,00%
5	Стапка на вработеност за лица на возраст од 55-64 години: дел од населението на возраст од 55-64 години кое е вработено (%)	42,70%	45,10%	45,70%
6	Стапка на невработеност: дел од работната сила која е невработена (%)	20,80%	17,30%	16,40%
7	Стапка на невработеност на мажи (%)	21,30%	16,50%	16,70%
8	Стапка на невработеност на жени (%)	19,90%	18,40%	15,90%
9	Стапка на младинска невработеност: дел од работната сила на возраст од 15-24 години која е невработена (%)	45,40%	35,60%	35,70%
10	Стапка на долгорочна невработеност: дел од работната сила која била невработена 12 месеци или повеќе (%)	15,50%	12,40%	12,40%
11	Стапка на невработеност за лица (на возраст од 25-64 години) кои имаат завршено пониско или средно образование (ISCED нивоа 0-2) (%)	23,10%	23,70%	21,40%
12	Стапка на невработеност за лица (на возраст од 25-64 години) со завршено високо образование (ISCED нивоа 5-8) (%)	16,60%	13,30%	12,90%

⁴⁷ Извор: Регионален совет за соработка (RCC). Опсерваторија за вработување во Западен Балкан (<https://www.esap.online/observatory/home#annually-indicators>)

Извор: Европска комисија. Извештај за Северна Македонија 2022 година

Според достапните статистички податоци, контингентот на работна сила (возраст од 15-64 години) во 2022 година е намален за 14,2% во однос на 2021 година. Ова намалување укажува на голем пад на работоспособното население. Бројот на невработени се намали уште посилно од работната сила, па стапката на невработеност се намали на 14,5%. Стапките на учество на пазарот на трудот се зголемени и за мажите и за жените⁴⁸. Стапката на активност благо се зголеми од 63,9% во 2012 година на 66,4% во 2022 година.

Табела 28. Северна Македонија - Работна сила и стапка на активност

№	Индикатор	Година		
		2011	2016	2021
1	Работна сила	940048	948599	943004
1a	Мажи	569987	581295	565825
1b	Жени	370061	367304	377179
2	Стапка на активност	56,80%	56,50%	56,00%
2a	Мажи	68,80%	69,20%	67,20%
2b	Жени	44,70%	43,80%	44,80%
3	Вработени лица	645085	723550	795087
3a	Мажи	388963	439717	472945
3b	Жени	256122	283834	322142
4	Стапка на вработеност	38,90%	43,10%	47,20%
4a	Мажи	47,00%	52,30%	56,20%
4b	Жени	30,90%	33,80%	38,30%
5	Невработени лица	294963	225049	147917
5a	Мажи	181024	141578	92880
5b	Жени	113939	83471	55036
6	Стапка на невработеност	31,40%	23,70%	15,70%
6a	Мажи	31,80%	24,40%	16,40%
6b	Жени	30,80%	22,70%	14,60%

Извор: ДЗС. Северна Македонија во бројки, 2022. Скопје 2022 година

Вработувањето на младите се карактеризира со умерен нагорен тренд. Стапката на вработеност на младите беше 15,5% во 2012 година, а се зголеми на 19,2% во 2022 година. Сепак, стапката на невработеност кај младите е исклучително висока и изнесуваше 32,5% во 2022 година, што е двојно повисоко во споредба со просекот на ЕУ (14,5%)⁴⁹. Гледајќи од родова гледна точка, младите жени од руралните области и жените со пониски квалификации се помалку активни на пазарот на трудот. Младинската невработеност во Северна Македонија е голем предизвик за земјата во економска, политичка и социјална смисла. Високата стапка на невработеност кај младите претставува загуба на инвестиции во образованието и обуката и има ефект врз намалените даночни основи и повисоките социјални трошоци. Во исто време, долгите периоди на невработеност во раниот живот влијаат на изгледите за работниот живот на младите луѓе. Имајќи го сето ова предвид, Северна Македонија иницираше мерки за да се обиде да ја намали стапката на невработеност кај младите. Во текот на 2018 година започна пилот проектот „Гаранција за млади“. Оваа мерка нуди можност секој млад човек до 29 години да добие соодветна понуда за работа, можност да го продолжи своето образование или да се вклучи во некоја од мерките за стажирање или обука за да се подготви за вработување. „Гаранција за млади“ во 2022 година опфати 20.185 млади невработени лица, од кои вработени се 36,76%, додека во дел од активните мерки за вработување се опфатени 1.287 физички лица. Од вкупниот број

⁴⁸ Извор: Европска комисија. Извештај за Северна Македонија 2022 година

⁴⁹ ibidem

вработени лица, 614 лица се вработени со посредување за вработување, 965 се вработени преку дел од активните мерки за вработување. Од 1.237 невработени лица кои беа вклучени во некои активни мерки кои не доведоа до директно вработување, младите имаа најголемо учество во Програмата за стручна пракса (1.063 лица)⁵⁰. За разлика од Србија, Северна Македонија има искуство во спроведувањето гаранции за младите. Според извештајот на АВРМ за 2022 година, успешноста на младинската гаранција е проценета на 43%.

Стапката на активност е индекс што го мери нивото на вработеност и како таков е многу важна променлива во долгорочниот економски раст на една земја и е од еднаква или поголема важност од нејзината продуктивност. Според достапните податоци, стапката на активност на населението во Северна Македонија во периодот од 2019 до 2021 година е намалена за 1,20%. Падот е забележан во сите образовни структури. Стапката на активност на населението најмногу е намалена кај лицата без образование (1,4%) и кај лицата со тригодишно средно образование, каде што е намалена за 4,8%. Вработените во приватниот сектор сочинуваат речиси 2/3 од вкупната вработеност. Гледано по сектори, најголема вработеност има во услужниот сектор. Во периодот 2018-2020 година е забележан пораст на вработеноста во овој сектор. Од друга страна, во земјоделството и градежништвото евидентен е пад на вработеноста. За само три години, земјоделството забележа пад на стапките на вработеност од 3,7%. Што се однесува до односот на вработеноста во јавниот и приватниот сектор, тој сооднос е во корист на вработените во приватниот сектор, со тоа што вработеноста во јавниот сектор во набљудуваниот период од 2018 до 2020 година бележи благ пораст од 1,3%.

Табела 29. Северна Македонија- Вработување по главни сектори

Бр.	Сектор	Година		
		2018	2019	2020
1	Земјоделство, шумарство и рибарство (%)	15,70%	13,90%	12,00%
2	Индустрија (%)	23,90%	24,10%	23,90%
3	Градежништво (%)	7,40%	7,00%	6,90%
4	Услужни дејности (%)	52,90%	55,00%	57,10%
5	Лица вработени во јавниот сектор како дел од вкупната вработеност, лица на возраст од 20–64 (%)	23,10%	23,20%	24,40%
6	Лица вработени во приватниот сектор како дел од вкупната вработеност, лица на возраст од 20–64 (%)	76,90%	76,80%	75,60%

Извор: Европска комисија. Извештај за Северна Македонија 2022 година

Бројот на работодавачи и вработеноста кај одредени работодавачи покажува растечка тенденција. Бројот на работодавачи во 2021 година е зголемен за 7,25% во однос на 2019 година. За истиот набљудуван период, бројот на вработени кај работодавачот е зголемен за 4,20%. Од друга страна, бројот на самовработени лица бележи намалување, како и бројот на неплатени семејни работници. Најмалку вработени лица на позицијата работодавач се жените со 19,17% од вкупниот број на вработени лица во 2021 година⁵¹. Гледано според занимања, најголем процент од вработените вршат услужни, комерцијални и професионални занимања. Евидентен е пад на вработените административни службеници и земјоделци.

⁵⁰Извор: Агенција за вработување на Република Северна Македонија. Годишен извештај за 2022 година. Скопје 2023

⁵¹Извор: ДЗС. Северна Македонија во бројки, 2022. Скопје 2022 година

Табела 30. Северна Македонија - Структура на вработени лица по занимање и пол (%), 2021-2022 г.

№	Занимање	2021			2022		
		Вкупно	Мажи	Жени	Вкупно	Мажи	Жени
1	Воени занимања	0,90%	1,47%	0,00%	1,03%	1,71%	0,00%
2	Законодавци, високи функционери и менаџери	2,84%	3,80%	1,44%	2,89%	3,81%	1,54%
3	Професионалци	15,70%	10,97%	22,61%	15,91%	11,25%	22,76%
4	Техничари и соработници професионалци	11,22%	9,87%	13,21%	12,25%	11,05%	14,01%
5	Службеници	6,71%	5,87%	7,96%	6,50%	5,62%	7,78%
6	Услужни работници и работници за продажба во продавници и пазари	17,19%	16,32%	18,47%	17,66%	16,46%	19,43%
7	Квалификувани земјоделски и рибарски работници	7,29%	8,66%	5,31%	7,34%	8,81%	5,18%
8	Занаетчи и сродни занаети работници	12,07%	17,80%	3,73%	11,71%	17,02%	3,92%
9	Оператори и склопувачи на постројки и машини	15,32%	15,76%	14,68%	14,21%	14,83%	13,30%
10	Елементарни занимања	10,75%	9,48%	12,60%	10,51%	9,44%	12,08%
	Вкупно	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Неформалното вработување во Северна Македонија опаѓа, но сепак е многу високо. Иако беше 18% во 2019 година, се намали на 12,18% во 2022 година. Ова е сè уште еден од ограничувачките фактори на пазарот на трудот.

Табела 31. Северна Македонија - Формално и неформално вработување по пол (%)

Бр.	Сектор	2021			2022		
		вкупно	мажи	жени	вкупно	мажи	жени
1	Формално вработени	87,91%	86,46%	90,03%	87,82%	85,67%	90,83%
2	Неформално вработени	12,09%	13,54%	9,97%	12,18%	14,33%	9,17%

Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Бруто и нето заработката во Северна Македонија расте во последните години. Во февруари 2023 година е забележана просечна бруто плата од 818,91 евра, односно просечна нето плата од 546,96 евра.

Табела 32. Северна Македонија - Просечна месечна заработка по поделби на дејност, 2022/2023

Сектор	Просечна бруто заработка (ЕУР)					Просечна нето заработка [ЕУР]				
	2022 окт.	2022 ноем.	2022 дек.	2023 јан.	2023 фев.	2022 окт.	2022 ноем.	2022 дек.	2023 јан.	2023 фев.
A	636,90	623,78	628,95	674,90	649,39	426,69	418,21	421,62	456,65	435,21
B	1.080,4 6	1.067,4 0	1.141,3 2	1.169,6 4	1.056,4 5	717,96	709,37	756,90	775,11	702,00
C	704,53	697,63	747,45	712,72	713,58	471,63	467,17	500,75	477,46	477,92
D	1.104,8 7	1.052,6 6	1.085,4 0	1.145,1 3	1.100,5 8	730,11	696,24	717,51	756,63	731,95
E	642,39	630,81	651,51	653,02	633,32	430,41	422,90	436,71	437,64	424,91
F	796,36	781,58	837,26	797,76	807,51	531,73	522,13	559,32	532,65	539,09
G	758,83	771,30	804,21	785,67	772,55	510,50	521,84	544,45	526,88	519,01
H	775,71	756,01	831,57	839,32	754,05	517,59	504,64	555,96	558,73	503,50
I	609,24	585,95	596,42	613,96	599,06	408,88	393,80	400,88	412,20	403,50
J	1.563,4 3	1.546,0 7	1.620,5 0	1.674,1 9	1.710,6 7	1.031,2 1	1.019,6 2	1.068,4 3	1.108,9 7	1.130,0 1
K	1.147,1 2	1.172,9 7	1.224,4 3	1.204,1 7	1.202,1 7	758,74	775,38	811,51	795,97	794,63
L	778,10	764,73	831,09	815,27	771,47	526,61	517,68	569,58	555,79	520,78
M	986,19	962,57	1.030,9 6	1.010,6 7	1.011,9 1	656,38	640,44	686,68	672,47	674,26
N	619,97	623,70	643,60	633,31	619,81	415,56	418,06	432,92	425,12	416,17
O	819,74	837,51	808,67	806,45	830,98	545,48	557,04	538,28	537,28	553,17
P	774,32	776,19	778,41	794,10	791,73	516,48	518,04	519,17	529,33	527,77
Q	900,33	877,96	887,41	911,79	882,48	601,40	586,95	592,98	609,09	590,20
R	774,78	748,93	805,87	799,58	770,32	519,33	502,55	543,80	534,89	517,44
S	1.002,0 0	994,51	1.006,6 8	1.017,6 1	1.029,8 1	663,32	658,43	666,29	673,86	682,08
Просек	806,33	802,11	832,92	826,59	818,91	538,32	536,03	557,00	551,90	546,96
Легенда:										
A	Земјоделство, шумарство и риболов					K	Финансиски и осигурителни дејности			
B	Рударство и вадење камен					L	Дејности поврзани со недвижен имот			
C	Производство					M	Стручни, научни и технички дејности			
D	Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација					N	Административни и помошни услужни дејности			
E	Дејности за водоснабдување, канализација, управување со отпад и санација					O	Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување			
F	Градежништво					P	Образование			
G	Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли					Q	Дејности со здравствена и социјална заштита			
H	Транспорт и складирање					R	Уметност, забава и рекреација			
I	Објекти за сместување и сервисни дејности со храна					S	Други услужни дејности			
J	Информации и комуникација									

Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Највисока просечна бруто-плата, како што можеше да се очекува, има во секторот информации и комуникации (1.710,67 евра). Најниски просечни плати има во секторот сместување и угостителски услуги. Во овој сектор, просечните бруто-плати се за 35,05% пониски отколку во секторот информации и комуникации. Секторите кои бележат повисока просечна бруто-плата, која е повисока од 1000 евра се рударството, секторот снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација, секторот финансиски дејности и дејности на осигурување, секторот стручни, научни, и технички дејности и секторот на други услужни дејности. Според податоците на АВРМ во Северна Македонија, на крајот на

2022 година имало 112.733 невработени лица со статус на активни баратели на работа и 47.090 со статус на пасивни баратели на работа⁵². Фактор кој во голема мера влијае на пазарот на труд е должината на барањето работа на невработените лица. Според должината на барањето работа, повеќе од две третини од невработените лица (79,48%) бараат работа повеќе од една година. Индикативен е големиот број од нив (50,47%) кои четири години бараат вработување. Кога се споредуваат две последователни години (2021/2022), може да се види дека бројот на луѓе кои бараат работа помалку од 12 месеци е намален (-3,53%), додека бројот на луѓе кои бараат работа повеќе од две години е зголемен за 4,52%.

Табела 33. Северна Македонија - Невработени лица по должина на барање работа, 2021-2022 г.

Бр.	Време на барање работа	2021		2022		Просек	
		Број	%	број	%	број	%
1	Помалку од 12 месеци	40013	24,05%	38021	24,38%	30352	20,52%
2	Од 12 до 24 месеци	30686	18,45%	25839	16,57%	25832	17,46%
3	Од 2 до 4 години	17275	10,38%	16499	10,58%	17085	11,55%
4	Повеќе од 4 години	78388	47,12%	75589	48,47%	74648	50,47%
	Total	166362	100,00%	155948	100,00%	147917	100,00%

Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

И покрај значителното подобрување на пазарот на трудот, Северна Македонија заостанува зад просечните вредности на основните показатели на пазарот на труд присутни во ЕУ. Европската комисија во својот извештај за Северна Македонија за 2022 година, ја охрабрува Северна Македонија да продолжи да ја прилагодува правната рамка во согласност со пристапот на ЕУ за стекнување на пазарот на трудот, како и да го забрза потпишувањето на договорот за координација на социјалното осигурување и здравствено осигурување со земјите-членки на ЕУ. Во однос на мобилноста на работната сила, главниот миграциски центар во земјата е главниот град Скопје. Кога станува збор за прекугранична мобилност, тоа се земјите од ЕУ.

⁵²Извор: Агенција за вработување на Република Северна Македонија. Годишен извештај за 2022 година. Скопје 2023

5 ВРАБОТЛИВОСТ И ПРЕКУГРАНИЧНА МОБИЛНОСТ ВО ПРЕКУГРАНИЧНАТА ОБЛАСТ

Подобната област на ИПА II Програмата за прекугранична соработка на Србија и Северна Македонија (во натамошниот текст: прекуграничен регион) ги опфаќа Јабланичката и Пчињската област во Република Србија како и североисточниот регион и дел од скопскиот регион во Северна Македонија со вкупно 30 градови и општини и 994 населени места. Јабланичка и Пчињска област се наоѓаат во крајниот југоисточен дел на Србија и според номенклатурата на статистички територијални единици (NUTS), се дел од регионите на Јужна и Источна Србија. Јабланичка и Пчињска област зафаќаат површина од 6.290 км² и заедно сочинуваат 7% од вкупната површина на Србија. Округот Јабланица ја опфаќа територијата на градот Лесковац и општините Бојник, Власотинце, Лебане, Медвеѓа и Црна Трава. Областа Пчиња ја опфаќа територијата на градот Врање и општините Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Прешево, Сурдулица и Трговиште. Градот Врање има две општини, Врање и Врањска Бања. Прекуграничниот регион во Северна Македонија го опфаќа североисточниот регион кој се протега по должината на Пчиња и Крива река и делот од Скопскиот регион што лежи во Скопскиот слив. Североисточниот регион ги опфаќа општините Кратово, Липково, Старо Нагоричане, Ранковце и Крива Паланка, како и градот Куманово. Дел од Скопскиот регион ги опфаќа општините Арачиново, Чучер Сандево, Илинден, Петровец, Сопиште, Студеничани и Зелениково како и три општини на градот Скопје (Бутел, Ѓорче Петров и Сарај). Од вкупниот број општини во Скопскиот регион (17), 10 општини (58,82%) се вклучени во прекуграничниот регион.

Табела 34. Прекуграничен регион Србија и Северна Македонија - Основни показатели

б р.	Индикатор	Србија		Северна Македонија		Пограничен регион
		Јабланичка област	Пчињска област	Северо- источен регион	Скопски регион ⁵³	
1	Површина, км ²	2770	3520	2310	1597	10197
2	Број на ЕЛС	8	6	6	10	30
3	Број на населени места	336	363	192	103	994
4	Население според последниот попис	185952	197765	152982	201716	738415
5	Работно возрасно население (15-64), 2021 година	125309	133068	127002	160033	545412
6	Млади (15-29 години) во %, 2021 г	16,10%	20,27%	19,35%	19,96%	18,92%
7	Број на активни деловни субјекти, 2021 година.	8933	8524	4105	5388	26950
8	Број на вработени, 2021 г.	51456	42412	38561	57732	190161

⁵³ Податоците се однесуваат на 10 локални самоуправи од Скопскиот регион (Арачиново; Бутел; Чучер Сандево; Ѓорче Петров; Илинден; Петровец; Сарај; Сопиште; Студеничани; Зелениково)

9	Просечна нето-плата по вработен во евра, 2021 година	429,33	443,85	374,97	531,53	444,92
10	Број на невработени 2021 година	23029	22366	14021	9295	68711

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Според последните пописи на населението (2022-РС и 2021-НМК), на територијата на прекуграничниот регион живеат 738.415 жители⁵⁴. Гледајќи од национална перспектива, 5,77% од српското население живее во српскиот дел од прекуграничниот регион и 19,31% од населението на Северна Македонија живее во македонскиот дел од прекуграничниот регион. Од вкупниот број на жители во прекуграничниот регион, 73,86% го претставуваат работоспособното население на возраст од 15 до 64 години. Младите на возраст од 15-29 години сочинуваат 18,92% од населението на прекуграничниот регион. Речиси половина (45%) од населението живее во урбаните центри, како што се градовите Лесковац, Врање и Куманово, како и во трите општини на градот Скопје (Бутел, Ѓорче Петров и Сарај). Просечната густина на населението на прекуграничниот регион е 72 жители на км². Прекуграничниот регион се карактеризира со демографски движења кои се нерамномерни. Во српскиот дел од прекуграничниот регион (Јабланичка и Пчињска област), во последните децении имаше демографски регрес. Тоа се рефлектира во намалувањето на вкупниот број на жители, падот на наталитетот, зголемувањето на просечната возраст на населението, концентрацијата на населението во градовите, демографското намалување на руралните средини и миграциските процеси. Во краткиот период од 20 години (Попис 2002-РС/Попис 2022-РС), Јабланичкиот и Пчињскиот округ изгубија 18,12% од своето население. Просечната возраст на жителите на Јабланичкиот регион е 44 години, а во областа Пчиња 40,4 години. Просечната возраст на луѓето кои живеат во регионот на Јабланица е повисока од просечната во Србија (43,8 години). Намалувањето на населението е карактеристично и за претежно руралниот североисточен регион, додека населението во Скопскиот регион расте главно поради нето миграцијата од другите делови на земјата кон главниот град Скопје. Намалување на населението може да се забележи во општините Кратово, Ранковце и Старо Нагоричане, а од друга страна, бројот на жители се зголемува во општина Липково и градот Куманово. Поради ограничените можности за вработување, во прекуграничниот регион постои голема количина на емиграција на млади луѓе од руралните средини во урбаните центри во и надвор од територијата на прекуграничниот регион. Различни предели (планини, долини, клисури), водни ресурси, вклучувајќи термални извори, шуми и минерални богатства се главните природни ресурси на овој прекуграничен регион. Потенцијалот за развој лежеше во природата со богата био и геодиверзитет, како и културна разновидност⁵⁵.

5.1 ПРЕТПРИЕМНИШТВО

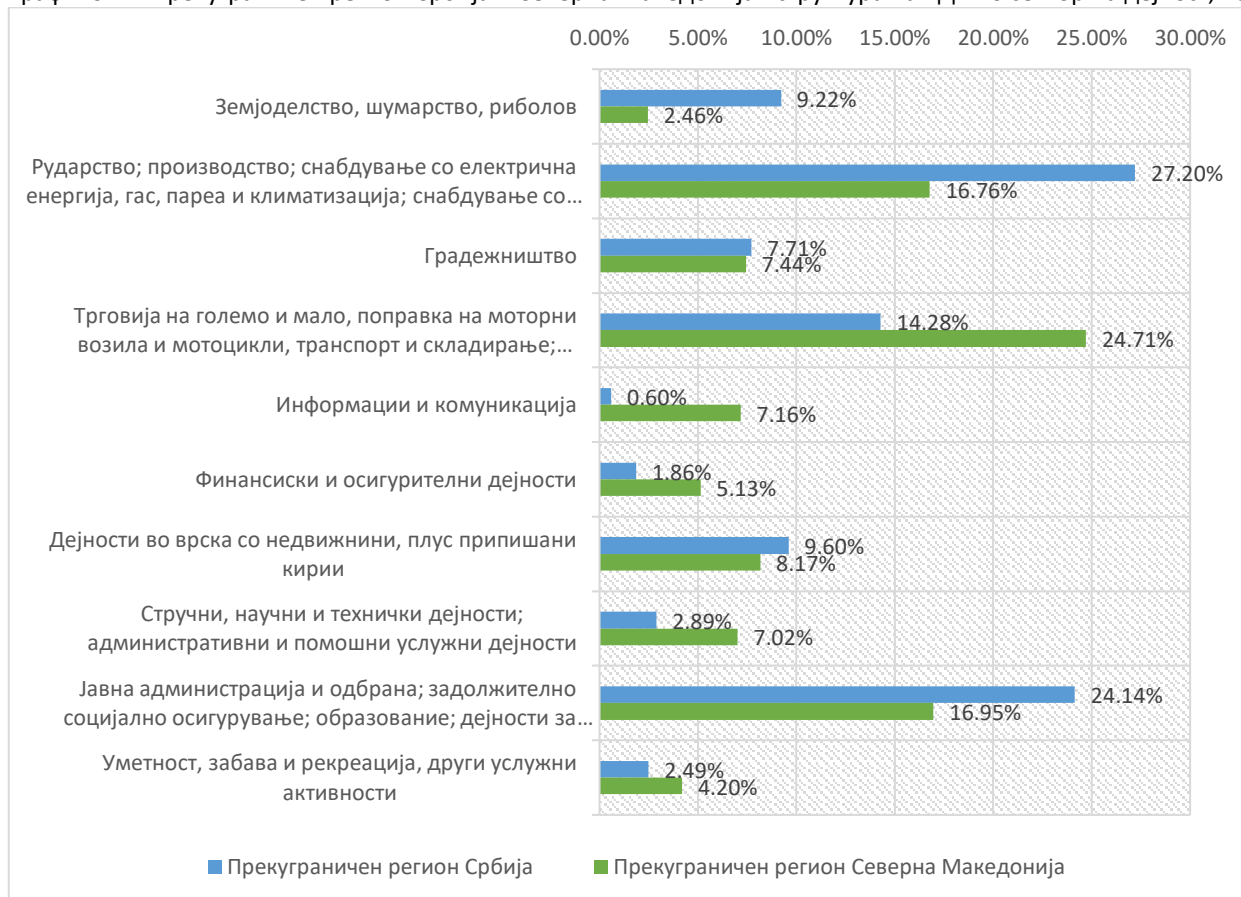
Прекуграничниот регион се карактеризира со разновидна економска структура и нивоа на развој кога се набљудуваат во однос на националните нивоа и помеѓу областите/административните области и регионите во прекуграничната област. Овие диспропорции се особено видливи помеѓу руралните области и урбаните центри. Според степенот на развиеност на регионите и единиците на локалната самоуправа, 84,62% од општините во Јабланичка и Пчињска област припаѓаат на IV група на исклучително неразвиени единици на локалната самоуправа бидејќи нивниот степен на развиеност е под 60% од националниот просек. Исклучок се градот Врање (II развојна група) и градот Лесковац (III развојна група). Од вкупниот број на локални самоуправи, 69,23% од општините припаѓаат на категоријата опустошени подрачја каде што степенот на развиеност е под 50% од националниот

⁵⁴Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>) - 2022 Census of Population, Households and Dwellings. SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>) - Total resident population, households and dwellings in the republic of North Macedonia, census 2021.

⁵⁵Извор: European Commission. Commission implementing decision on the financing of the cross-border cooperation programme Serbia - North Macedonia for 2021-2027. C(2022) 3739 final. Brussels, 2022.

просек⁵⁶. Од другата страна на границата, Скопскиот регион со главниот град е најразвиениот регион во Северна Македонија, додека Североисточниот регион е најнеразвиената област во споредба со националниот просек. Постои голема диспропорција во нивото на економски развој меѓу регионите и областите во српската економија, што на долг рок претставува големо развојно ограничување. Јабланичка и Пчињска област припаѓаат на регионот на јужна и источна Србија, кој е еден од најнеразвиените региони во Србија. Во структурата на создавањето на српскиот БДП, овој регион учествува со само 15,3% во 2021 година. Кога се гледа БДП изразен во паритет на куповната моќ во однос на просекот на ЕУ, може да се забележи дека во 2021 година само одредени региони во Србија ја достигнале границата од 75% од просечниот БДП по жител во ЕУ. Водечкиот белградски регион е на ниво од 72,8%, додека регионот на Јужна и Источна Србија е на ниво од 32,3% од просекот на ЕУ.⁵⁷

Графикон 7. Прекуграничен регион Србија и Северна Македонија - структура на БДВ по сектор на дејност, 2021 г.

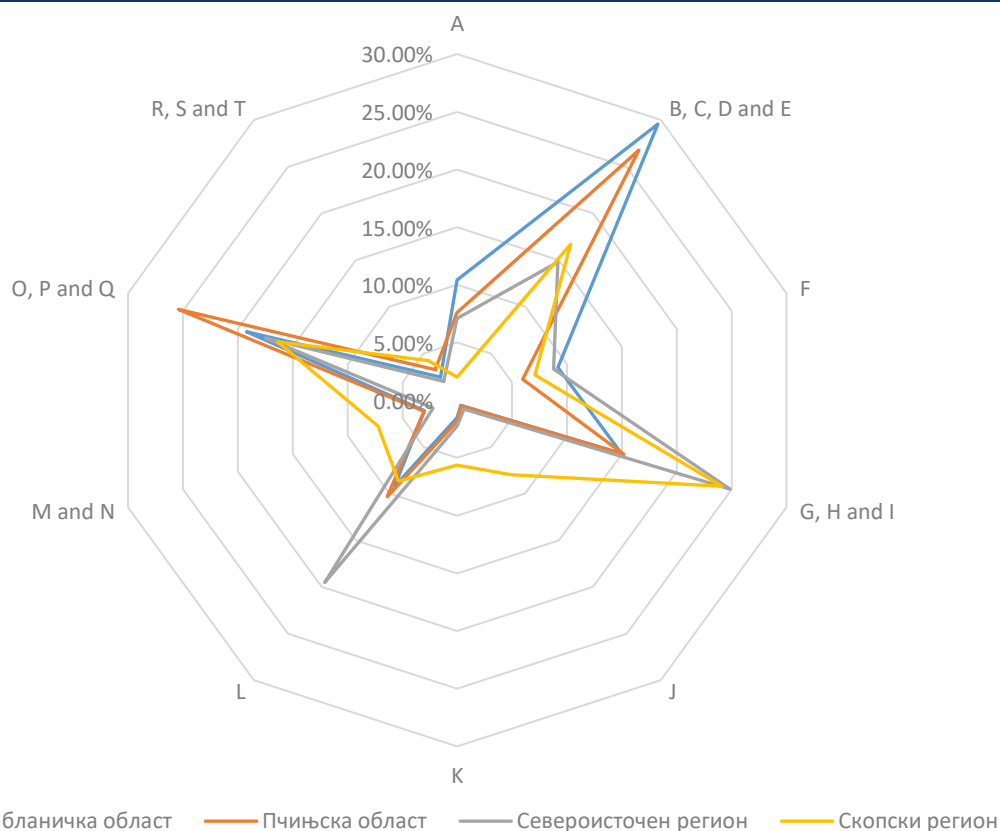
Извори: SORS. Регионален бруто домашен производ. Региони и области на Република Србија, 2021. ДЗС. Региони на Република Северна Македонија, 2022 година

Економската сила и развојната позиција на административните области/региони на Јабланичкиот и Пчињскиот округ, кога се гледа од гледна точка на вкупната БДВ и остварената БДВ по жител, се крајно неповолни во однос на Србија. Според овие показатели, Јабланичка и Пчињска област се рангирани на дното на развојната скала. Регионот Јабланица учествува во вкупната национална БДВ со 1,22%, а областа Пчиња со 1,10% во 2021 година. Свкупно, конечниот резултат е дека прекуграничниот регион Србија учествува во вкупната БДВ на Србија со 2,26%. Во номинална смисла, прекуграничниот регион на Србија постигна БДВ од 946,38 милиони евра во 2019 година, 1038,87 милиони евра во 2020 година, 1028,48 милиони евра во 2021 година. Прекуграничниот регион на Србија достигнува БДВ по жител од само 41,06% национално ниво.

Графикон 8. Структура на регионалната БДВ по сектори и области/региони, 2021 г.

⁵⁶Извор: Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014.г. "Службени гласник РС", бр. 104/2014

⁵⁷Извор: SORS Working paper, Regional gross domestic product-Regions and areas of the Republic of Serbia, 2021. Belgrade 2023.

Легенда:

A	Земјоделство, шумарство и риболов
B	Рударство и вадење камен
C	Преработувачка индустрија
D	Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација
E	Активности за водоснабдување, канализација, управување со отпад и санација
F	Градежништво
G	Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли
H	Транспорт и складирање
I	Објекти за сместување и сервисни дејности с храна
J	Информации и комуникација

K	Финансиски и осигурителни дејности
L	Дејности во врска со недвижен имот
M	Стручни, научни и технички дејности
N	Административни и помошни услужни дејности
O	Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување
P	Образование
Q	Дејности за здравствена и социјална заштита
R	Уметност, забава и рекреација
S	Други услужни дејности

Извори: SORS. Регионален бруто домашен производ. Региони и области на Република Србија, 2021. ДЗС. Региони на Република Северна Македонија, 2022 година.

Од другата страна на границата, североисточниот регион има учество од само 4,8% во вкупниот БДП, а во исто време претставува најниско регистрирано учество од сите региони во Северна Македонија. Спротивно на тоа, Скопскиот регион имаше највисок БДП по глава на жител во споредба со другите региони бидејќи учествуваше во вкупниот БДП на Северна Македонија со 43,4%⁵⁸. Во споредба со 2019 и 2021 година, североисточниот регион бележи намалување на БДВ за -2,66%, додека Скопскиот регион бележи пораст од 4,72%. Гледано во целина, прекуграничниот регион на Северна Македонија за периодот 2019/2021 година оствари пораст на БДВ за 4,01%. Кога се анализира секторот активност во 2021 година, следните сектори имаат најзначајно учество во формирањето на БДВ на ниво на Јабланичка и Пчињска област, односно српскиот дел од прекуграничната област: преработувачка индустрија, енергија, водоснабдување и управување со отпадни води (27,20%); јавна администрација, образование, здравство и социјална заштита (24,14%); трговија на големо и мало, транспорт,

⁵⁸Извор: ДЗС. Региони на Република Северна Македонија, 2022 година. Скопје 2022 година

сместување и услуги со храна (14,28%); бизнис со недвижности (9,60%); земјоделството (9,22%) и градежништвото (7,71%). Во Јабланичката околија, земјоделството (10,40%) и трговијата (14,95%) имаат значаен придонес во формирањето на БДП. Во областа Пчиња, покрај трговијата (15,20%), бизнисот со недвижности (10,33%) се издвојува и според неговиот придонес во формирањето на БДП. Најважниот сектор на српскиот прекуграничен регион во рамките на преработувачката индустрија, произведува видови производи кои имаат мала технолошка сложеност и како такви создаваат производи со мала додадена вредност, мала диференцијација и претставуваат слаба конкуренција на пазарот. Доминантно учество во формирањето на БДП имаат дејностите како производство на прехранбени производи, производство на облека и преработка на дрво и производи од дрво. Секторската структура на остварената БДВ во 2021 година за прекуграничниот регион на Северна Македонија е следнава: трговија на големо и мало, транспорт, сместување и услуги со храна (24,71%); јавна администрација, образование, здравство и социјална заштита (16,95%); Преработувачка индустрија, енергија, водоснабдување и управување со отпадни води (16,76%); бизнис со недвижности (8,17%); градежништво (7,44%); информации и комуникации (7,16%) и стручни, технички, административни и помошни услужни дејности (7,02%). Споредено со просекот на прекуграничниот регион на Северна Македонија, во североисточниот регион поголем придонес во формирање на БДВ. Во Скопскиот регион, секторот за информации и комуникации (7,96%) и бизнисот со недвижности (8,66%) се над просекот на прекуграничниот регион. Генерално, распределбата на формирањето на БДВ помеѓу областите/регионите од двете страни на границата е конзистентна. На територијата на прекуграничниот регион, односно прекуграничната соработка меѓу Србија и Северна Македонија во 2021 година, работеа вкупно 26.950 стопански субјекти, од кои 64,78% во српскиот дел и 35,22% во македонскиот дел од прекуграничен регион. Во српскиот дел од прекуграничната област, односно во Јабланичка и Пчињска област, во 2021 година биле активни 17.457 стопански субјекти. Според големината на деловните субјекти во однос на бројот на вработени, 99,88% од овие деловни субјекти спаѓаат во категоријата МСП, а само 0,12% од нив се големи компании. Во структурата на МСП доминираат претприемачите (83,86%) и микро-претпријатијата (13,47%). Во оваа структура малите и средните претпријатија учествуваат со 2,55%. Малите и средните претпријатија во Јабланичка и Пчињска област вработуваат 37.017 луѓе, процентуално да се каже, обезбедуваат вработување за 69,60% од луѓето во економијата. Во прекуграничниот дел на Северна Македонија во 2021 година работеле вкупно 9.493 стопански субјекти. Од оваа бројка, 64,62% се претприемачи и микропретпријатија, 33,03% се мали претпријатија, 1,49% се средни и само 0,86% се големи претпријатија.

Табела 35. Прекуграничен регион на Северна Македонија - Број на активни деловни субјекти по големина, 2021

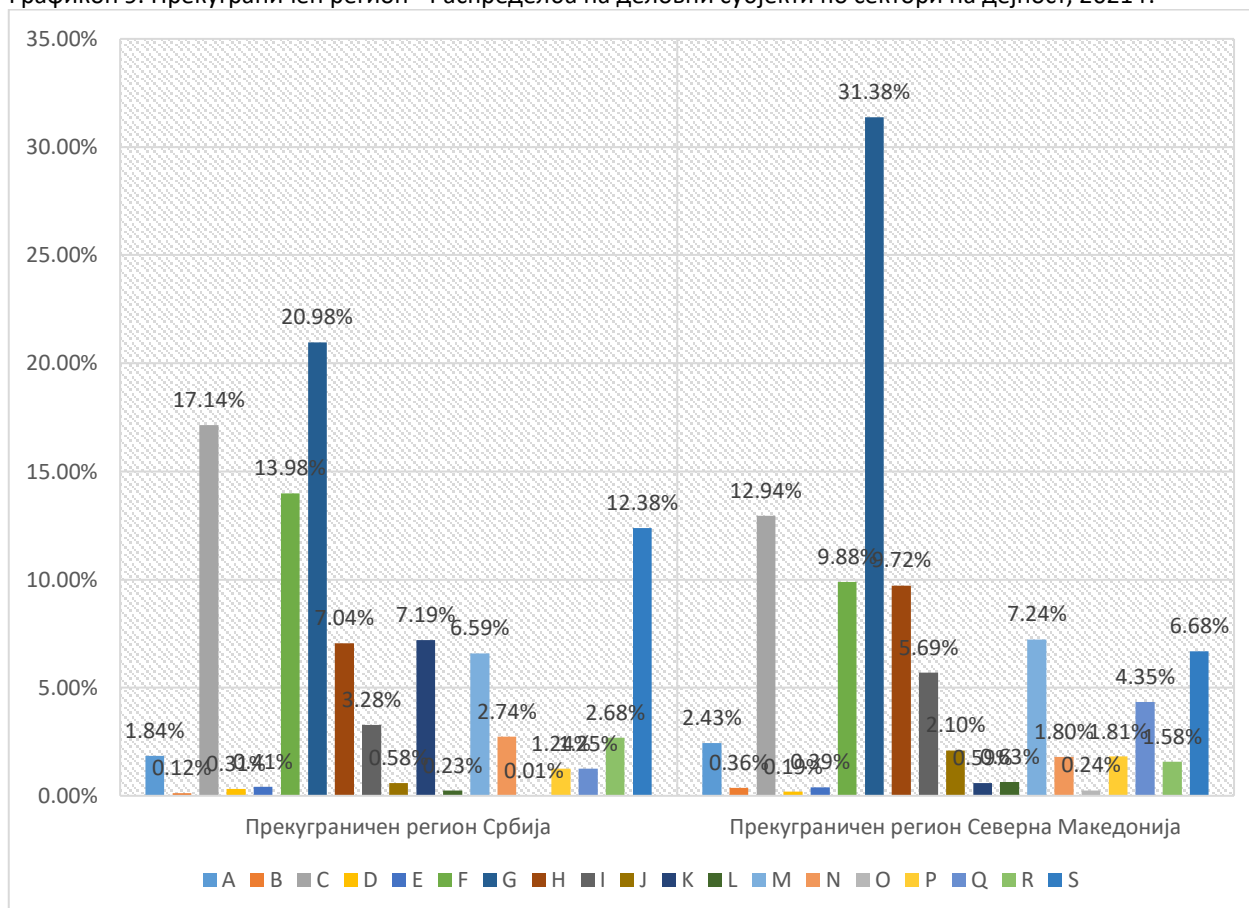
Бр.	Големина на деловен субјект	Северо-источен регион			Скопски регион*			Прекуграничен регион Северна Македонија		
		2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
1	Микро	2995	2862	2864	3415	3238	3270	6410	6100	6134
2	Мали	1130	1179	1187	1737	1835	1949	2867	3014	3136
3	Средно	34	36	37	98	101	104	132	137	141
4	Големи	15	15	17	53	59	65	68	74	82
	Вкупно	4174	4092	4105	5303	5233	5388	9477	9325	9493

Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)* Податоците се однесуваат на 10 локални самоуправи од Скопскиот регион

Според централата, во Североисточниот регион работеле 4105 стопански субјекти, а на територијата на Скопскиот регион кој е опфатен со прекугранична соработка 5388. 19,80% од стопанските субјекти од Скопскиот регион (27.218), кој опфаќа 17 ЕЛС, лоцирани на оваа територија. Кога станува збор за вработување, слична тенденција се јавува бидејќи од вкупниот број на вработени лица во Скопскиот

регион (252.366), 22,88% од лицата се вработени на територијата на 10 ЕЛС кои се вклучени во прекуграничната соработка⁵⁹.

Графикон 9. Прекуграничен регион - Распределба на деловни субјекти по сектори на дејност, 2021 г.

Извори: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>). Легендата е идентична со претходната графика

Според податоците за 2021 година, во српскиот дел на прекуграничниот регион, најголем број активни приведени лица се регистрирани во секторот трговија (20,98%), преработувачка индустрија (17,14%), градежништво (13,98%) и други услужни дејности (12,38%). За наведената година најголеми вработувања оствариле преработувачката индустрија (35,15%) и трговијата (13,09%). Слично на српскиот и македонскиот дел од прекуграничната област, најголем број деловни субјекти работат во трговскиот сектор (31,38%), преработувачката индустрија (12,94%), градежништвото (9,88%). Во македонскиот дел од прекуграничниот регион, највисока вработеност имаат секторите преработувачка индустрија и трговија (32,11%), потоа услужните сектори (26,19%) и градежништвото (6,19%). Прекуграничниот регион бележи пораст на обемот на надворешно-трговската размена. Во Јабланичкиот и Пчињскиот округ, надворешнотрговската дејност во 2021 година извезувале 607 компании, а увозно 736. Во однос на 2017 година, бројот на стопанските субјекти кои вршат извоз е зголемен за 14,10%, како и бројот на стопанските субјекти кои вршат увоз за 9,52%. Во 2021 година е забележана годишна стапка на раст на извозот од 7,08% и годишна стапка на раст на увозот од 24,52%. Меѓутоа, во вкупниот извоз на Србија, Јабланичка и Пчињска област учествуваат со мали 2,1%, а во извозот со 1,4% од вкупниот увоз.

Позитивна околност е што Јабланичкиот и Пчињскиот округ забележаа суфицит во надворешно-трговската размена во 2021 година. Анализирано по сектори на дејност, најголемата промена на надворешнотрговската стока во рамките на ММЕЕ е извршена во секторите трговија (51,7%) и преработувачка индустрија (37,3%). Од другата страна на границата, во 2021 година, најголем извоз во

⁵⁹Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>). Број на активни претпријатија по региони и општини, според класи на големина по број на вработени, од 2021 година/ Вкупно работоспособно население на возраст од 15 години и повеќе по возраст, пол и економски статус, по општини, Попис 2021 година

вредност од 4419 милиони американски долари е остварен во Скопскиот регион, од кои околу 20% на територијата на Скопскиот регион (10 ЕЛС), кој е дел од програмата за прекугранична соработка. Најмал обем на надворешно-трговска размена оствариле стопанските субјекти со седиште во североисточниот регион. Најголем дел од извозот (67,25%) во прекуграничниот регион Србија и Северна Македонија го реализираат големите компании, додека остатокот го реализираат микро, малите и средните компании.

Табела 36. Прекуграничен регион Србија и Северна Македонија - Активни деловни субјекти и вработени по сектори, 2021 година.

Сектор	Прекуграничен регион Србија				Прекуграничен регион Северна Македонија ⁶⁰			
	Број на претпријатија	Структура (%)	Број на вработени лица	Структура (%)	Број на претпријатија	Структура (%)	Број на вработени лица	Структура (%)
A	321	1,84%	3208	3,42%	231	2,43%	1398	1,45%
B	21	0,12%	842	0,90%	34	0,36%	255	0,26%
C	2992	17,14%	32990	35,15%	1228	12,94%	12761	13,25%
D	54	0,31%	718	0,76%	18	0,19%	2115	2,20%
E	72	0,41%	1976	2,11%	37	0,39%	1664	1,73%
F	2441	13,98%	5576	5,94%	938	9,88%	5963	6,19%
G	3662	20,98%	12292	13,09%	2979	31,38%	18163	18,86%
H	1229	7,04%	3689	3,93%	923	9,72%	5988	6,22%
I	572	3,28%	3002	3,20%	540	5,69%	3415	3,55%
J	102	0,58%	744	0,79%	199	2,10%	4445	4,62%
K	1256	7,19%	815	0,87%	56	0,59%	2751	2,86%
L	41	0,23%	127	0,14%	60	0,63%	622	0,65%
M	1151	6,59%	2521	2,69%	687	7,24%	25223	26,19%
N	478	2,74%	971	1,03%	171	1,80%	4518	4,69%
O	1	0,01%	6020	6,41%	23	0,24%	83	0,09%
P	217	1,24%	8094	8,62%	172	1,81%	786	0,82%
Q	218	1,25%	7206	7,68%	413	4,35%	2755	2,86%
R	467	2,68%	1622	1,73%	150	1,58%	1780	1,85%
S	2162	12,38%	1455	1,55%	634	6,68%	1608	1,67%
Вкупно	17457	100,00%	93868	100,00%	9493	100,00%	96293	100,00%
Легенда:								
A	Земјоделство, шумарство и риболов				K	Финансиски и осигурителни дејности		
B	Рударство и вадење камен				L	Дејности во врска со недвижен имот		
C	Преработувачка индустрија				M	Стручни, научни и технички дејности		
D	Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација				N	Административни и помошни услужни дејности		
E	Снабдување со вода; отстранување на отпадни води, управување со отпад и дејности за санација на околината				O	Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување		
F	Градежништво				P	Образование		
G	Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли				Q	Дејности за здравствена и социјална заштита		
H	Транспорт и складирање				R	Уметност, забава и рекреација		
I	Објекти за сместување и сервисни дејности со храна				S	Други услужни дејности		
J	Информации и комуникации							

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

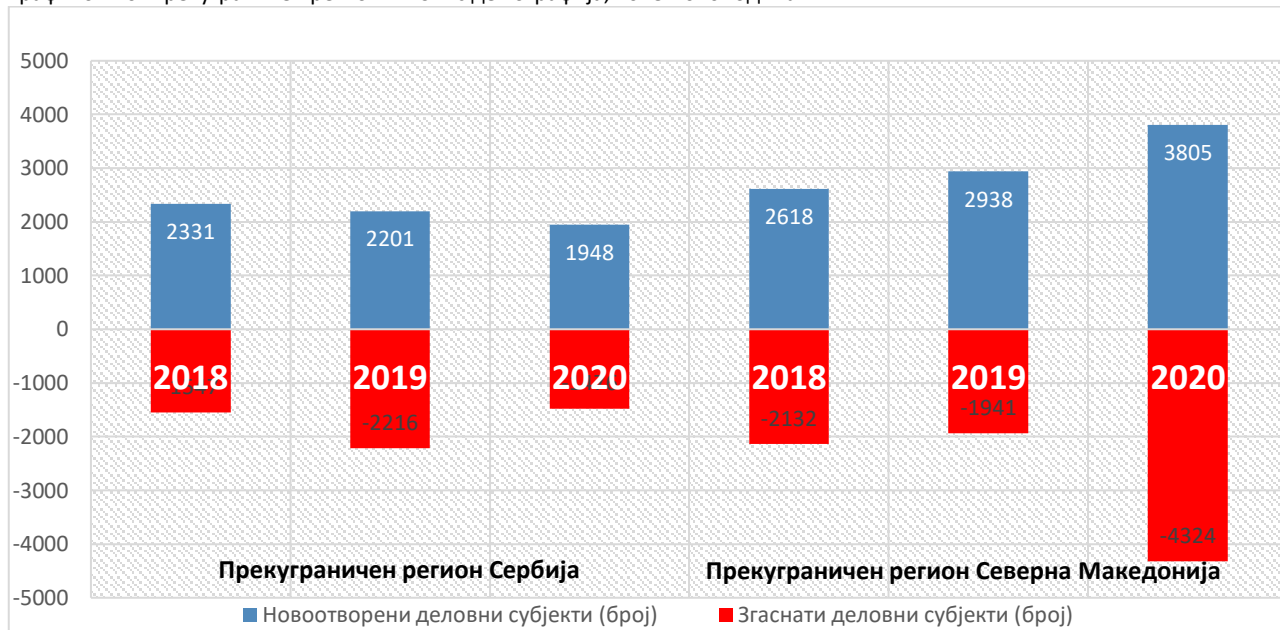
Претприемачкиот сектор на прекуграничниот регион Србија и Северна Македонија може да се опише како доминиран од фрагментација, голем број и голема нестабилност, што се рефлектира во високата фреквенција и на затворање и на отворање на нови претприемачки бизниси. Во Јабланица и Пчиња е забележан позитивен тренд на зголемување на бројот на претприемачи во 2021 година, кој во однос на 2016 година е зголемен за 18,61%.

Од друга страна, за истиот период има намалување на бројот на фирмите за 5,97%. Сумирано, бројот на компании и претприемачи е зголемен за 13,16%. Позитивниот тренд продолжи и во 2022 година

⁶⁰ The data refer to 16 local self-governments from North-East Region and part of the Region of Skopje.

кога беа отворени 1171 нов стопански субјект, а затворени 947 стопански субјекти. Деловната статистика за периодот од 2018 до 2022 година бележи позитивно салдо во бројот на отворени деловни субјекти. Компаниите во Јабланичка и Пчињска област имаат ниска стапка на одржливост во споредба со другите региони, само 55,4% во споредба со 62,7%, што е просек за Србија. Постигнатите оценки за профитабилност за двете области се блиску до националниот просек. Инвестициите во реконструкција и одржување беа помалку важни од инвестициите во згради и објекти.

Графикон 10. Прекуграничен регион -Бизнис демографија, 2018-2020 година.

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Во прекуграничниот регион на Северна Македонија има позитивно салдо на бројот на отворени економски субјекти во однос на затворените и изнесува +964 за периодот 2018-2020 година. Негативниот биланс во 2020 година е директна последица на глобалната криза предизвикана од пандемијата на Ковид-19. Позитивен ефект има и во основањето на нови стопански субјекти во однос на бројот на затворени во следните години, така што нето салдото во 2022 година изнесува + 1235. Кога се гледа степенот на претприемништво мерено според бројот на деловните субјекти субјекти на 1000 жители, тоа е во просек 24 субјекти за нивото на македонското прекугранично подрачје, што е пониско од националниот просек на Северна Македонија. Од другата страна на границата, во Јабланичка и Пчињска област се забележани следните показатели за претприемништво: бројот на компании на 1.000 жители е 8,54; бројот на претприемачи на 1.000 жители е 68,75; нето ефектот од основање нови компании е 1,17, нето ефектот од основање нови претприемачи е 1,43, а стапката на создавање на компании е 6,55%, а стапката на создавање претприемачи е 13,99%. Овие показатели се пониски од националниот просек на Србија. Во Јабланичка и Пчињска област имаше ниско ниво на реализирани инвестиции.

Од друга страна, кога ќе се земат предвид вкупните инвестиции во основни средства во 2020 година, најголемо учество има регионот на Скопје со 59,4%, а најмало североисточниот регион со 2,9%. Гледано по сектори активност, најголемо учество во реализираните инвестиции за набљудуваниот период има градежниот сектор со 24,04%, потоа трговијата со 19,25%, преработувачката индустрија и енергијата со 18,54%, како и информациите и комуникациите со 8,21%. Земјоделскиот сектор учествува со 1,65% во структурата на реализираните инвестиции. Производни активности кои влијаат на економската слика на прекуграничното подрачје се рударството (олово и цинк), преработувачката индустрија (прехранбената, хемиската и металната индустрија, мебелот, производството на текстил) и земјоделството. Земјоделството е традиционална економска активност на оваа област, но постојат некои ограничувачки фактори за нејзиниот развој, како што се малите земјоделски стопанства, стареењето на сопствениците на фарми, ниското ниво на образование и незаинтересираноста на младите да останат на фарми. Условите за раст на земјоделството се понеповолни во планинските

предели каде сточарството преставува доминантна дејност. Најголем дел од обработливото земјиште се наоѓа во котлините околу Лесковац, Куманово и Скопје, каде доминантно е производството на житарки (главно пченица и пченка) и зеленчук (главно пиперки, дињи, домати, краставици, зелка, кромид, компири). Во програмскиот документ за прекугранична соработка и планските документи на единиците на локалната самоуправа од прекуграничниот регион, туризмот е препознаен како сектор со потенцијал за развој. Иако во последните години се забележуваат позитивни трендови во порастот на посетителите, прекуграничната област е главно транзитна. Студијата проценува дека во 2022 година бројот на лица кои поминале преку граничниот премин Прешево-Табановце во правец на Северна Македонија изнесувал околу 7 или 8 милиони. На овој транзит во 2021 година е забележан премин на 618.120 патнички возила и тоа патнички автомобили и 9.933 автобуси. автобуси за 70,42% (16928)⁶¹. Привлекувањето и пренасочувањето на постоечките туристички и патнички текови е посебна потреба со цел целосно да се валоризира туристичката понуда на прекуграничниот регион. Расположливите природни и културни ресурси, можностите за развој на одржлив туризам и неговата симбиоза со другите стопански гранки (земјоделство/органско земјоделство) претставуваат солидна основа за економскиот развој на прекуграничниот регион. Туризмот претставува можност за создавање нови работни места и самовработување и за зајакнување на жените и другите ранливи групи. Истражувањето на локалните синџири на вредности и поврзувањето на локалните понуди (храна, занаети, сместување и други услуги) е добра основа за создавање одржливи туристички производи.

5.2 ПАЗАРОТ НА ТРУДОТ

Поради пониското ниво на економски активности, на пазарот на трудот во прекуграничниот регион има високи стапки на невработеност. Во самиот прекуграничен регион (области во Србија и региони во Северна Македонија), постојат очигледни разлики кога станува збор за пазарот на трудот. Кога се анализира распределбата на институциите кои обезбедуваат услуги на невработени лица, може да се види дека постојат две доминантни ограноци на НСВ во Јабланичка и Пчињска област, кои имаат дополнителни ограноци (организациони единици) во сите локални самоуправи. Од другата страна на границата, АВРМ има четири центри за вработување (Скопје, Кратово, Крива Паланка и Куманово). Овие центри извршуваат стручни, организациски, административни и други работи поврзани со осигурувањето од вработување и невработеност и обезбедуваат поддршка, помош и други услуги на учесниците на пазарот на трудот. Вработувањето во прекуграничниот регион е во насока на економските активности на оваа област, како и на големото влијание на миграцијата на населението. Од српска страна, ова влијание се постигнува со близината на поголемиот регионален центар Ниш, додека главниот град Скопје има многу позначајно влијание врз македонскиот дел од прекуграничниот регион. Показателите за вработеност забележани во периодот од 2019 до 2021 година во прекуграничната област на Србија покажуваат дека вкупниот број на вработени покажува тенденција на пораст и дека во 2021 година е зголемен за 9,32% во споредба со 2019 година. Бројот на вработени мажи е зголемен за 3.277, додека бројот на вработени жени е зголемен за 3.799. Благ пораст бележи и бројот на вработени на возраст од 15-29 години во вкупните вработувања, како и бројот на вработени на 1.000 жители.

Табела 37. Прекуграничен регион Србија - Показатели за вработување, 2019-2021 година

№	Индикатор	Јабланичка област			Пчињска област			Прекуграничен регион Србија		
		2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
1	Број на вработени, вкупно	51941	55481	57773	46617	47602	47863	98558	103083	105636

⁶¹Извор: РЗС. Статистика саобраќаја и телекомуникација - Гранични промет путничких моторних возила и путника за I, II, III и IV квартал 2022

2	Број на вработени, машки пол	28647	30350	31336	27425	27915	28013	56072	58265	59349
3	Број на вработени, женски	23295	25131	26437	19193	19687	19850	42488	44818	46287
4	Учество на вработени на возраст од 15-29 години во вкупното вработување, %	17,29%	17,62%	17,86%	16,16%	15,80%	15,63%	16,73%	16,71%	16,75%
5	Број на вработени на 1000 жители	261	283	299	237	244	248	249	264	274

Извор: SORS. Општините и регионите. <https://www.stat.gov.rs/>

Според податоците од пописот од 2021 година, контингентот на работоспособно население во прекуграничниот регион на Северна Македонија изнесува 287.035 лица, од кои 54,43% припаѓаат на категоријата неактивно население.

Табела 38. Прекуграничен регион Северна Македонија - Показатели на пазарот на труд, 2021 година

№	Индикатор	Северо-источен регион	Скопски регион	Прекуграничен регион Северна Македонија
1	Работоспособна популација	127002	160033	287035
2	Вкупно неактивно население	69206	87048	156254

Source: SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Вработувањата во правните лица забележаа благ пораст во прекуграничниот регион на Србија во набљудуваниот период од 2019 до 2021 година. Евидентно и мало е намалувањето на бројот на претприемачи и намалувањето на бројот на вработени во претприемачки активности, додека значително намалување е забележано кај регистрираните индивидуални земјоделци (земјоделци), од 3,06% на 2,51%. Зголемување на вработеноста е забележано во прекуграничниот регион на Северна Македонија и достигна бројка од 96293 лица во 2021 година. Стапката на работоспособни жители (стапка на активност) во прекуграничниот регион на Србија има позитивна тенденција во 2021 година, како и пораст од 1,40% во однос на 2019 година. Стапката на активност во српскиот дел од пограничниот регион е 2021 година беше за 12,55% пониска од националниот просек на Србија (66,40%). Кога станува збор за стапката на активност, прекуграничниот регион на Северна Македонија забележа мали флукутации во периодот од 2019 до 2021 година. Стапката на активност за македонскиот дел од прекуграничната област во 2021 година е пониска за 6,05% во споредба со националниот просек од Северна Македонија (60,50%). Горенаведените показатели покажуваат дека пазарот на труд на прекуграничната област се карактеризира со мала искористеност на расположливата работна сила.

Табела 39. Прекуграничен регион Србија - Показатели на пазарот на труд, 2019-2021 година

№	Индикатор	Јабланичка област			Пчињска област			Прекуграничен регион - Србија		
		2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021

1	Стапки на активност	52,90%	55,10%	57,10%	52,00%	51,60%	50,60%	52,45%	53,35%	53,85%
2	Стапки на вработеност	55,40%	56,60%	56,60%	40,30%	41,90%	42,10%	47,85%	49,25%	49,35%
3	Стапки на невработеност	11,90%	9,80%	8,70%	13,70%	11,10%	9,40%	12,80%	10,45%	9,05%

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>)

Пониското ниво на вработеност е карактеристична особина за прекуграничниот регион, а релевантните податоци покажуваат дека е пониско од просекот на Србија и Северна Македонија и далеку под просекот на ЕУ. Стапките на вработеност во прекуграничниот регион на Србија се под 50%, додека националниот просек за 2021 година изнесува 62,2%. Прекуграничниот регион на Северна Македонија бележи стапка на вработеност од 40,95% во 2021 година и е за 14,15% пониска од националниот просек на Северна Македонија (55,10%) за таа година. Иако регистрираната невработеност во прекуграничниот регион на Србија во периодот март-мај 2023 година покажува намалување на бројот на невработени лица за 1.548, невработеноста останува висока. Стапката на невработеност во македонскиот дел од прекуграничниот регион во 2021 година беше за 9,30% повисока од националниот просек на Северна Македонија (15,80%).

Табела 40. Прекуграничен регион Северна Македонија - Показатели на пазарот на труд, 2019-2021 г

№	Индикатор	Северо-источен регион			Скопски регион ⁶²			Прекуграничен регион Северна Македонија		
		2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
1	Стапки на активност	55,20%	54,70%	52,90%	53,50%	55,20%	56,00%	54,35%	54,95%	54,45%
2	Стапки на вработеност	37,00%	37,00%	33,70%	45,60%	47,30%	48,20%	41,30%	42,15%	40,95%
3	Стапки на невработеност	33,00%	32,40%	36,30%	14,70%	14,40%	13,90%	23,85%	23,40%	25,10%

Извор: ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

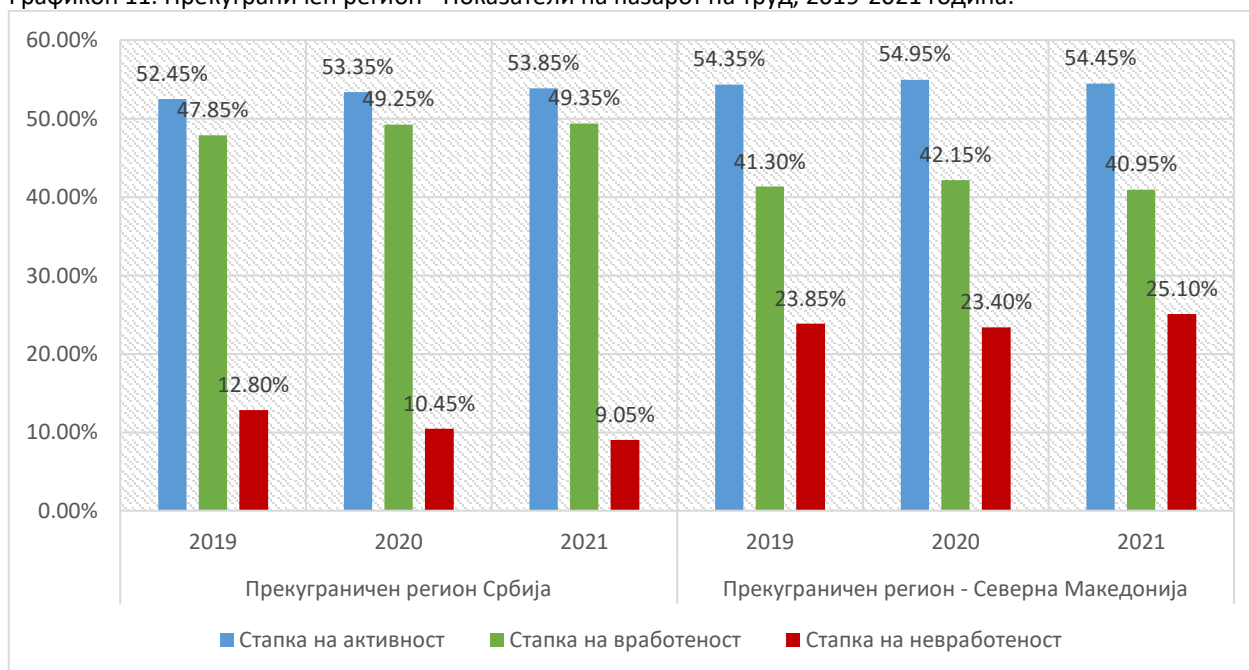
Гледано во прекуграничната област, забележливи се разлики помеѓу североисточниот и скопскиот регион. Во 2021 година во Скопскиот регион имало стапка на невработеност од 13,90%, додека во Североисточниот регион таа изнесува дури 36,30%. Дополнително, вкупната невработеност во Североисточниот регион во периодот од 2019 до 2021 година има пораст, додека во Скопскиот регион бележи намалување. Североисточниот регион забележа голем пораст на машката невработеност, додека стапката на невработеност е зголемена за 5,1%. Во Скопскиот регион, пак, невработеноста кај мажите е зголемена за 1,60%. Интересно е што невработеноста на жените во Североисточниот регион во 2019 година остана иста како и во 2021 година. Во Скопскиот регион има значително намалување на невработеноста кај жените, за цели 4,10% во 2021 година во однос на 2019 година.

Очекувано, стапката на невработеност во урбаните средини не покажува големи флукуации во набљудуваниот тригодишен период. Во руралните средини, вкупната стапка на невработеност е исклучително висока и она што загрижува е што се покажува континуиран пораст во североисточниот регион. Највисока стапка на невработеност е забележана во руралните средини на североисточниот регион во 2021 година и изнесува дури 46%. Младите и оние кои првпат бараат работа претставуваат голем дел од невработените. Во прекуграничниот регион, младите на возраст од 15-34 години

⁶² The data refer to 10 local self-governments from Region of Skopje (Aračinovo; Butel; Čučer Sandevo; Gjorde Petrov; Ilinden; Petrovec; Saraj; Sopište; Studeničani; Zelenikovo)

сочинуваат 34% од сите невработени. Оваа состојба делумно се објаснува со недостатокот на практични вештини на младите, но можно е да се гледа на овој проблем и од гледна точка на развојот на економијата, која очигледно нема доволно капацитет или внатрешни механизми да ја апсорбира оваа работна сила. Младите се чувствуваат исклучени и 77% од нив ја разгледуваат можноста да ја напуштат прекуграничната област⁶³. Младинскиот активизам и младинската инфраструктура во прекуграничната област е одличен механизам кој има потенцијал да придонесе за подобрување на ефектите од мерките за поддршка на вработливоста на младите. Релативно ниското ниво на вработеност на населението, високата стапка на невработеност, високата скриена невработеност, ниските плати и ниската мобилност на работната сила се карактеристики на пазарот на трудот во прекуграничниот регион. Невработеноста останува еден од најголемите проблеми на прекуграничниот регион бидејќи доведува до намалување на животниот стандард и на крајот до депопулација на пограничните региони.

Графикон 11. Прекуграничен регион - Показатели на пазарот на труд, 2019-2021 година.

Извори: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

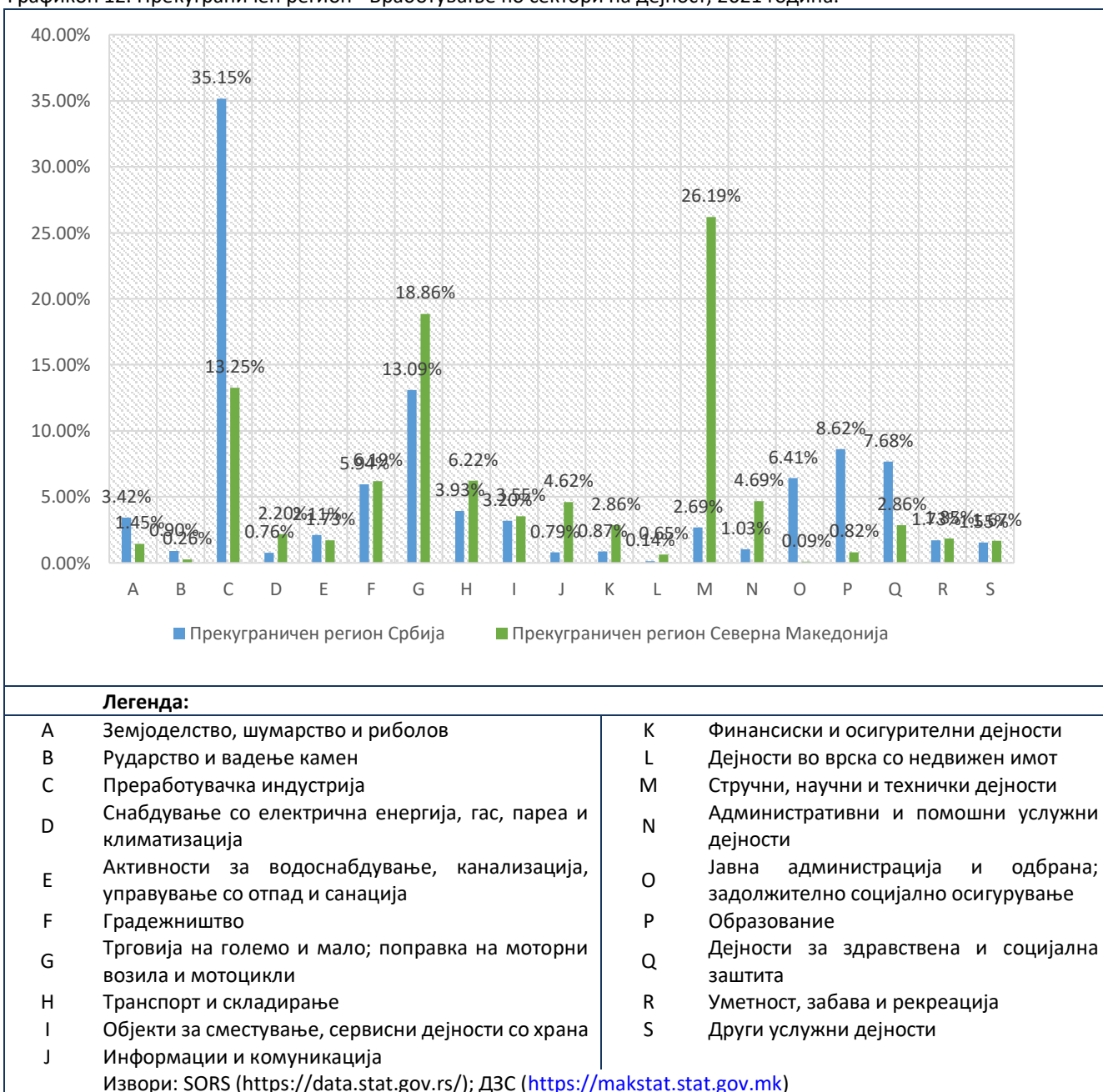
Квалификациската структура на невработеното население во прекуграничниот регион се карактеризира со нерамнотежа. Од двете страни на границата, најголем број невработени лица имаат или незавршено средно или средно образование чии стекнати знаења и вештини не ги задоволуваат целосно потребите на современиот и флексибилен пазар на труд. Според податоците на АПР за 2021 година, во прекуграничниот регион на Србија, од вкупниот број невработени лица, неквалификуваните и полуквалификуваните работници учествуваат со 40,88% од невработеноста, а потоа следат работниците со средно образование (27%) квалификувани и висококвалификувани работници (22,34%) и на крај работници со високо и високо стручно образование (9,78%). Во случајот со прекуграничниот регион на Северна Македонија, од вкупниот број невработени лица, работниците со средно образование сочинуваат 55,85%, додека работниците со пониско образование (основно и ниско средно образование) учествуваат со 30,56%. Има помалку работници со високо образование (12,30%). Ребалансот на пазарот на труд бара заеднички напори на сите актери на пазарот на трудот, ориентирани како на страната на понудата на работна сила, со цел да се поддржи приспособувањето на човечките ресурси кон структурните промени, така и на страната на побарувачката на работна сила, со цел на создавање квалитетни и одржливи работни места.

⁶³Извор: European Commission. Commission implementing decision on the financing of the cross-border cooperation programme Serbia - North Macedonia for 2021-2027. C(2022) 3739 final. Brussels, 2022

5.3 ВРАБОТЛИВОСТ И ПРЕКУГРАНИЧНА МОБИЛНОСТ

Прекуграничната територија има поделба урбано-рурално во однос на густината на населението, вработеноста и достапноста на услугите. Иако вработеноста и нето заработката се зголемија во прекуграничниот регион, нивното темпо на раст не ги задржа националните просеци. Во 2021 година, прекуграничниот регион на Србија достигна 77,81% од просечната нето плата по вработен, во споредба со просекот на Србија, а за истата година, просечната нето-плата по вработен во североисточниот регион беше 80,50% во споредба со просек на Северна Македонија. Во номинална смисла, просечните нето плати во прекуграничниот регион Србија (436,59 евра по вработен) и Северна Македонија (453,25 евра по вработен) се слични. Вработувањата по дејности се исто така идентични со отстапувањата кога станува збор за преработувачката индустрија, трговијата и стручно-техничките дејности. Вработеноста во преработувачката индустрија е поголема во српскиот дел од прекуграничната област (35,15%) во споредба со македонскиот дел (13,25%) од прекуграничниот регион. Од друга страна, прекуграничниот регион на Северна Македонија има поголема вработеност во трговијата (18,86%) и стручните и техничките дејности (26,19%).

Графикон 12. Прекуграничен регион - Вработување по сектори на дејност, 2021 година.

Прекуграничниот регион Србија и Северна Македонија минува низ многу социјални и демографски трансформации. Помладата популација и младите семејства се селат во урбаните средини (и во Србија/Северна Македонија и во странство). Населението старее, и затоа се намалува бројот на активни поединци во руралните и оддалечените области, а со оваа промена се менуваат потребите и социо-економскиот потенцијал на овие области. Значајната внатрешна и надворешна миграција е карактеристична за прекуграничниот регион. Податоците за внатрешната миграција на Северна Македонија за периодот 2009-2019 година, покажуваат дека бројот на лица кои мигрирале во земјата е релативно мал и дека регионот на Скопје има најголем удел на внатрешни мигранти во целиот период. Во Северна Македонија, доминантен тип на внатрешна миграција е миграцијата од село во град. За наведениот период има негативно миграциско салдо во руралните средини, кое е десет пати поголемо од позитивното миграциско салдо во урбаните средини. Ова потврдува дека дел од оние што ги напуштиле руралните средини не мигрирале во градовите, туку едноставно ја напуштиле Северна Македонија. Податоците од последниот попис (2021 МК) за внатрешна и надворешна миграција по општини покажуваат дека бројот на доселени жители (300) е двојно помал од бројот на иселени жители (610) во североисточниот регион, додека во делот од скопскиот регион кој е опфатен со прекугранична соработка (ЕЛС), односот на имигранти (482) / кон бројот на имигранти (487) е приближен. Кога се гледа нето миграцијата, двата региони имаат негативно миграциско салдо. Точно е да се претпостави дека најголем број имигранти одат во градот Скопје или во странство. Во Србија, миграцијата кон урбаните населби и поразвиените региони (особено белградскиот регион) е многу честа. Јабланичка и Пчињска област постојано се соочуваат со одлив на население. Секоја година во изминатата деценија се случува негативен миграциски биланс. Само во периодот 2017-2021 година од територијата на двете области во другите развиени региони на Србија или во странство заминале 6.384 жители. Социо-економските мотиви имаат најголемо влијание врз внатрешната и надворешната миграција во прекуграничниот регион. Невработеноста во комбинација со пониско ниво на економска и социјална активност влијае на животниот стандард и квалитетот на животот и тоа доведува до депопулација на прекуграничниот регион. Податоците за пазарот на трудот во прекуграничната област покажуваат дека покрај високата стапка на невработеност, постои и високо ниво на долгорочна невработеност. Според податоците на НСЗ (мај 2023 година), најголем број невработени лица (63,88%) во српскиот дел од прекуграничниот регион е дел од регистарот на невработени лица повеќе од една година. Загрижувачки е податокот дека речиси третина (27,47%) од лицата на споменатата евиденција бараат работа повеќе од 5 години.

Табела 41. Прекуграничен регион Србија - Невработени лица по должина на барање работа, 2023 г.

№	Време на барање работа	Јабланичка област			Пчињска област		
		март 2023	април 2023	мај 2023	март 2023	април 2023	мај 2023
1	Бараат работа помалку од 12 месеци	8246	7956	7633	7614	7420	7302
2	Бараат работа од 12 до 24 месеци	3499	3246	3135	3492	3268	3187
3	Бараат работа од 2 до 5 години	4224	4277	4292	4302	4384	4443
4	Бараат работа повеќе од 5 години	6682	6581	6580	4842	4785	4781
	Вкупно	22651	22060	21640	20250	19857	19713

Извор: НСЗ. Месечен статистички билтен - Невработеност и вработување во Република Србија број 247, 248 и 249.

Просечната месечна можност за вработување во српскиот дел од прекуграничниот регион изнесува 2,85% и го претставува бројот на вработени од евиденцијата на Националната служба за вработување (НСЗ). Споредено (НСЗ, мај 2023 година), бројот на новорегистрирани лица во регистарот и бројот на

вработени веќе во системот на регистарот покажува диспропорција што укажува на поголем број на пријавени лица. Руралните општини во прекуграничниот регион на Северна Македонија се соочуваат со континуирано висока стапка на невработеност кај младите (стапка на невработеност 18% во руралните средини), жени (24% стапка на невработеност во руралните области) и долгорочно невработени лица (30% од вкупен број на невработени лица).

Состојбата во однос на човечкиот капитал и вештини не соодветствува со социјалните и економските потреби на прекуграничната област. Недостатокот на квалификации и клучни компетенции ја ограничува вработливоста на работни места кои не бараат во однос на вештините (работа со ниски вештини) и имаат ниска профитабилност.

Табела 42. Прекуграничен регион Србија - Вработливост, 2023 година.

№	Индикатор	Јабланичка област			Пчињска област		
		март 2023	април 2023	мај 2023	март 2023	април 2023	март 2023
1	Невработени лица	22651	22060	21640	20250	19857	19713
2	Ново регистриран	1370	1111	1088	1270	997	1103
3	Регрутирани од регистарот	701	792	768	482	376	516
4	% од вработеноста/ Вработливост %	3,09%	3,59%	3,55%	2,38%	1,89%	2,62%

Извор: НСЗ. Месечен статистички билтен - Невработеност и вработеност во Република Србија број 247, 248 и 249.

Според извештаите на националните служби/агенции за вработување на Србија и Северна Македонија, економиите на овие земји се соочуваат со потешкотии кога станува збор за обезбедување соодветен персонал за пополнување на работните места. Гледајќи ја побарувачката на работна сила, економијата на прекуграничниот регион има потреба од програмери, инженери, фармацевти, лекари, машински, електрични и градежни техничари, келнери, готвачи, кројачи, продавачи, бравари, градежни работници, возачи на камиони, возачи на автобуси, пекари, заварувачи, електричари итн⁶⁴. На пазарот на трудот недостасуваат кандидати кои поседуваат практични знаења и вештини и се мотивирани за извршување на работните задачи. Мотивацијата пред сè се однесува на понудените услови за работа (плата, обезбедено сместување, превоз и сл.). Податоците за пазарот на труд покажуваат дека регионот се соочува со недостиг на квалификувана работна сила, оставајќи многу работни позиции непополнети. Податоците од спроведеното истражување покажуваат дека бизнисмените од прекуграничната област како најголеми пречки при ангажирањето работници ги наведуваат: немањето соодветен образовен профил на работниците (45,45%), недостатокот на соодветен квалификуван кадар/работници (20,45%), додека 25,00% од анкетираниите бизнисмени како пречка ги навеле очекувањата на потенцијалните вработени (износ на плата, права, обврски). Кога зборуваме за зголемување на вработливоста, позитивна околност е тоа што дури 78,26% од анкетираниите деловни субјекти планираат зголемување на бројот на вработени. Од друга страна, недостатокот на квалификувана работна сила може делумно да се надмине со поголема активност на образовните институции во прекуграничната област кои се занимаваат со обука, преквалификација или преквалификација на работната сила. Во оваа смисла, мрежата на образовни институции во прекуграничната област која се занимава со овие прашања бара позначајни интервенции и подобрување. Просторната мобилност на работниците меѓу двата прекугранични региони е исклучително мала. Ниско ниво на прекугранична мобилност на работната сила во прекуграничниот регион постои и покрај постојните законски прописи кои овозможуваат слободно движење на

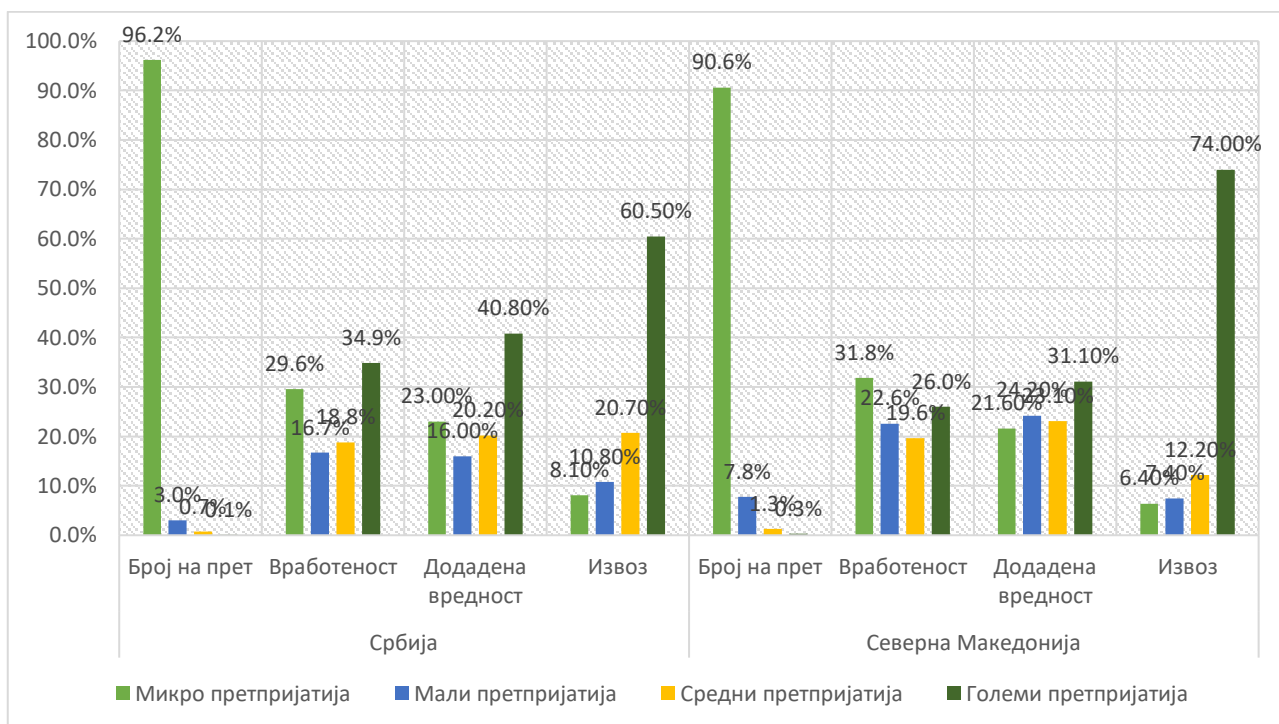
⁶⁴Извор: Национална служба за запошљавање. Извештај о раду Националне службе за запошљавање за 2022. годину. Београд 2023. Агенција за вработување на Република Северна Македонија. Годишен извештај за 2021 година. Скопје, 2022 година.

работната сила меѓу Србија и Северна Македонија. Двете земји имаат усвоено регулативи со кои се регулираат дозволите за работа и престој, како и методите за вработување на странски државјани. Исто така, двете земји практично ја поддржаа иницијативата „Отворен Балкан“.

6 КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ВРАБОТЛИВОСТА И ПРЕКУГРАНИЧНАТА МОБИЛНОСТ

Економската положба и степенот на развој на српската и северномакедонската економија е резултат на сложена комбинација и интеракција на различни фактори како што се географската и геополитичката положба, природните услови и ресурсите. До неодамна водечката улога во развојот ја имаа и работните ресурси, додека денес таа е променета, а тоа е улогата на научно-техничкиот развој, а меѓународниот пазар е сè позначаен. Србија и Северна Македонија спроведуваат структурни реформи со цел да отворат нови работни места, да го стимулираат економскиот раст и да се приближат до европскиот животен стандард. Сепак, бавното темпо на приближување кон него и значителниот јаз во развојот во споредба со другите европски земји продолжија да го поттикнуваат населението на двете земји да бараат можности за вработување и образование надвор од националните рамки. Економскиот раст како клучен макроекономски показател од кој зависи одржливиот пораст на животниот стандард на населението во изминатите пет години покажува бавен тренд на раст. Србија и Северна Македонија, за да го забрзаат економскиот развој и да се приближат до ЕУ, мора значително да го зголемат растот на БДП во следните неколку години, со годишна стапка на раст од 5%. Економијата на Србија и Северна Македонија се состои од субјекти со различни економски сили, иновациски потенцијали и можности за развој. Секторот за мали и средни претпријатија е главниот столб на економскиот развој на двете земји. Овој сектор обезбедува најголема вработеност (65,1% од вкупната вработеност во Србија и 74% од вкупната вработеност во Северна Македонија). Во споредба со земјите од Западен Балкан, Србија и Северна Македонија го подобрија оперативното опкружување и квалитетот на услугите за поддршка за малите и средните претпријатија. Србија и Северна Македонија изградија добра рамка за обезбедување услуги за поддршка на бизнисот. Воведени се различни програми за финансиска и нефинансиска поддршка за МСП, со цел подобрување на нивните капацитети и конкурентност, како и вработливост.

Графикон 13. Србија и Северна Македонија - Споредба на индикатори за деловни статистики, 2020

Извор: ОЕЦД (2022), Индекс на политики за мали и средни претпријатија: Западен Балкан и Турција 2022 година

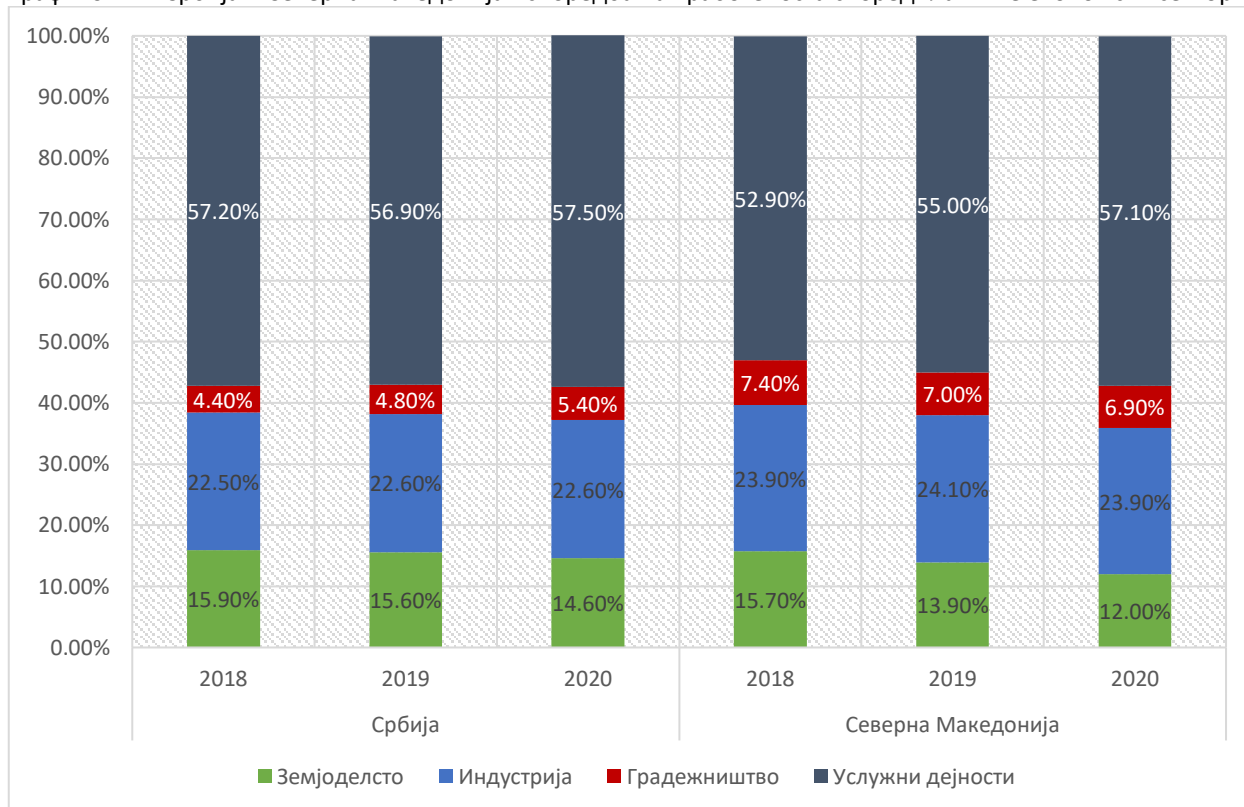
Предуслов за постигнување одржлив социо-економски развој на прекуграничниот регион е развојот на економијата, која својата долгорочна конкурентност ја гради на приватна претприемничка иницијатива, знаење, примена на нови технологии и иновации. Претприемачкиот сектор во прекуграничниот регион вработува најголем број работници. Од перспектива на подобрување на вработливоста и развој на човечките ресурси, овој сектор има потреба од дополнително градење капацитети и инвестиции.

6.1 ТРЕНДОВИ НА ВРАБОТУВАЊЕ

Пазарите на трудот во Србија и Северна Македонија се карактеризираат со структурни ограничувања кои ја попречуваат економската конкурентност и тоа има негативно влијание врз вработеноста и нивото на платите, што пак ја поттикнува емиграцијата на работна сила. Помеѓу 2010 и 2020 година, продуктивноста на трудот во просек се зголеми за само 3%. Растот на продуктивноста е ограничен поради недоволното усвојување на иновации и технологија. Бавното инкорпорирање на дигитални алатки и процеси во деловната практика има ефект врз продуктивноста и конкурентноста на претпријатијата. Друг фактор што придонесува за ниска продуктивност е високиот удел на неформалното вработување. Се пресметува дека неформалните стапки на вработеност се движат меѓу 12 и 18% во Србија и Северна Македонија. Неформалното вработување е причина за зголемена нееднаквост и сиромаштија, бидејќи работниците во неформалниот сектор имаат тенденција да имаат пониски плати и не се добро покриени со системот за социјална заштита во случај да останат без работа. Вработувањето на работни места со ниска продуктивност и недостатокот на квалитетни можности за вработување ги промовираат намерите за емигрирање. Витален фактор во анализата на продуктивноста на трудот е вработувањето во главните сектори како што се земјоделството, индустријата, градежништвото и услугите. Вработувањето гледано на овој начин ги истакнува разликите помеѓу развиените и земјите во развој. Во структурата на вработеноста според главните економски сектори Србија и Северна Македонија во периодот 2018-2020 година бележат флукуации. Во 2020 година, двете земји во однос на 2021 година постигнаа и позитивна промена во вработеноста во услужниот сектор (Србија 0,30% / Северна Македонија 4,20%) и негативна промена во вработеноста во земјоделскиот сектор (Србија -1,30% / Северна Македонија - 3,70%). За набљудуваниот период во Србија, позитивна промена од 1,00% е забележана во градежниот сектор и 0,10% во индустријата. Од

друга страна, Северна Македонија забележа негативна промена на вработеноста во градежниот сектор од -0,50%.

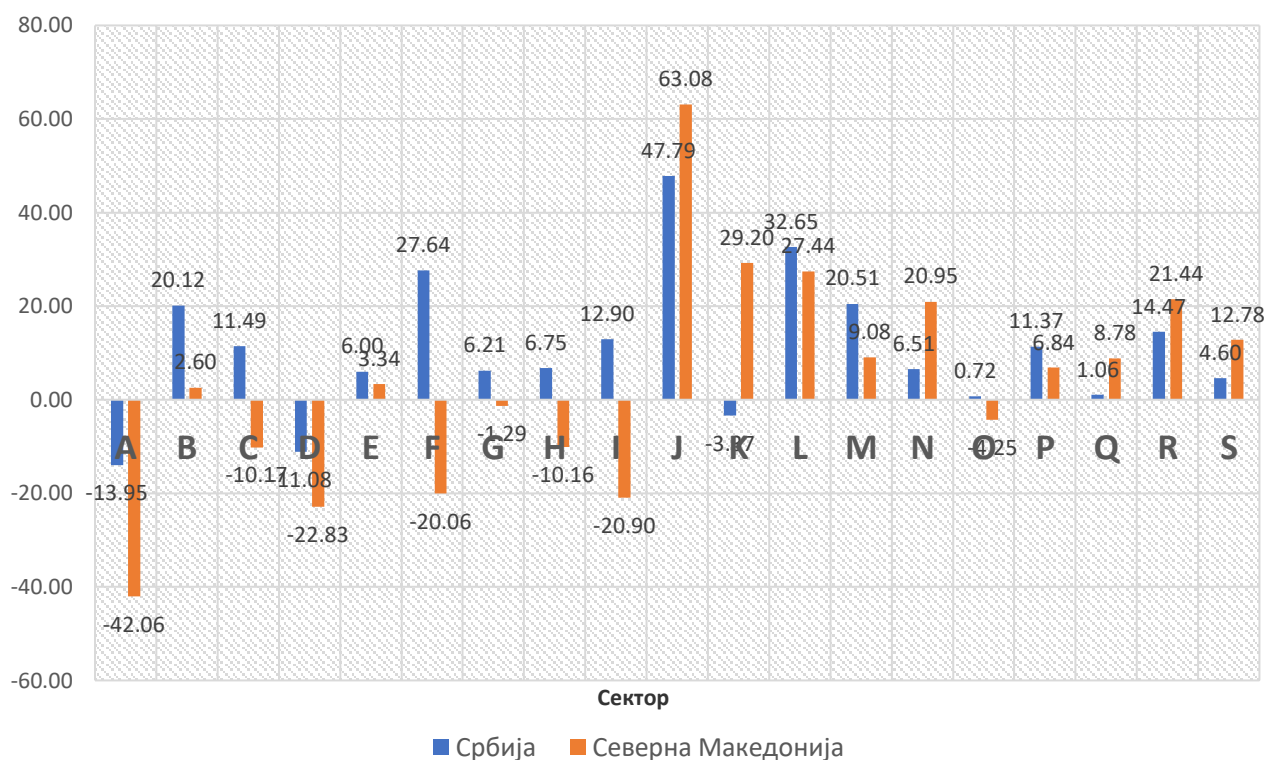
Графикон 14. Србија и Северна Македонија - споредба на вработеноста според главните економски сектори

Извор: Европска комисија. Извештај за Србија 2022 година. Европска комисија. Извештај за Северна Македонија 2022 год

Пазарот на трудот во Србија и Северна Македонија покажува нагласени осцилации помеѓу понудата и побарувачката кои се директно поврзани со економските активности. Во периодот од 2018 до 2022 година во Србија е забележан позитивен тренд на раст на вработеноста и во просек за тој период изнесува 4,93%. Истата тенденција го карактеризира и македонскиот пазар на труд за набљудуваниот период, при што просечниот раст на вработеноста е нешто помал од 1,27%. На помалиот забележан раст во Северна Македонија најмногу влијае номиналното намалување на бројот на вработени во 2022 година за 65951 поединец. Без наведената година, просечниот раст на вработеноста изнесува 3,77%. Кога станува збор за вработувањата по сектори во набљудуваниот период, забележани се промени кои се слични кога се споредуваат Србија и Северна Македонија (графикон подолу).

Графикон 15. Србија и Северна Македонија - Трендови во вработеноста според економските сектори (2022/2018)

Легенда:

A	Земјоделство, шумарство и риболов
B	Рударство и вадење камен
C	Производство
D	Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација
E	Дејности за водоснабдување, канализација, управување со отпад и санација
F	Градежништво
G	Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли
H	Транспорт и складирање
I	Објекти за сместување и сервисни дејности со храна
J	Информации и комуникација

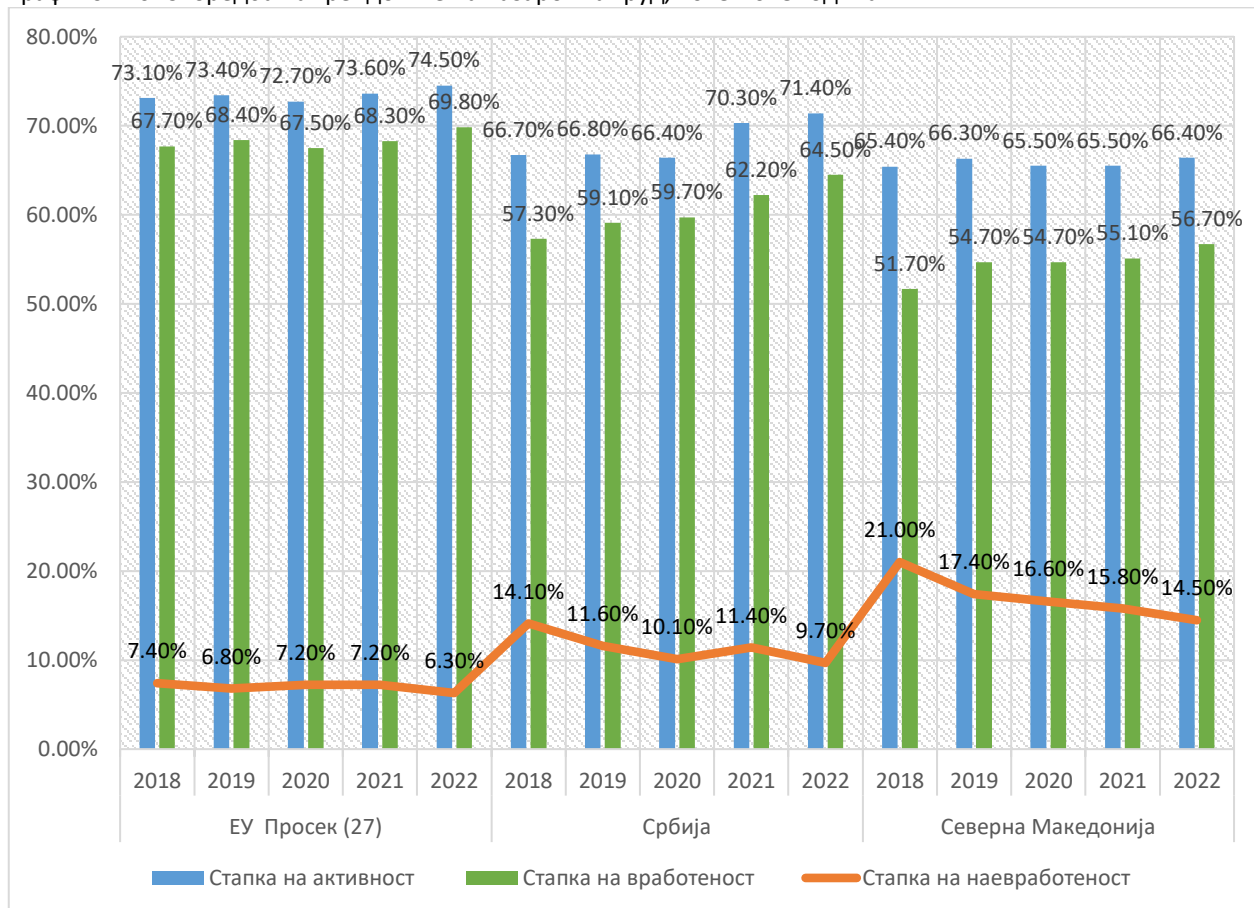
K	Финансиски и осигурителни активности
L	Дејности во врска со недвижен имот
M	Стручни, научни и технички дејности
N	Административни и помошни услужни дејности
O	Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување
P	Образование
Q	Дејности за здравствена и социјална заштита
R	Уметност, забава и рекреација
S	Други услужни дејности

Sources: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); SSO (<https://makstat.stat.gov.mk>).

Најголеми позитивни промени се забележани во услужниот сектор, особено во Северна Македонија. Од друга страна, помалку значителен раст може да се забележи во информацискиот и комуникацискиот сектор. Во овој сектор, Северна Македонија забележа раст од 63,08%, а Србија од 47,79%, кога ќе се спореди бројот на вработени во 2018 година со бројот на вработени во 2022 година. Во двете земји, покрај растот на вработеноста, има уште поголем раст во овој сектор во додадена вредност и извоз. Покрај услужниот сектор, сектори во Србија кои бележат пораст на вработеноста се градежништвото (27,64%), рударството (20,12%) и преработувачката индустрија (11,49%). Сепак, производствените активности во Северна Македонија забележаа пад на вработеноста. Најголемо намалување на вработеноста е забележано во секторот земјоделство (Србија -13,95% и Северна Македонија -42,06%) и енергетика (Србија -11,08% Северна Македонија -22,83%). Последица од горенаведеното дека квалитетот на вработувањето е зголемен и се движи во насока на зголемување на вработеноста во услужните дејности како и оние дејности кои можат да се окарактеризираат како модерни/современи (како ИТ секторот и сл.). Кога се гледаат основните показатели за состојбата на

пазарот на труд (стапка на активност, стапка на вработеност и стапка на невработеност), тие се просечни за Србија и Северна Македонија, и покрај позитивните движења во периодот 2018-2022 година, пониски од ЕУ-27

Графикон 16. Споредба на трендовите на пазарот на труд, 2018-2022 година

Извор: Опсерваторија за вработување во Западен Балкан (<https://www.esap.online/observatory/home#annually-indicators>)

Генерално, постои неусогласеност меѓу понудата и побарувачката на пазарот на трудот во Србија и Северна Македонија. Оваа неусогласеност е многу полоша поради нерамнотежата на квалификациите и старосната структура на работната сила, високата долгорочна невработеност, високата стапка на невработеност кај младите, ниската и средноквалификуваната стапка на невработеност, значајните разлики помеѓу регионалните пазари на труд и ниската мобилност на работната сила. Позицијата на младите на пазарот на трудот во Србија и Северна Македонија е традиционално полоша од онаа на младите во Европската унија. Сосема очекувано е младите да бележат и пониски стапки на активност и вработеност и повисока стапка на невработеност поради степенот на развиеност на пазарот на трудот во однос на оној во ЕУ. Јазот меѓу младото и возрасното население е значително поголем на пазарот на труд во Србија и Северна Македонија отколку во земјите-членки на ЕУ.

Квалитетот на вработувањето ја одредува и лошата положба на младите, која има бројни лични, економски и пошироки социјални последици поврзани со различни сфери, како што се одржливиот раст, миграцијата, прашањата за формирање семејство и многу други. Преку анализата на клучните показатели на пазарот на трудот за прекуграничниот регион, може да се забележат позитивни тенденции, што соодветствува на позитивни движења кај макроекономските показатели и економијата на двете земји. Просечната стапка на активност е 54,15% и зголемена за 0,75% во прекуграничниот регион во 2021 година во однос на 2019 година. За набљудуваниот период просечната стапка на вработеност е зголемена за 0,57%, а стапката на невработеност е намалена за 1,25%. Просечната стапка на вработеност во 2021 година останува фиксна на 45,15%, додека просечната стапка на невработеност изнесува 17,08%. Зголемување на стапката на активност за 1,4% и стапката на вработеност за 1,5% има во српската прекугранична област, додека во исто време стапката

на невработеност се намали за 3,75%. Од другата страна на границата, односно на прекуграничната област на Северна Македонија, забележано е многу мало зголемување на стапката на активност од 0,10%, зголемување на стапката на невработеност за 1,25%, и намалување на вработеноста. за 0,35%. Во прекуграничниот регион на Северна Македонија, постојат значителни разлики. Стапката на активност во Североисточниот регион е намалена за 2,3% во 2021 година, додека во Скопскиот регион е зголемена за 2,5%. Статистиката за вработеност во прекуграничната Северна Македонија е под влијание на близината до главниот град, тенденциите на централизација, концентрацијата на нови инвестиции во главниот град и значителната внатрешна миграција кон главниот град.

6.2 ПРЕКУГРАНИЧНА МОБИЛНОСТ

За да може вработувањето поволно да се прилагоди на променливите услови на побарувачката, мора да постои флексибилен пазар на труд со висок степен на мобилност на работната сила. Неефикасната распределба на работната сила може да има негативен ефект врз долгорочното ниво и стапката на раст на потенцијалниот аутпут, додека краткорочно го ограничува темпото со кое може да расте економијата. Прекуграничната мобилност се однесува на текови на работници кои се движат преку националните граници. Тоа е причината зошто слободното движење на работната сила претставува еден од централните принципи на ЕУ и важна компонента за создавање на единствениот пазар⁶⁵. Европската комисија во својот годишен извештај за мобилноста на работната сила во ЕУ за 2022 година наведува дека бројот на прекугранични работници изнесува 1,7 милиони и дека 46% од прекуграничните работници биле вработени во производството и градежништвото во 2021 година. секторите како што се транспортот, трговијата и здравствената и социјалната заштита вработуваат 30% од прекуграничните работници. Наведениот извештај покажува и дека во периодот од 2016 до 2021 година е забележано значително намалување на мобилните работници со среден степен на образование и зголемување на оние со висок степен на образование⁶⁶. Според резултатите од спроведеното истражување, во просек 65,22% од испитаниците не ја разгледуваат можноста за вработување работници од соседните земји. Овој процент е сосема разбирлив ако се земе предвид дека мнозинството од испитаниците сметаат дека пречки за вработување на странски работници се комплицираните процедури, како и ограничениот број на информации за можностите на пазарот на трудот на соседните земји. Понатаму, истражувањето покажа дека 65,22% од испитаниците не се запознаени со можностите за вработување странски државјани преку иницијативата Отворен Балкан. Преку анализата на резултатите од истражувањето, беше забележано дека значително поголем процент од деловните субјекти од прекуграничниот регион на Северна Македонија ја разгледуваат можноста за ангажирање работници од соседните земји. Прекуграничната мобилност на работната сила и емиграцијата/имиграцијата се тесно поврзани. Поголемата мобилност на работната сила може да има бројни придобивки и за земјата на емиграција и за земјата на имиграција. Постои специфична врска помеѓу човечкиот капитал, пазарот на труд и миграцијата. Во овој сложен триаголник, емиграцијата е променлива и во исто време, таа го претставува најкомплексниот поим за разбирање⁶⁷.

Илустрација 2. Врски помеѓу миграцијата, формирање човечки капитал и распоредувањето на работната сила

⁶⁵Извор: Heinz F. and Ward-Warmedinger M. Cross-Border Labour Mobility Within an Enlarged Eu. European Central Bank, 2006

⁶⁶Извор: European Commission. Annual Report on Intra-EU Labour Mobility 2022. Directorate-General for Employment, Social Affairs, and Inclusion. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023

⁶⁷Извор: Арандаренко М. Национална студија о Србији: Разумевање интеракције измеѓу миграције, људског капитала и тржишта рада. European Training Foundation, 2021

Во земјите од Западен Балкан има пад на населението, што е влијание на нискиот наталитет, стареењето на населението и миграциските текови. Постои постојана емиграција од регионот од 1990-тите и таа еволуираше од миграција на работна сила со ниски или средни квалификации, преку редовно обединување на семејството, до меѓународна мобилност на студенти и од неодамна до миграција на високообразовани лица. Кога се анализира миграциската слика на Србија и Северна Македонија, може да се види дека таа е сложена со мешани миграциски текови кои вклучуваат емиграција и повратна миграција. За граѓаните на Србија и Северна Македонија, основните причини за внатрешната миграција и емиграцијата (надворешната миграција) значително се совпаѓаат и тие првенствено се детерминирани од степенот на социо-економскиот развој на национално и регионално ниво. Дополнително, емиграцијата е значително одредена од традициите, миграциските мрежи и миграциските политики на земјите примачи. Основната слика за миграциските текови и карактеристиките на мигрантите укажува дека Србија и Северна Македонија, заедно со нивните развојни процеси и потенцијали, не претставуваат значајни дестинации кои привлекуваат имиграција бидејќи немаат подобри шанси за вработување и за постигнување поволен економски стандард, но тие претставуваат земји со голема емиграција. Во последниве години, стабилноста на економијата, отворањето на нови фабрики и спроведувањето на инфраструктурни проекти предизвикаа двете земји да станат поатрактивни за имиграција и прекугранична мобилност на работната сила. Министерствата за внатрешни работи се одговорни за управување со миграцијата на национално ниво. Министерството за надворешни работи, Министерството за труд и вработување и институциите за вработување им помагаат на министерствата за внатрешни работи. За координација на активностите во Северна Македонија, формирана е меѓуресурска група за миграциска политика, а во Србија координативно тело за следење на тековите во областа на економската миграција.

Табела 43. Институции одговорни за работната миграција

Бр.	Институции	Одговорност	
		Србија	Северна Македонија
1	Министерство за внатрешни работи	• Издава дозволи за престој; го контролира протокот на нерегуларни имигранти	• Спроведува гранична контрола при влез/излез на лица во/од земјава. • Го контролира престојот и движењето на странците во земјата. • Презема активности за спречување на нерегуларна миграција. • Одговорен за политиката за азил и реадмисија.

2	Министерството за надворешни работи	Издава работни визи преку српските конзулати во земјата испраќач.	Одговорен за визен режим, склучување договори со други држави (слободно движење на лица), учествува во постапката за доделување работни дозволи
3	Министерство за труд	Подготвува законска регулатива за странска работна мобилност. Одговорен за неговото спроведување.	- Предлага годишни квоти за вработување на странци до Владата. - Учествува во спроведувањето на политиките за азил, миграција и хуманитарна помош
4	Национална служба за вработување	Издава работни дозволи.	- Издава работни дозволи за странци - Предлага годишни квоти за работни дозволи до Министерството за труд и социјална политика. Води статистички докази за издадените работни дозволи
5	Завод за статистика	Собира и систематизира податоци за пазарот на труд и миграцијата.	Собира и систематизира податоци за пазарот на труд и миграцијата

Извор: ОЕЦД (2022) Миграција на работна сила во Западен Балкан

Според достапните податоци, имигрантите од Северна Македонија заземаат удел од 7% од вкупното имигрантско население во Србија⁶⁸. Од друга страна, во однос на местото на потекло на имигрантите во Северна Македонија (оние со привремен или постојан престој), во 2019 година 12,98% од имигрантите доаѓаат од Србија⁶⁹. Според евиденцијата на НСЗ во Србија, во 2022 година се издадени вкупно 35.174 работни дозволи на странски државјани, кои вклучуваат работни дозволи за вработување, работни дозволи за упатени лица, работни дозволи за самовработување и работни дозволи за обука и усовршување. Според евиденцијата на НСЗ, на 31.12.2022 година, во 2008 година имало 427.152 невработени лица, од кои 0,13% се странци⁷⁰ лица без формално образование и лица со завршено основно образование, вкупно 82,37%. Истото важи и за лицата кои се регистрирани повеќе од 12 месеци, а бројот на поединци во овие две категории е 75,51% од вкупниот број. Во образовниот систем на Србија (главно академски студии) има 2.131 странец вклучени на привремен престој врз основа на образование. Според податоците на Агенцијата за вработување на Република Македонија (АВРМ) во периодот 2015 – 2019 година, регистрирани се вкупно 6.616 вработени странци. Во однос на секторите на дејност, најголем број странци во двете земји се вработени во градежништвото, преработувачката индустрија и финансиските услуги.

Табела 44. Вработување на странци по сектори (врз основа на издадени работни дозволи)

Бр.	Сектор	Северна Македонија	Србија
1	Земјоделство		✓
2	Градежништво	✓	✓
3	Трговија	✓	
4	Туризам		✓

⁶⁸Извор: Влада Републике Србије. Миграциони профил Републике Србије за 2022 годину

⁶⁹Извор: International Organization for Migration (IOM). Migration in North Macedonia - A Country Profile 2021. IOM, Geneva 2022

⁷⁰Извор: Влада Републике Србије. Миграциони профил Републике Србије за 2022 годину.

5	Производство		
6	Финансиски и осигурителни услуги		

Извор: Мобилноста на работната сила како фактор на развој во Југоисточна Европа

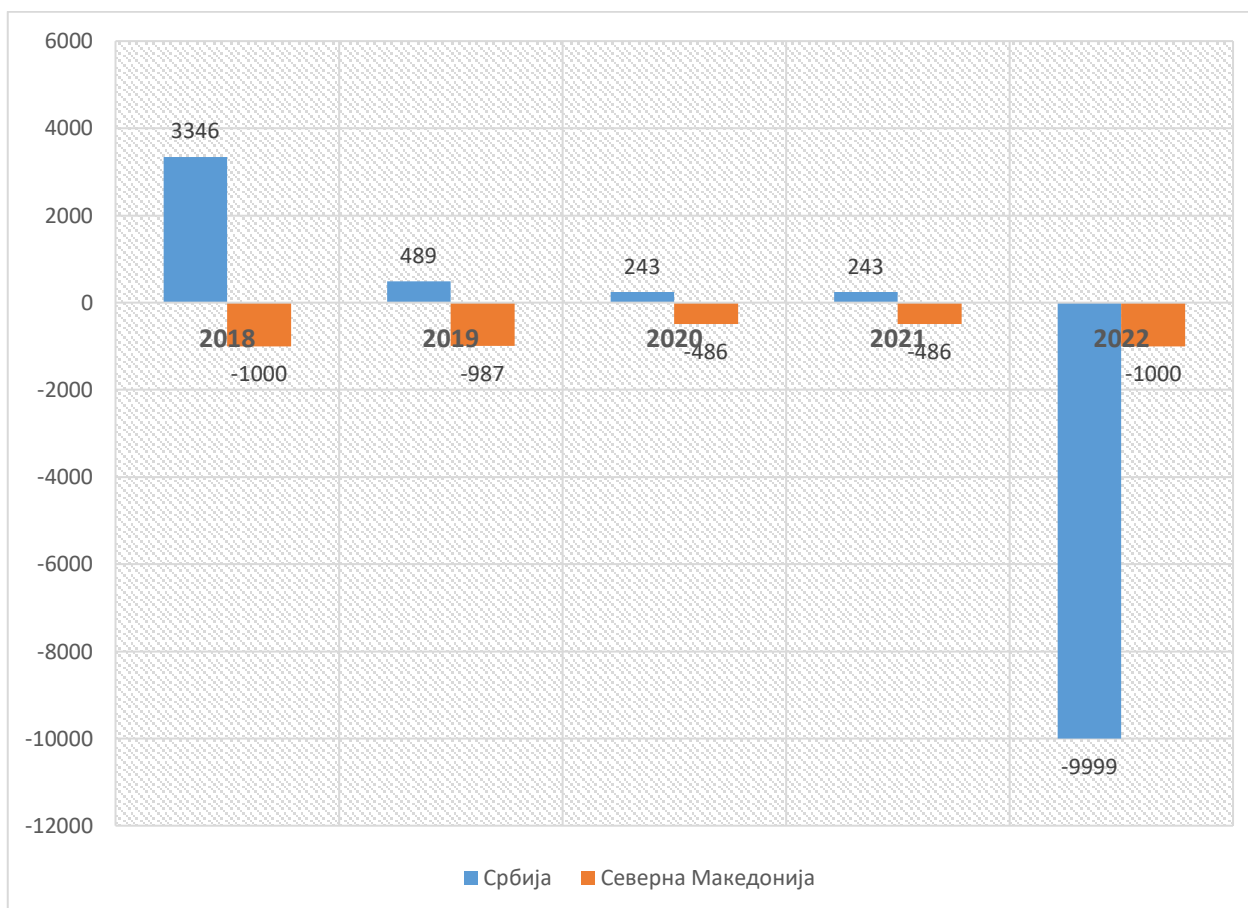
Прекуграничната мобилност на работната сила се однесува на тековите на работниците кои се движат преку националните граници и обично ги вклучува прекуграничните мигранти (мобилни работници), прекуграничните патници и испратените работници. Според податоците на Централниот регистар на задолжително социјално осигурување за 2022 година, 711 работодавачи од Србија испратиле вкупно 7.248 вработени на привремена работа во 94 земји. Меѓу наведените вработени најмногу има привремено вработени (6.076), од кои 59,04% се на возраст од 41 до 65 години. Најголем дел од вработените биле испратени на привремена работа во Германија (4168), Руската Федерација (296), Босна и Херцеговина (155), Италија (153), Црна Гора (132), Австрија (129) и Северна Македонија (114). Националната служба за вработување на Србија им обезбедува одредени информации на мигрантите и потенцијалните мигранти преку постоечката мрежа на центри за миграциски услуги (Белград, Ниш, Нови Пазар, Нови Сад, Краљево, Крушевац и Бор). Тие информации ги вклучуваат ризиците од нерегуларна миграција, правата на мигрантите, процедурите за добивање визи, дозволи за работа и престој, можностите за вработување и студирање во странство, пристап до здравствена заштита и образование во странство и слично. Постојните податоци за емиграцијата укажуваат на значителен одлив на население од Србија и Северна Македонија до поразвиените земји на ЕУ, Северна Америка, Австралија и Нов Зеланд. Според податоците на Светска банка, миграциското салдо на Србија во 2022 година е -9999, додека за истата година во Северна Македонија е -1000.

Миграцијата на работна сила од Србија и Северна Македонија во Европската економска област и Швајцарија е значително зголемена од 2011 година, а ОЕЦД проценува дека стапката на емиграција од овие земји е зголемена за 10%. Бројот на дозволи за престој издадени на државјани од Србија и Северна Македонија се зголеми за пет пати во 2019 година во споредба со истиот број во 2011 година. Бројот на странски студенти е зголемен за 2,5 пати, додека миграцијата за обединување на семејството е зголемена за 2 пати⁷¹. Според последниот миграциски профил во 2020 и 2021 година, емигрирале вкупно 38.371 српски државјанин⁷². Според проценките на ОН во периодот од 1990 до 2019 година, повеќе од 200.000 Македонци заминале во странство за подобар живот, со што вкупната емиграција достигна 32 отсто од вкупното население. Бројките за двете земји се веројатно повисоки бидејќи не ги вклучуваат граѓаните на Србија и Северна Македонија кои поседуваат хрватски, унгарски, романски и бугарски пасоши.

Графикон 17. Србија и Северна Македонија - Нето миграција, 2018 - 2022 година

⁷¹Извор: OECD Southeast Europe Regional Programme and the OECD International Migration Division. Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits. OECD 2022

⁷²Извор: Влада Републике Србије. Миграциони профил Републике Србије за 2022 годину

Извор: База на податоци на Светска банка: Индикатори за светски развој (<https://databank.worldbank.org>)

Парадоксалното зголемување на емигрантските текови во ЕУ во периодот од 2015 до 2019 година имаше паралела со постојаниот раст на вработеноста и растот на БДП и подобрувањето на показателите на пазарот на труд и во Србија и во Северна Македонија. Причината е германската „Уредба за Западен Балкан“ од 2016 година, како и зголемувањето на недостигот на работна сила во новите земји-членки на ЕУ со брз економски раст или намалување на населението. Српските и македонските работници беа многу подготвени да ги искористат новите деловни можности веднаш штом ќе се појават⁷³. Традиционални дестинации за високообразованите мигранти од Србија се англосаксонските земји.

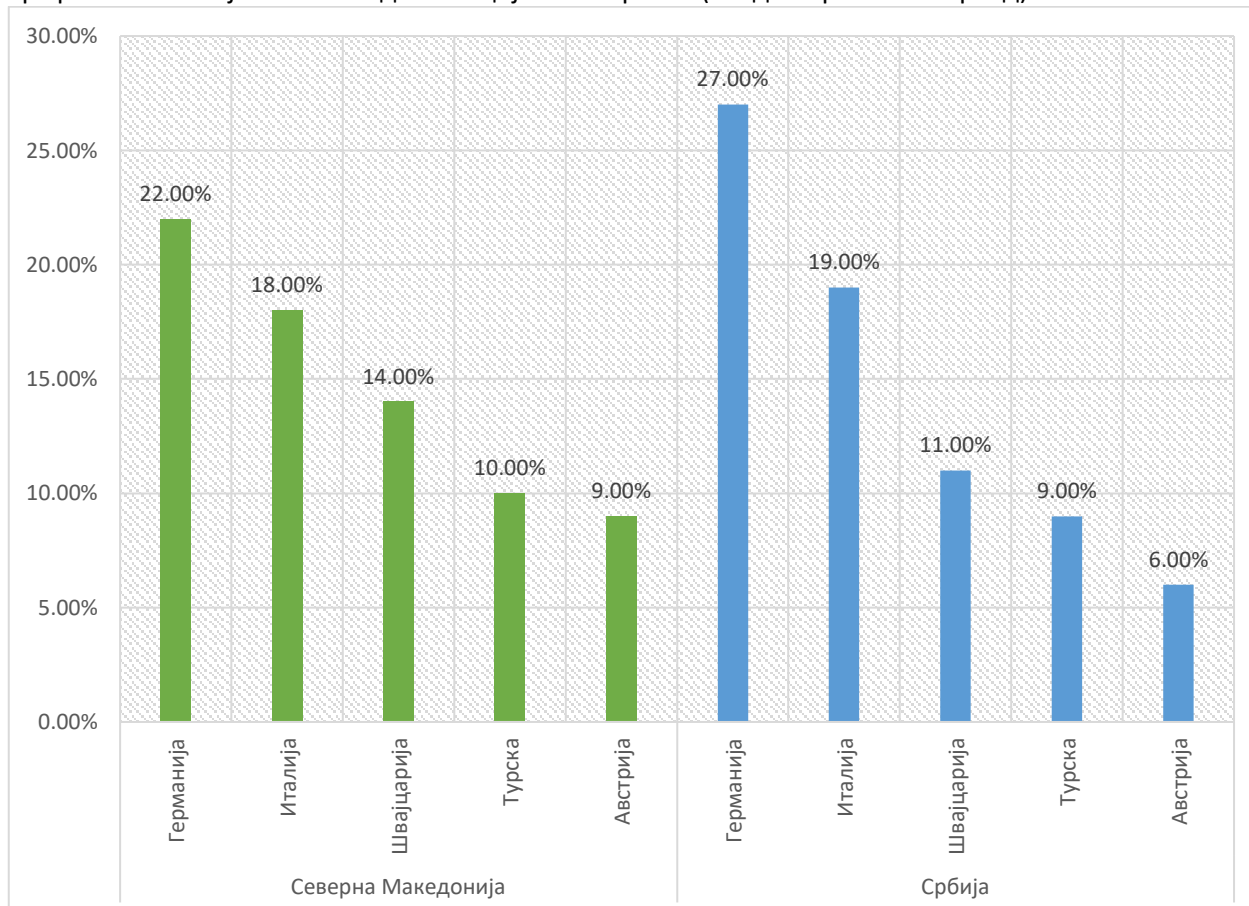
Сите тие, освен делумно САД, имаат усвоено миграциски политики кои ја фаворизираат имиграцијата на високообразованите, во исто време дискриминирајќи ја имиграцијата на помалку квалификуваните. Европската унија останува главната дестинација за српските мигранти. Македонските иселеници се претежно млади луѓе со различен степен на образование. Според истражувањето на ОЕЦД од 2021 година, главните причини за преселба во друга земја се подобрите можности за вработување (55,4%), подоброто образование (47,7%), подобрите можности за сопствен бизнис (33%)⁷⁴. Подобрите можности за вработување се второто најважно причина за иселување, по корупцијата и политичката нестабилност. Подобрите јавни и социјални услуги го зазедоа четвртото место, подобриот здравствен систем седмото, а подобрите пензиски системи деветтата најважна причина за миграција. Високо образованите емигранти претежно живеат во прекуокеанските земји како што се САД, Канада и Австралија, додека емигрантите со пониска и средна вештина претежно живеат во западноевропските

⁷³Извор: Арандаренко М. Национална студија о Србији: Разумевање интеракције измеѓу миграције, људског капитала и тржишта рада. European Training Foundation, 2021

⁷⁴Извор: OECD Southeast Europe Regional Programme and the OECD International Migration Division. Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits. OECD 2022

земји⁷⁵. Германија игра значајна улога како клучен трговски и инвестициски партнер на Србија и Северна Македонија. Бројот на вработени мигранти од Србија и Северна Македонија на германскиот пазар на труд значително се зголеми во последната деценија, особено од 2015 година, а оваа економија привлекува и апсорбира 20% од мигрантите од двете земји.

Графикон 18. Земји за главна дестинација на мигранти (% од мигрантскиот фонд)

Извор: ОЕЦД (2016), База на податоци за имигрантите во земјите на ОЕЦД и земјите кои не се членки на ОЕЦД

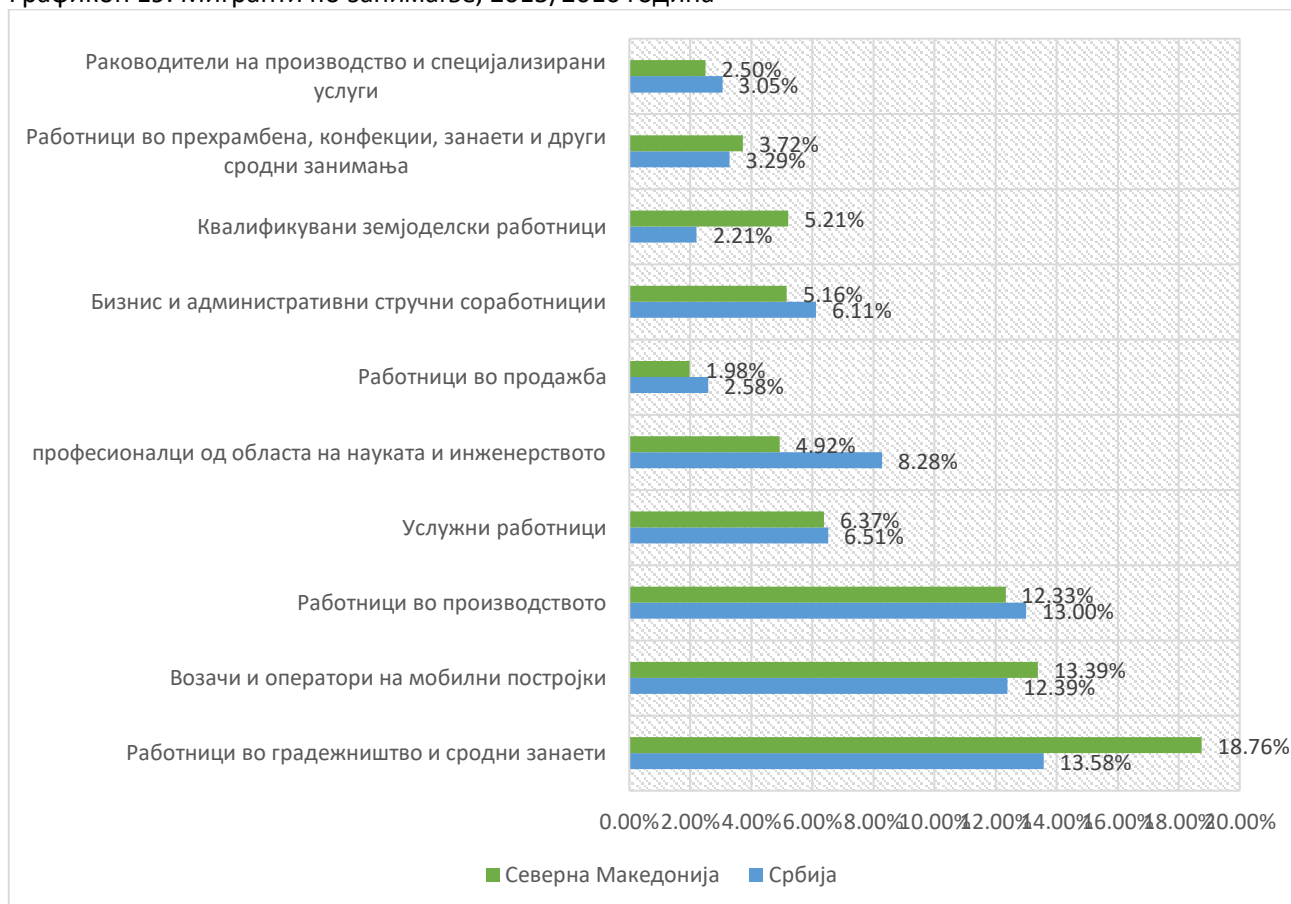
Вработеноста на мигрантите од Србија и Северна Македонија во Германија е зголемена за 11%, а вработувањето на висококвалификувани работници за 13%. Мигрантите на германскиот пазар на труд најчесто работат во градежништво (19%), преработувачка индустрија (14%), услуги (12%), трговија (11%), угостителство (8%), здравство (8%) и услуги за социјална заштита (8%). Најголем пораст на бројот на вработени има кај стручните и висококвалификувани експерти.

Повеќе од половина од сите мигранти од Србија и Северна Македонија вработени во ЕУ биле ангажирани на работни места со средна квалификација, додека само околу една петтина од нив работеле на работни позиции со ниски квалификации и околу една петтина на работни места со високи квалификации. Според занимањата, најбарани се работниците во градежништвото и поврзаните занаети (Србија 13,58% и Северна Македонија 18,76%), возачите и операторите на мобилни погони (Србија 12,39% и Северна Македонија 13,39%), работниците во производството (Србија 13,00% и Северна Македонија 12,33%) како и инженерите (Србија 8,28% и Северна Македонија 4,92%). Најчестите сектори на вработување за мажите мигранти се градежништвото и сродните занаети, како и работните места во производството, додека жените најчесто работат како чистачки и асистенти, работници за продажба, работници за лична услуга и нега и здравствени работници. Со растечката глобализација и понатамошната интеграција на внатрешниот пазар на ЕУ, потребата за мобилност на квалификувана работна сила се зголеми. Ова е особено случај со инженерите, кои се клучни и даваат

⁷⁵Извор: Петрески М. Каква е интеракцијата на миграцијата, човечкиот капитал и пазарот на труд во Северна Македонија. European Training Foundation, 2021

најголем придонес за иновациите и економскиот развој. Големите корпорации и средните и малите претпријатија, како и давателите на инженерски услуги се повеќе се вклучени во меѓународни проекти. Нерамномерната достапност на инженерски кадар низ Европа ја зголемува побарувачката за инженери кои би можеле да се вработат низ земјите-членки на ЕУ. Со измена на Директивата за професионални квалификации 2013/55/EU, Европската унија направи значаен чекор кон намалување на бариерите што ја спречуваат мобилноста на инженерите

Графикон 19. Мигранти по занимање, 2015/2016 година

Извор: Миграција на работна сила во Западен Балкан: Модели за мапирање, справување со предизвиците и искористување на придобивките. ОЕЦД 2022 година

На прв поглед се чини дека српската и македонската економија обезбедуваат неограничена понуда на работна сила, но денес потребата за поголем број дефицитни занимања рапидно се зголемува. Недостатоци на вештини има во производството (особено преработка на метал), градежништвото (поради зголемените инвестиции во домувањето и градежништвото) и патниот транспорт (на пример, возачи на камиони).

Како што српските и македонските компании стануваат се повеќе слични на оние во другите земји од Централна и Источна Европа, тие се повеќе се натпреваруваат за ист тип на квалификувани работници и затоа мора да понудат конкурентни плати. Друга клучна група на занимања е медицинскиот персонал (медицински сестри и лекари), чија главна дестинација во последната деценија беше Германија. Забележано е дека медицинскиот сектор е еден од секторите во кој има високи стапки на иселување. Во периодот од 2017 до 2018 година, емигрирале 2.700 српски лекари и 1.500 македонски лекари, што претставува стапка на иселување од околу 8% и 22%, соодветно. Од друга страна, не сите мигранти можат да најдат работа што одговара на нивните квалификации. Прекумерната квалификација, дефинирана како поседување формално образование над она што е потребно за професијата што се врши, е широко распространето меѓу мигрантите. Ова е причината зошто секој трет висококвалификуван мигрант се соочува со барање да се преквалификува. Овие барања се последица на јазичните бариери и неможноста на работодавачите ефективно да ги проценат квалификациите или

претходното работно искуство на мигрантот. Анализата на Светска банка сугерира дека нето миграцијата за економиите на Западен Балкан во периодот од 2015 до 2019 година доведе до значително губење на вештините, особено деловните вештини и техничките вештини. Во Србија и Северна Македонија, оваа загуба на вештини главно влијаеше на интернет услугите, финансиските услуги, високото образование, истражувањето и меѓународните односи. Најдобрите пет изгубени вештини беа стоматологијата, генетскиот инженеринг, алатките за развој, медицината и рехабилитацијата и веб-развојот. Покрај тоа, двете земји ги изгубија менаџерските и трансверзалните вештини како што се решавање проблеми, управување со времето и усна комуникација. Резултатите од Балканскиот бизнис барометар и Советот за регионална соработка од 2021 година покажуваат дека во просек 44% од работодавачите во Западен Балкан не можат да ги пополнат своите слободни работни места поради недостаток на вештини за кандидати, додека 37% сметаат дека емиграцијата на работна сила е причина за непополнети слободни работни места. Според гореспоменатото истражување, 30% од работодавачите во Србија, а дури 50% од работодавачите во Северна Македонија веруваат дека не можат да ги пополнат своите слободни работни места поради недостаток на вештини за кандидати и дека една од причините е емиграцијата на работна сила. За Србија, проценката на трошоците за емиграција на младите покажува дека директното и индиректното изгубено вработување генерирале годишна загуба на бруто додадената вредност од околу 2,1% од БДП во 2018 година. Слична тенденција има и во Северна Македонија, бидејќи има зголемување на побарувачката за професионални знаења и вештини од страна на компаниите, што ја донесе политиката на привлекување странски директни инвестиции - СДИ, а особено од мултинационалните компании. Иако емигрантите често се сметаат за загуба за нивната земја на потекло, тие исто така можат да играат важна улога во поттикнувањето на економскиот развој во земјата на потекло. Според официјалните пресметки, дознаките од странство на годишно ниво за Северна Македонија изнесуваат околу 4 отсто од БДП, а за Србија околу 8 отсто од БДП. Учеството на дознаките во БДП на Северна Македонија е повисоко од просечното учество на СДИ и официјалната помош што ја добива земјата во периодот по независноста. Релативно високото ниво на дознаки од 8% од БДП за Србија укажува на силни врски меѓу мигрантите и земјата домаќин. Овој факт укажува дека мотивите за иселување се претежно од економски карактер. Освен дознаките, искуството и стекнатите вештини на иселениците се од суштинско значење за зголемување на конкурентноста на економијата и привлекување инвестиции. Академската мобилност е важен сегмент од интернационализацијата. Тоа се однесува на престој на студенти или академски кадар во други институции заради академска или практична обука. Ова првенствено се однесува на престој надвор од матичната земја, кој може да биде пократок или подолг, во зависност од тоа дали се работи за програма за размена или за целосна програма која води до стекнување диплома или квалификација. Според достапните податоци, во периодот од 2009 до 2019 година, на универзитетите во Северна Македонија дипломираше 2.873 странци, од кои 995 магистрираше, а 56 докторираше⁷⁶. Кога станува збор за заминување во странство за студирање за српски студенти, главни дестинации се Унгарија (26%), Австрија (22%), Германија (12%), Словачка (11%) и Турција (10%), додека за македонските студенти тоа се Америка (46%), Турција (23%), Германија (13%), Австрија (6%) и Австралија (4%). (Не се вклучени Словенија 10 % годишно, Бугарија, Романија??) Србија и Северна Македонија имаат позитивна нето миграција кога станува збор за студенти кои своето образование го добиваат во странство. Мобилноста на студентите и наставниците е важна за институцијата бидејќи придонесува за нејзината интернационализација, подобрување на квалитетот на наставата и наставните програми, трансферот на знаења и вештини, како и видливоста и конкурентноста на дадената институција. Мобилноста во контекст на поединецот им овозможува на студентите да стекнат трансверзални вештини и компетенции (комуникациски, јазични, дигитални, интеркултурни, аналитички, истражувачки, организациски итн.) важни за градење кариера и вработување.

За вработените, мобилноста овозможува професионален развој, размена на искуства од нивните области, споделување примери на добри практики, запознавање со иновативни педагошки методи и наставни програми и нови методи во организацијата на работата/наставата и процедурите во меѓународна средина. Искуствата што се стекнуваат во странство може да бидат корисни за земјата на

⁷⁶Извор: International Organization for Migration (IOM). Migration in North Macedonia - A Country Profile 2021. IOM, Geneva 2022

потекло доколку мигрантите се вратат во нивната матична земја. Европската комисија го испита влијанието на мобилноста врз вештините и вработливоста на студентите, како и врз интернационализацијата на високообразовните институции. Резултатите од истражувањето покажаа дека трансверзалните вештини се значајни од перспектива на работодавците. Според ова истражување, 92% од работодавачите бараат трансверзални вештини и релевантно работно искуство (78%), додека 64% од работодавачите сметаат дека меѓународното искуство е подеднакво важно при вработувањето. Ова истражување покажа висока корелација помеѓу квалитетот на практикантската работа и резултатите поврзани со вработувањето. Значителен број практиканти се изјаснија дека нивното вработување подоцна е под влијание на квалитетот и содржината на програмата за практикантска работа⁷⁷. Србија и Северна Македонија препознаа дека мобилноста има позитивен ефект врз образовните системи и образовните институции. Според Семафорот за мобилност за високо образование за 2022/2023 година, главните пречки кои стојат на патот на слободното движење на студентите, научниците и наставниците во двете земји се трансферот на стипендии и кредити, признавање на претходните квалификации, достапност и релевантност на информации и јазични вештини⁷⁸. На патот кон исполнување на критериумите за мобилност, Србија и Северна Македонија постигнаа најголем напредок во однос на подготовката за странски јазик и препознавањето на образовните резултати. Во Србија, мобилноста е предмет на посеопфатна стратегија за развој на образованието или можност за доживотно учење. Овде акцентот е ставен пред се на развојот на вештините и компетенциите на поединците како и развојот на услугите што образовните институции ги нудат на поединците.

Илустрација 3. Индикатори за резултати од мобилност во високото образование, 2022/2023

	Информации и насоки	Подготовка на странски јазици	Трансфер на стипендии и кредити	Поддршка на ученици во незавидна положба	Препознавање на резултатите од учењето	Признавање на квалификации
Северна Македонија						
Србија						
	Сите критериуми се исполнети	Повеќето критериуми се исполнети	Само некои критериуми се исполнети	Неколку критериуми се исполнети	Ниеден критериум не е исполнет	

⁷⁷Извор: Eurodesk. Kako mobilnost mladih u svrhu učenja može povećati njihovu zapošljivost? Pregled relevantnih europskih istraživanja i podataka o projektima mobilnosti u svrhu učenja i kako oni mogu poboljšati zapošljivosti mladih ljudi. 2015

⁷⁸Извор: European Commission / EACEA / Eurydice, 2023. Mobility Scoreboard: Higher education background report 2022/2023. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

легенда

Извор: Eurydice, 2023.

Мобилноста на студентите е олеснета од програмите за мобилност на ЕУ, како што се ЕРАЗМУС+, Централноевропската програма за размена за универзитетски студии и Европската регионална магистерска програма. Универзитетите во Србија и Северна Македонија беа активни во потпишувањето билатерални и мултилатерални договори, што доведе до зголемување на студентската мобилност. Програмата ERASMUS+, основана во 2015 година, им овозможи на студентите кои не се членки на ЕУ да студираат на странски универзитети 3-12 месеци и веројатно придонесе за зголемување на бројот на странски студенти во последните години. Меѓународната мобилност им овозможува на студентите пристап до висококвалитетно образование и, преку трансфер на знаење, градење капацитети и зајакнување на човечкиот капитал. Прекуграничната мобилност во рамките на програмата ЕРАЗМУС+ се спроведува преку поддршка за мобилност на поединци и ЕРАЗМУС за млади претприемачи.

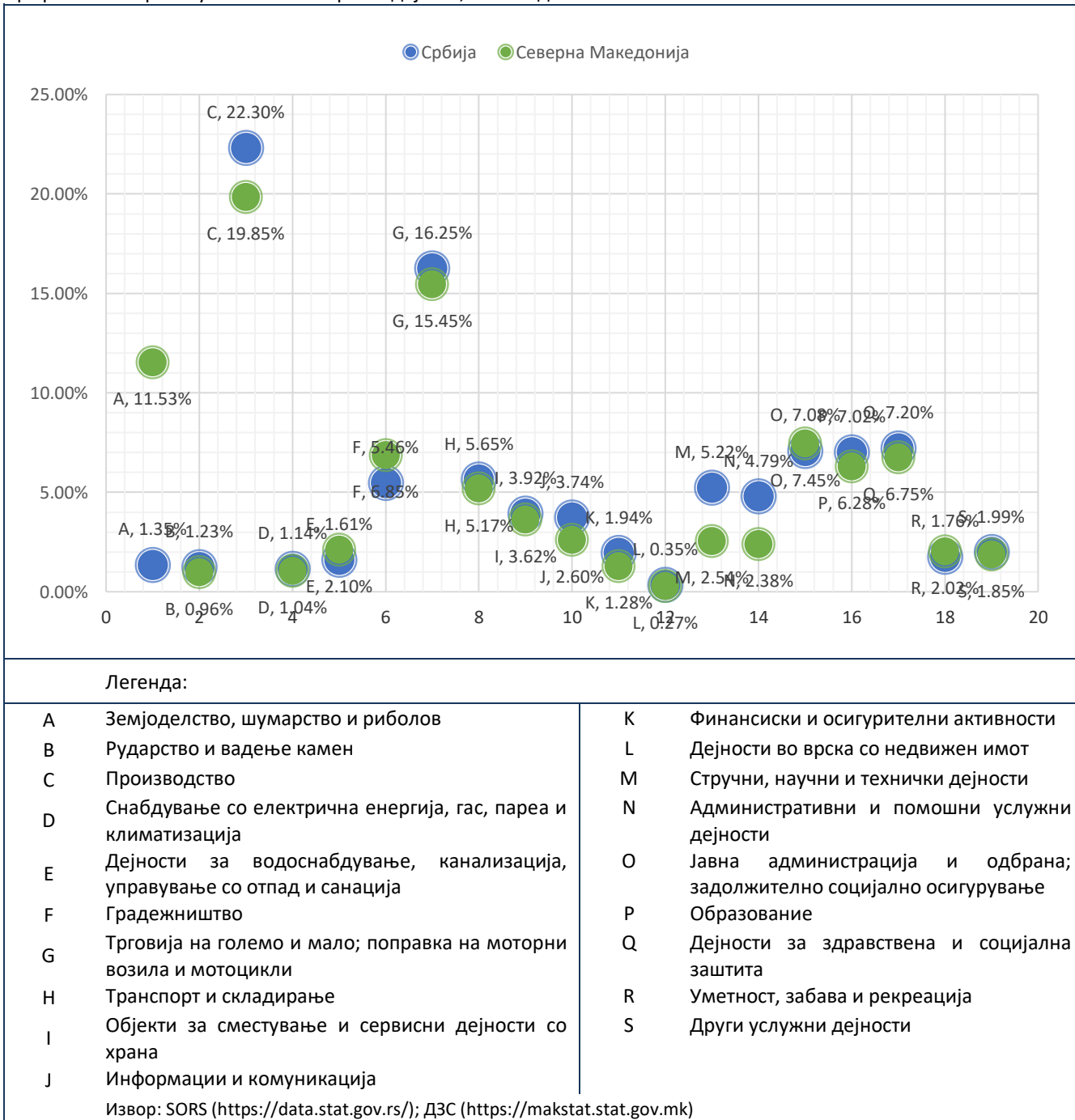
Мобилноста на поединци е дел од програмата која ја поддржува мобилноста на учениците, студентите, специјализантите и младите луѓе за да стекнат професионално искуство во друга земја. Мобилноста која го поттикнува вработувањето и претприемништвото овозможува практикантска работа во компании, истражувачки институти и организации во странство. Во Србија, не постои комплицирана правна рамка за прекугранична мобилност на млади работници, специјализанти и претприемачи. Во Северна Македонија, нема посебни шеми или програми за поддршка на младите кои работат во странство или започнуваат сопствен бизнис во странство. Меѓутоа, Националната агенција за европски образовни програми и мобилност, во рамките на активноста ЕРАЗМУС+ клучна акција 1 Мобилност на поединци, има програми за студенти и специјализанти во кои тие добиваат почетна професионална обука. Правната рамка за прекугранична мобилност во Северна Македонија се состои од Законот за вработување и осигурување во случај на невработеност и Законот за приватни агенции за вработување, кои исто така го регулираат посредувањето при вработување на македонски државјани во странство.

6.3 Клучни ДЕЛОВНИ СЕКТОРИ НА РАСТ

Српската и северномакедонската економија имаат слично ниво на економски развој и постигнати развојни перформанси. Двете економии постигнаа раст на БДП и раст на вработеноста во изминатите 10 години. Во 2021 година Србија остварила зголемување на вработеноста за 7,80%, а Северна

Македонија за 4,97% во однос на 2018 година. Кога станува збор за Србија, овој пораст е уште поголем во 2022 година со 9,79% во однос на 2018 година. Гледано на национално ниво, секторите со најголем потенцијал се оние со висока концентрација на бројот на стопански субјекти и чиј тренд на вработување рапидно расте. Кога ќе се погледне распределбата на вработеноста според економските сектори, се гледа сличноста на економиите бидејќи најголема вработеност е регистрирана во секторот преработувачка индустрија (Србија 22,3% и Северна Македонија 19,8%), трговија (Србија 16,2% и Северна Македонија 15,4%) и градежништвото (Србија 5,5% и Северна Македонија 6,8%). Овие сектори заземаат централна позиција во однос на другите.

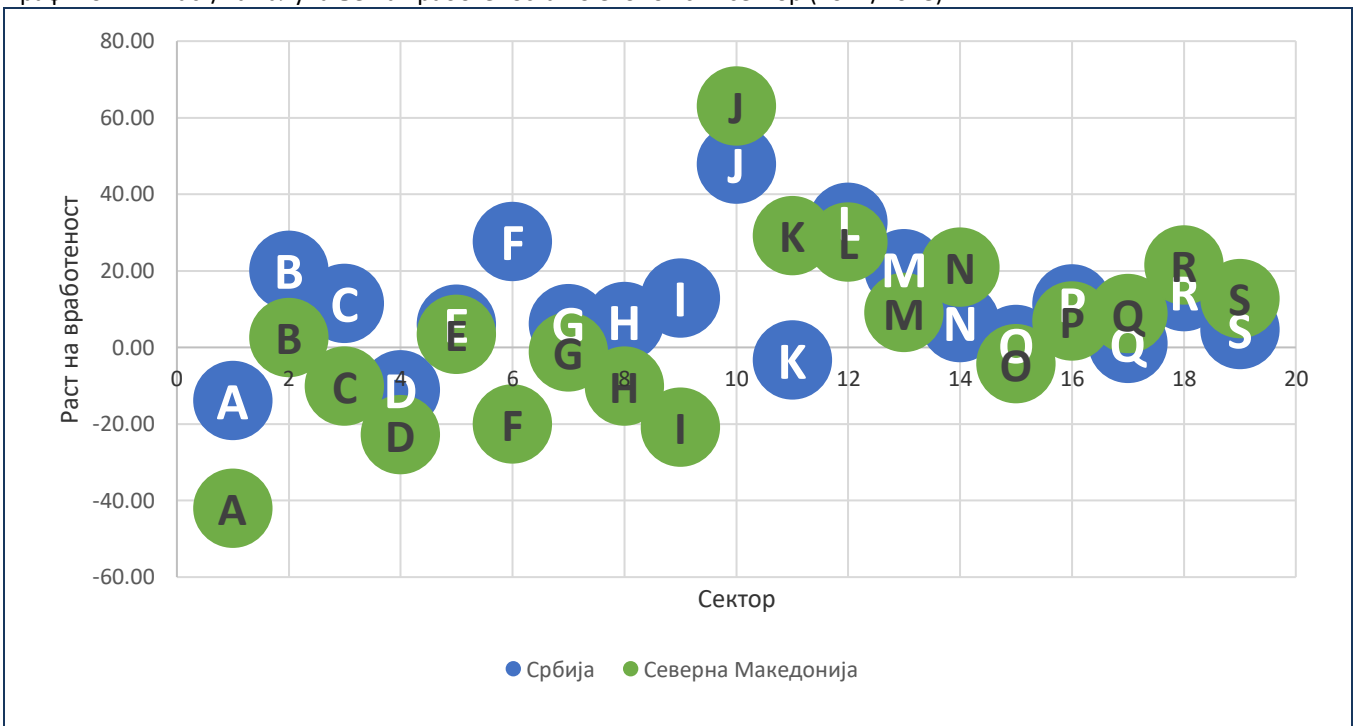
Графикон 20. Вработувања по сектори на дејност, 2021 година

Растот на вработеноста ја претставува способноста на економијата да го зголеми бројот на работни места, како и да создаде квалитетни работни места. Зависи од големината на секторот, брзината на неговото проширување и расположливата работна сила неопходна за поддршка на тој раст колку работни места може да создаде секторот што расте. При споредба на бројот на вработени по економски сектор помеѓу два временски периода, може да се види дали секторот има зголемување

или намалување на вработеноста. Во случајот на Србија и Северна Македонија, растот на вработеноста беше анализиран со споредување на бројот на вработени по сектори во 2018 и 2022 година. Најголем раст на вработеноста во Србија за набљудуваниот период е забележан во секторите информации и комуникација (47,79%) , бизнис со недвижности (32,65%), градежништво (27,64%), стручни, научни и технички дејности (20,51%) и рударство (20,12%). Пад на бројот на вработени е забележан во секторите земјоделство (-13,95%) и енергетскиот сектор (-11,08%). Сличен тренд на раст на вработеноста се случи и во Северна Македонија. Најголем раст на вработеноста е забележан во секторот информации и комуникации (63,08%), финансиски и осигурителни дејности (29,20%), бизнис со недвижности (27,44%), уметност и рекреација (21,44%) и административни и помошни услужни дејности (20,95%)). Интензивно намалување на бројот на вработени е постигнато во секторите земјоделство (-42,06%) и енергетика (-22,83%).

Графикон 21. Раст/намалување на вработеноста по економски сектор (2022/2018)

Легенда:

- A Земјоделство, шумарство и риболов
- B Рударство и вадење камен
- C Производство
- D Снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација
- E Дејности за водоснабдување, канализација, управување со отпад и санација
- F Градежништво
- G Трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли
- H Транспорт и складирање
- I Објекти за сместување и сервисни дејности со храна
- J Информации и комуникација

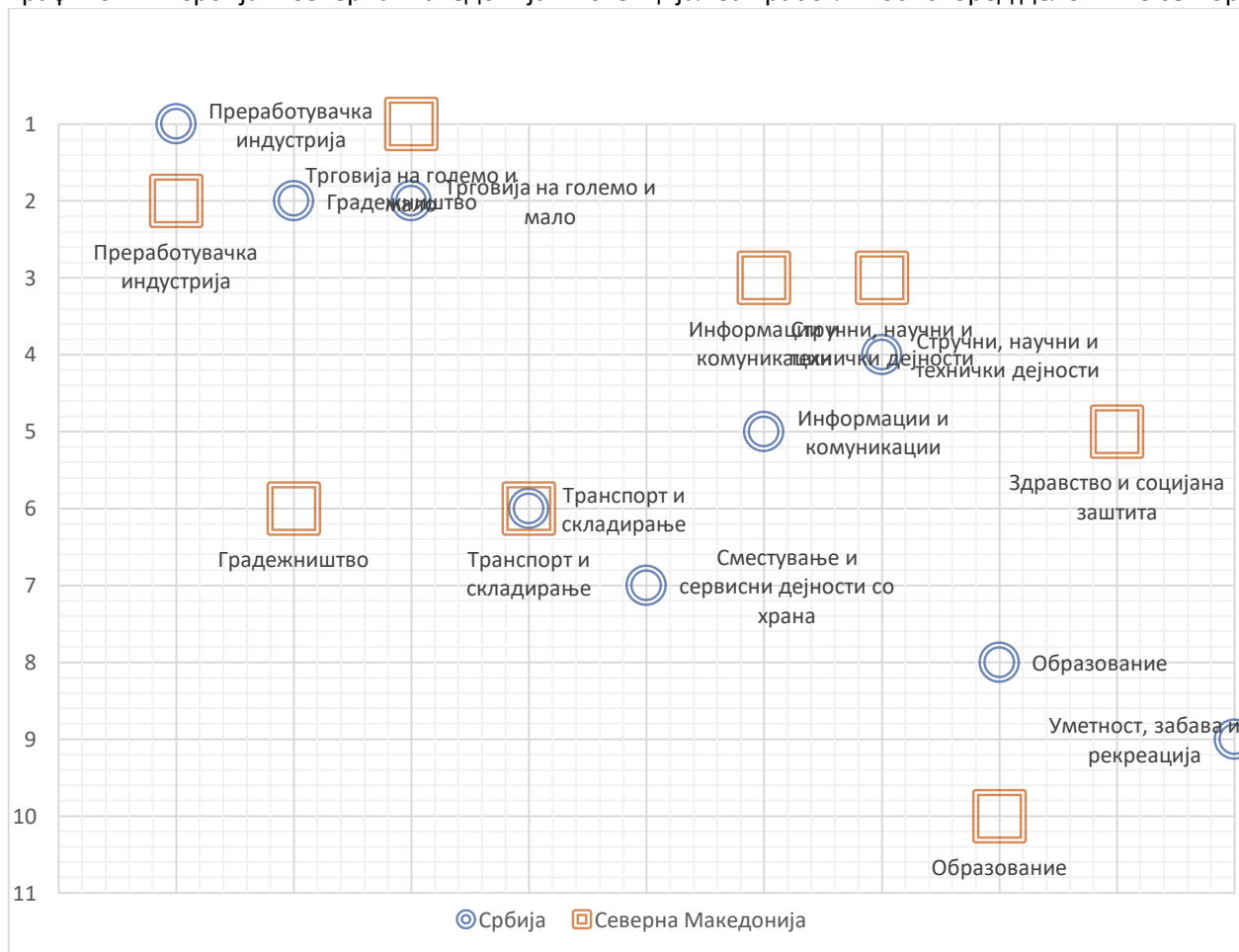
- K Финансиски и осигурителни активности
- L Дејности во врска со недвижен имот
- M Стручни, научни и технички дејности
- N Административни и помошни услужни дејности
- O Јавна администрација и одбрана; задолжително социјално осигурување
- P Образование
- Q Дејности за здравствена и социјална заштита
- R Уметност, забава и рекреација
- S Други услужни дејности

Извор: SORS (<https://data.stat.gov.rs/>); ДЗС (<https://makstat.stat.gov.mk>)

Потенцијалот за вработливост ги одредува клучните деловни сектори на раст и развој. Поради ова, сите сектори беа рангирани според концентрацијата (број на економски субјекти во секторот), учеството на секторот во вкупната вработеност (бројот на вработени во секторот во однос на вкупната вработеност) и како динамика на раст/пад на вработеноста во сектори. Споредбената анализа на економските сектори на Србија и Северна Македонија покажува дека постојат слични параметри на концентрација на економските субјекти и вработеност по сектори. Слични перформанси имаат и растот на

вработеноста и падот по сектори во двете земји. Извршените анализи и финалните рангирања покажуваат дека во Србија најголем потенцијал за вработување има: 1) преработувачката индустрија, 2) градежништвото, 3) трговијата, 4) стручните и техничките дејности и 5) информациите и комуникациите. Рангирањето на секторите во Северна Македонија покажува дека најголем потенцијал за вработливост имаат секторот преработувачка индустрија и трговија, како и информатичко-комуникацискиот сектор и секторот стручни, научни и технички дејности. Компаративен преглед може да се види на графиконот подолу.

Графикон 22. Србија и Северна Македонија - Потенцијал за вработливост според деловните сектори

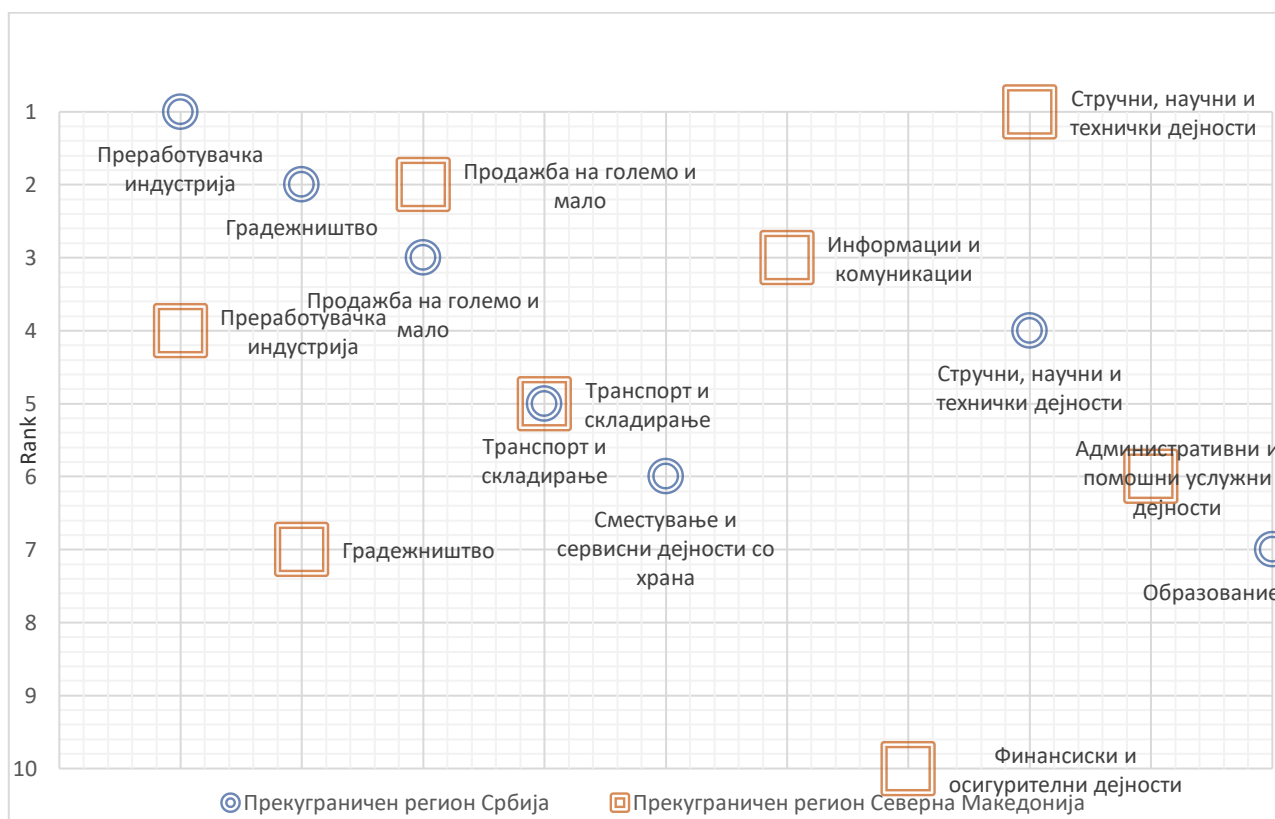
Конечно рангирање на деловните сектори во Србија и Северна Македонија

Сличен методолошки концепт беше применет за да се утврдат клучните деловни сектори на раст и развој во прекуграничниот регион Србија и Северна Македонија. Потенцијалот за вработливост беше утврден за референтната година (2021), бидејќи имаше податоци за бројот на стопански субјекти и бројот на вработени по сектори од двете страни на границата. Прекуграничниот регион на Србија и Северна Македонија ги опфаќа Јабланичка и Пчињска област во Србија и Североисточниот регион и дел од Скопскиот регион, кој опфаќа територија на 10 локални самоуправи/општини кои се вклучени во прекуграничната соработка, во Северна Македонија.

Горенаведените показатели се утврдени на ниво на област/регион и општина и нивната агрегација како за ниво на прекуграничниот регион на Србија така и за прекуграничниот регион на Северна Македонија. Рангирањето на секторите беше одредено според концентрацијата (број на економски субјекти во секторот), учеството на секторот во вкупните вработувања во прекуграничниот регион Србија или Северна Македонија. Динамиката на раст/пад на вработеноста по сектор е преземена од национално ниво на Србија и Северна Македонија бидејќи не постои релевантна временска серија која ги вклучува трендовите на вработување по сектори за општинско ниво. Споредбената анализа на

економските сектори според опишаната методолошка рамка покажува дека во прекуграничниот регион на Србија најголема вработливост има: 1) преработувачката индустрија; 2) градежна индустрија; 3) трговија на големо и мало; 4) стручни, научни и технички дејности; 5) сообраќај и складирање; 6) услуги за сместување и храна; 7) образование; 8) уметност и рекреација; 9) здравствена и социјална заштита; 10) други услужни дејности; 11) информации и комуникации. Редоследот на рангирање на економските сектори во прекуграничниот регион на Северна Македонија е следен: 1) стручни, научни и технички дејности; 2) трговија на големо и мало; 3) информации и комуникации; 4) преработувачка индустрија; 5) сообраќај и складирање; 6) административни и помошни услужни дејности; 7) градежна индустрија; 8) здравствена и социјална заштита; 9) други услужни дејности; 10) финансиски и осигурителни дејности.

Графикон 23. Прекуграничен регион Србија и Северна Македонија - Клучни деловни сектори на раст

Економските сектори во прекуграничниот регион на Србија и Северна Македонија кои се идентични од двете страни на границата и кои имаат најголем потенцијал за раст и развој на вработеноста се преработувачка индустрија, градежништво, трговија и стручни, научни и технички дејности. За тие сектори треба да се планираат мерки за развојна поддршка и конкретни активности кои овозможуваат зголемување на вработливоста и прекуграничната мобилност на работниците, имајќи предвид дека одредени сектори се поразвиени од едната или од другата страна. Со други зборови, секторите кои не се совпаѓаат кога станува збор за развој во еден дел од прекуграничниот регион може да бидат мотивација за вработливост и прекугранична мобилност на работниците.

6.4 КЛУЧНИ АКТЕРИ

Понудата и побарувачката на труд и влијанието на институциите кои придонесуваат за организација на пазарот го одредуваат пазарот на труд во Србија и Северна Македонија. Треба да има рамнотежа на пазарот на трудот. На страната на понудата, тоа бара прилагодување на човечките ресурси на промените, а на страната на побарувачката, создавање услови за нови инвестиции. Покрај притворот (работодавачите) и работната сила (вработени/невработени), многу важни актери се организациите за

поддршка. Различни институции и организации обезбедуваат поддршка за вработување во прекуграничниот регион. Некои од нив се директно вклучени во посредување за вработување и самовработување, некои се индиректно вклучени преку развој на бизнисот. Овие институции и организации може да се следат во табелата подолу.

Табела 45. Прекуграничен регион Србија и Северна Македонија - Клучни актери во областа на вработувањето

Клучни актери	Прекуграничен регион Србија	Прекуграничен регион Северна Македонија
Агенции/бироа за вработување	НСВ подружница Лесковац и подружница Врање со организациски единици Лесковац, Лебане, Власотинце, Бојник, Медвеѓа, Црна Трава (во основање), Врање, Владичин Хан, Бујановац, Трговиште, Прешево, Сурдулица и Босилеград	АВРМ - Центар за вработување Скопје, Куманово, Кратово и Крива Паланка.
Единиците на локалната самоуправа	Градот Лесковац, градот Врање и општините Бојник, Власотинце, Лебане, Медвеѓа, Црна Трава, Босилеград, Бујановац, Владичин Хан, Прешево, Сурдулица и Трговиште	Градот Куманово и општините Кратово, Липково, Старо Нагоричане, Ранковце, Крива Паланка, Арачиново, Чучер Сандево, Илинден, Петровец, Сопиште, Студеничани и Зелениково и три општини на градот Петровец, Скопје, Ѓорче, Скопје, .
Високообразовни институции	Државни факултети: Технолошко-технички факултет во Лесковац и Академија за стручни студии Јужна Србија. Приватни факултети - гранки: Универзитет Алфа БК, Белград; Универзитет за трговска академија, Нови Сад; Унион универзитет, Белград; Универзитетот Едуконс, Нови Сад и Универзитетот Унион - Никола Тесла, Белград.	Приватна високообразовна институција „Еуро Колеџ“ – Куманово
Образование за возрасни	Техничко училиште Власотинце; Националниот универзитет во Врање; Техничко училиште „Раде Металац“ Лесковац и Земјоделско шумарско училиште „Јосиф Панчиќ“ Сурдулица	Стручно средно училиште „Киро Бурназ“ Куманово, Стручно средно училиште „Јорче Петров“ Крива Паланка и Стручно средно училиште „Наџе Буѓони“ Куманово
Стопанска комора	Регионална стопанска комора Лесковац со подружница Врање.	Стопанска комора (Стопанска комора на Македонија) регионално седиште во Куманово
Агенција за развој	Центар за развој на Јабланичка и Пчињска област Лесковац и ВЕЕДА Врање.	Центар за развој на североисточниот плански регион и Центар за развој на скопскиот плански регион.
Бизнис инкубатори	Бизнис инкубатор Врање	
Други организации за поддршка	Синдикатот на работодавачи на Лесковац	Фондација за развој на мали и средни претпријатија-Куманово

Резултатите од квалитативното истражување покажуваат дека клучните актери од приватниот, јавниот, образовниот и невладиниот сектор во прекуграничниот регион остваруваат добра соработка (50,98% од испитаниците). Очигледно, постои простор за унапредување на соработката на полето на зголемување на вработливоста меѓу гореспоменатите актери и таа треба да се искористи преку заеднички проекти.

6.5 ТЕКОВНИ ПРОГРАМИ НА НАЦИОНАЛНО И ЛОКАЛНО НИВО

Финансиската и нефинансиската поддршка на национално и локално ниво обезбедува финансиска поддршка за вработување и самовработување во Србија и Северна Македонија. Финансиската поддршка вклучува програми и мерки на релевантни институции и организации прикажани подолу, кои или директно го поддржуваат вработувањето и самовработувањето или даваат индиректна поддршка за зголемување на вработеноста преку програми кои го поддржуваат растот и развојот на економските субјекти. Програмите за нефинансиска поддршка се комбинација од советодавни услуги, обука и менторство.

Табела 46. Тековни програми и стимулации во Србија

Институција/Организација	Програми	Веб- страна
Национална служба за вработување	• Субвенции за вработување. • Програма на специјализанти со средно и високо образование. • Програма „Мојата прва плата“. • Професионална пракса програма. • Финансирање на обука за невработени по барање на работодавачите • Финансирање на обука за вработените по барање на работодавачите • Субвенции за поддршка на лицата со попреченост. • Субвенција на приходи на инвалиди.	https://nsz.gov.rs/
Агенција за развој на Србија	• Субвенции за инвестиции согласно Законот за инвестиции. • Грантови за набавка на опрема за мали и средни претпријатија.	http://ras.gov.rs/
Фонд за развој на Република Србија	• Програма за поттикнување на претприемништвото преку развојни проекти. • Програма за поттикнување на развојот на претприемништвото преку финансиска поддршка за почетници во бизнисот. • Кредити за трајни обртни средства • Кредити за закрепнување и развој. • Инвестициски заеми	https://fondzarazvoj.gov.rs/
Филмски центар на Србија	• Субвенции за аудио-визуелни дела	https://www.fcs.rs/
Фонд за иновативни активности	• Програма за трансфер на технологија. • Програма за катапулт. • Програма за ран развој. • Програма за кофинансирање на иновации. • Програма за поддршка на работата на иновативните STARTUP центри.	http://inovacionifond.rs/
Кабинетот на министерот за иновации и технолошки развој	• Програма за поддршка на работата на регионалните STARTUP и SMART центри.	
Министерство за економија на Србија	• Програма за поддршка на развојот на претприемништвото	https://preduzetnisto.gov.rs/programi-podrske/

Програмата на Владата на Северна Македонија и Ревидираната програма за вработување и реформи во социјалната политика ја дефинираат рамката на политиката за вработување во Северна Македонија.

Оперативните и акционите планови за вработување секоја година креираат мерки. Националната намера е да се зголеми вработливоста како и да се зголеми опфатот на Ромите преку активни мерки за вработување и услуги со воведување на квота од 5% за опфат на Ромите.

Табела 47. Тековни програми и стимулации во Северна Македонија

Институција/Организација	Програми	Веб-страница
Агенција за вработување на Република Северна Македонија (АВРМ)	• Поддршка за самовработување. • Поддршка за отворање нови работни места. • Дополнително образование и обука. • Обука за развој на дигитални вештини • Професионална пракса. • Програма за работен ангажман. • Социјални услуги. • Поддршка за отворање нови работни места преку зелени инвестиции. • Исплата на додаток за млади. • Втора шанса (пилот мерка).	https://av.gov.mk/programi-za-vrabotuvanje.nspk
Министерство за економија	• Финансиска поддршка за женско претприемништво во туризмот. • Субвенции за туристички цели на рурални домаќинства во селата. • Финансиска поддршка за активен туризам • Субвенционирање на женско претприемништво за дигитализација на деловни процеси. • Субвенционирање на мали и средни претпријатија. • Субвенционирање на занаетии. • Поддршка за зголемување на конкурентноста на деловните субјекти од преработувачката индустрија - развој на деловен субјект, развој на производи и развој на пазарот. • Кофинансирање проекти за развој и унапредување на претприемништвото и занаетчиството, како и програмски активности на мрежите на бизнис ангели.	https://www.economy.gov.mk/
Фонд за иновации и технолошки развој	• Кофинансирање на грантови за новооснованите компании „START-UP“ и „SPIN-OFF“ • Кофинансирање на грантови за технолошки развој за забрзан економски раст • Дигитална трансформација во иновации • Грантови за технолошки развој за забрзан економски раст • Грантови за кофинансирање за комерцијализација на иновации според редовните процедури за комерцијализација на иновации	https://fitr.mk/
Агенција за странски инвестиции и промоција на извозот	• Поддршка за самовработување (претприемништво) • Систем за ваучерско советување • Стандардизирани менторски услуги • Биро за информации	https://investnorthmacedonia.gov.mk/mk/

90,91% од ЕЛС во српскиот дел од прекуграничниот регион имаат локална програма или план за вработување. Спротивно на тоа, само 14,29% од ЕЛС имаат подготвен план за вработување во

македонскиот дел од прекуграничниот регион. На локално ниво во прекуграничниот регион на Србија, локалниот совет за вработување се занимава со прашања за вработување.

Локалниот совет за вработување е присутен во 81,82% од ЕЛС кои учествувале во истражувањето. Надлежноста на советот за вработување вклучува подготовка на програма или план за вработување, односно локален акционен план за вработување. Овој план се донесува еднаш годишно, а опфаќа голем број мерки кои се финансираат од буџетот на ЕЛС. Кога се набљудува локалното ниво во македонскиот дел од прекуграничната област, постои поинаква ситуација. Овде, поддршката за вработување е проектно ориентирана. ЕЛС од двете страни на границата посочуваат дека главен проблем за поголема поддршка за вработување е недостатокот на средства за спроведување на локалните мерки (30,77%). Во македонскиот дел од прекуграничната област, недостатокот на човечки и технички ресурси за подготовка и спроведување на планови и мерки за вработување претставува значително ограничување за поголемиот дел од ЕЛС кои учествуваа во истражувањето. Мнозинството ЕЛС во прекуграничниот регион сметаат дека поддршката за отворање нови работни места/субвенциите за вработување (41,39%) имаат најдобра ефикасност и ефективност во однос на вработувањето. Потоа треба да следи професионална пракса/стажирање (31,03%), стекнување практично знаење/стручна обука (13,79%) и на крај јавни работи/социјални услуги во заедницата (13,78%).

Денешната модерна економија се заснова на знаењето за економијата и ИТ општеството и бара прилагодување на структурата на вработувањето и воспоставување флексибилен пазар на труд. Зајакнувањето на вработливоста е во директна корелација со зајакнувањето на економијата, со други зборови, со создавање поволна деловна средина за раст и развој на економските субјекти. За да се подобри тамошното деловно опкружување, мора да постојат висококвалитетни јавни услуги, поедноставени административни процедури за започнување бизнис, охрабрувачки локален даночен систем и одреден квалитет на институционална и физичка инфраструктура. Исклучително важно за подобрување на деловното опкружување на прекуграничната област, привлекување приватни инвестиции, поттикнување на претприемништвото и промовирање на развојот на МСП е да се поттикнат и домашните и странските инвестиции и да се насочат кон сектори кои покажуваат потенцијал за раст. Слободното движење на стоки, капитал, поединци и давање услуги ги претставуваат основните барања за одржлив економски и демократски развој. Моделот на единствен европски пазар ја зголеми свеста за феноменот на мобилност. Прекуграничната мобилност на работната сила се однесува на текови на работници кои се движат преку националните граници и обично вклучува прекугранични мигранти (мобилни работници), прекугранични патници и испратени работници. Прераспределбата на работниците меѓу регионите овозможува експлоатација на дополнителни ресурси откриени на нови места, додека прераспределбата меѓу секторите овозможува користење на нови технологии и обезбедува раст на новите индустрии. На индивидуално ниво, мобилноста дава можност за подобрување на економскиот статус на луѓето бидејќи тие можат да најдат работа или место што ги задоволува. Младите се една од целните групи со најголеми можности за мобилност (знаат јазици, ги привлекуваат иновативни работни искуства, немаат семејни обврски итн.). Работата во друга земја и живеењето во странски културен контекст може да биде особено корисно за стекнување нови вештини и компетенции. Со преземање на работа, стажирање или професионално стажирање во странство, младите имаат можност да ги подобрат своите јазични вештини и да станат посигурни и поприлагодливи. Младите мобилни работници можат да бидат важен извор на иновации во компаниите, како и извор за пофлексибилни за мобилност, бидејќи тие често имаат попозитивен став кон промените. Континуираното високо ниво на емиграција на работна сила, особено на млади и талентирани луѓе, претставува сериозен развоен предизвик за Србија и Северна Македонија. Заминувањата на работната сила доведуваат до забележителни неусогласености и недостиг на вештини кои се од суштинско значење за економијата, но во исто време, тие ги намалуваат притисоците на пазарот на трудот и го намалуваат нивото на невработеност. Тие, исто така, го намалуваат потенцијалот за раст на МСП и може да ги спречат потенцијалните инвеститори да најдат соодветни работници. Според податоците на ОЕЦД, околу две петтини од анкетираниите работодавци во шест земји од Западен Балкан укажуваат дека не можат да ги пополнат слободните работни места поради емиграцијата на работна сила. Неопходност за градење отпорна економија и задржување или привлекување на нови таленти е да се воспостават соодветни услови за привлекување инвестиции и отворање нови работни места со стимулирачки изгледи за кариера, а во исто време, создавање вештини кои одговараат на потребите на пазарот на труд. Зајакнувањето на врските со дијаспората и капитализирањето на нејзините вештини и инвестициски ресурси може во голема мера да придонесе за економскиот и социјалниот развој. Ова е особено важно за Србија и Северна Македонија, имајќи ја предвид големата емиграција на работници од различни нивоа на вештини кои се подеднакво барани на домашниот пазар на трудот, како и зголемениот број странски студенти кои би можеле да вратат важни знаења и вештини. Зајакнувањето на вработливоста и прекуграничната мобилност во прекуграничната област може да се постигне само со активно учество на клучните актери во областа на вработувањето. Во таа насока, службите за вработување, единиците на локалната самоуправа, образовните институции, стопанските комори, развојните агенции и другите регионални актери можат да влијаат на создавање поволна средина преку подобрување на нивните човечки и материјални капацитети, соработка и информирање на заедница за нивните активности за раст на вработливоста. Во пракса, тоа би значело дека горенаведените актери тесно соработуваат при подготвувањето на нивните стратегии и планови, кои имаат за цел да ја подобрат вработливоста и да ги координираат своите активности за нејзино спроведување. Ваквата соработка и координација ќе

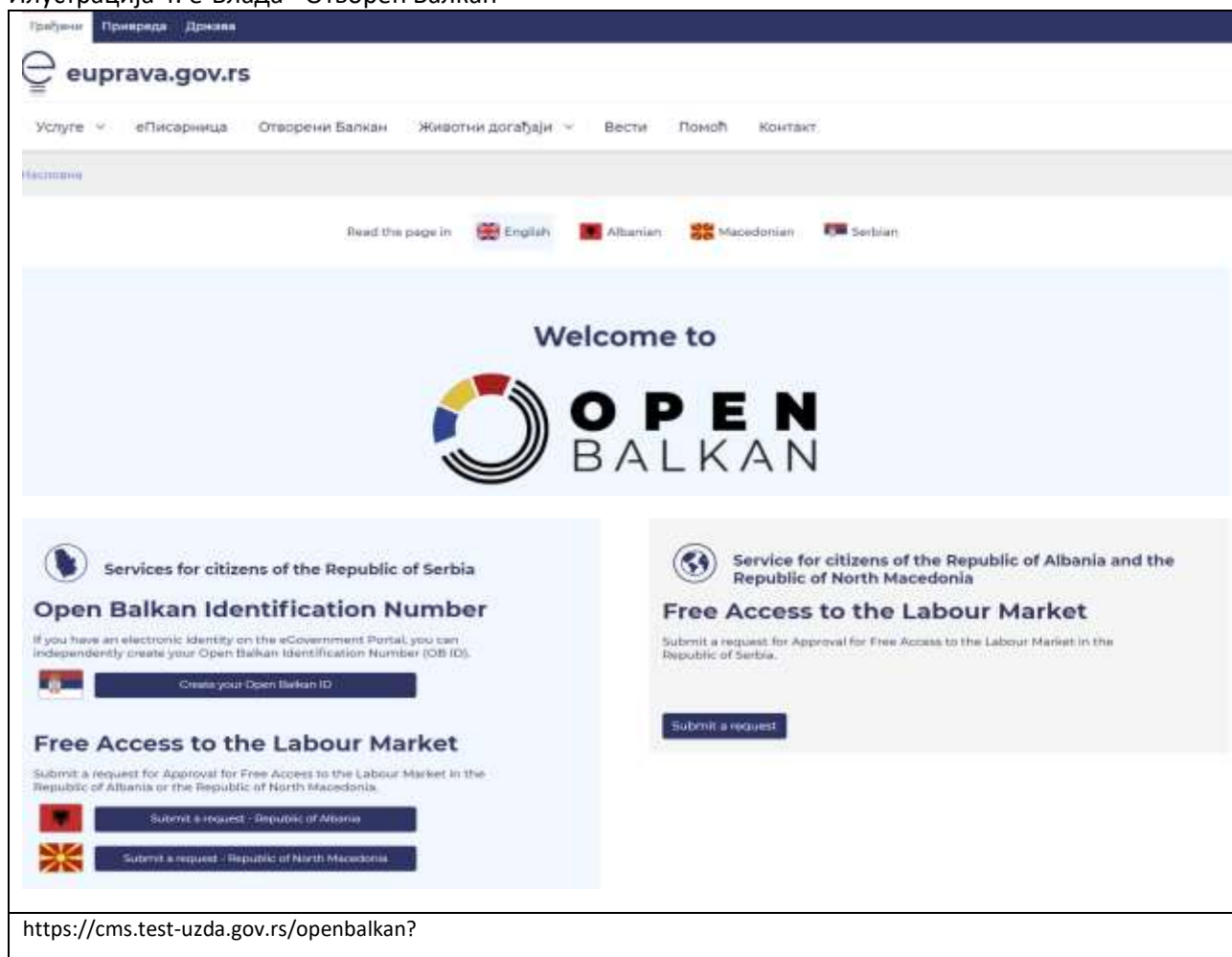
придонесе за подобро и поефикасно искористување на материјалните ресурси, што е многу важно за институциите од прекуграничната област, имајќи го предвид степенот на развиеност на прекуграничната област и расположливите финансиски средства.

7.1 Возможности и ризици

Прекуграничната мобилност на работната сила ги зголемува шансите за наоѓање работа, ја подобрува економската благосостојба на работниците, го намалува несовапаѓањето на вештините и го зголемува задоволството од работата. За да се поттикне вработувањето, мобилноста на работниците и развојот на човечкиот капитал во прекуграничниот регион, мора да се направи следново: интеграција на прекуграничните пазари на труд, зголемување на капацитетот и подобрување на соработката помеѓу работодавачите и релевантните актери на пазарот на трудот преку обезбедување информации и советодавни услуги, како и спроведување на заеднички обуки.

Интегрирање на прекуграничниот пазар на труд: иницијативата „Отворен Балкан“ е исклучително важна за прекуграничната област на Србија и Северна Македонија. Ова е регионална и заедничка иницијатива на Република Србија, Република Албанија и Република Северна Македонија, која е покрената со крајна цел да се подобри економската соработка и билатералните односи. Благодарение на договорите потпишани во Тирана на 21 декември 2021 година, беше можно да се отстранат бариерите кои правеа пречки и во трговијата и во слободното движење на луѓето. Договорот за условите за слободен пристап до пазарот на трудот во Западен Балкан и договорот за поврзување на шемите за електронска идентификација на граѓаните претставуваат основа за изградба на единствен пазар на труд.

Илустрација 4. е-Влада - Отворен Балкан

Народните собранија на Република Србија и Република Северна Македонија ги ратификуваа споменатите договори за да имаат правно дејство⁷⁹.

⁷⁹Службени гласник РС - Меѓународни уговори број 27/2021 од 30.12.2021. и Собранието на Република Северна Македонија "Указ за прогласување на Законот за ратификација на Договорот за услови за слободен пристап до пазарот на трудот во Западен Балкан" од 13.02.2023).

Практичната имплементација на овие договори започна на официјалните национални портали за е-влада. Електронските услуги се достапни на порталот за е-Влада на Србија (<https://cms.test-uzda.gov.rs/openbalkan?>) и на порталот за електронска администрација на Северна Македонија (<https://eid-fed-test.demo-ns.com>). Тие платформи им овозможуваат на поединците бесплатно да го добијат идентификацискиот број на Отворен Балкан и да добијат одобрение за слободен пристап до пазарот на трудот. Услугите се наменети за државјани на Република Албанија и Република Северна Македонија. Основни услови за регистрација и слободен пристап до пазарот на трудот се поседување на важечка лична карта или биометриска патна исправа, со важност од најмалку 90 дена, како и да нема забрана за влез и престој на територијата, или дека граѓанинот не претставува закана за јавниот ред, националната безбедност, јавното здравје или меѓународните односи на друга земја. Отворениот Балкан е можност што има потенцијал да ја зголеми вработливоста и прекуграничната мобилност на жителите од прекуграничната област (на пр., вработување во мали и средни претпријатија, работа/професионална пракса во мали и средни претпријатија, младински организации и граѓанско општество организации, како и можности за развој на преносливи вештини). За да може оваа можност целосно да се искористи, неопходно е да се обезбедат и да се дистрибуираат јасни и точни информации за можностите за вработување и мобилност. Овие информации се однесуваат на законските прописи (дозволи за работа и престој, закони за работни односи, социјално и здравствено осигурување, даноци, интелектуална сопственост и авторски права) и деловни можности.

Градење на капацитети и подобрување на соработката на клучните актери на пазарот на труд: континуираната размена на добри практики меѓу социо-економските партнери од двете страни на границата може да отвори нови можности за решавање на заедничкиот предизвик за подобрување на вработливоста во прекуграничниот регион. Некои од можностите за прекуграничниот регион се промовирање на вмрежување, меѓусебно учење и соработка на клучните актери на пазарот на трудот. Поради ова, неопходно е целосно и оптимално да се искористат финансиските инструменти што им се достапни на организациите и институциите во прекуграничниот регион. Покрај ИПА III Програмата за прекугранична соработка на Србија и Северна Македонија (2021-2027), други европски програми се достапни за прекуграничната заедница. Треба да се напомене дека Северна Македонија беше трета, а Србија петта земја-кандидат за ЕУ која се приклучи на Програмата на Европската унија за конкурентност на претпријатијата и малите и средни претпријатија (COSME). Оваа програма има корист во форма на поддршка за претприемништвото и претприемничката култура, пристап до финансии и за МСП и до пазарите. Северна Македонија и Србија се дел од програмата Хоризонт 2020. Српската економија е особено успешна на полето на ИКТ и земјоделските истражувања, како и научната соработка во областа на енергетиката. Учесвото на Србија во делот на Хоризонт 2020 за мали и средни претпријатија е едно од најголемите во регионот, со речиси 4.000 апликации, близу 600 учесници и над 400 потпишани грантови за вкупно 134,9 милиони евра средства од ЕУ распределени првенствено на истражувачки организации (36,9%), проследени со приватни профитни компании (30,6%) и институции за високо или средно образование (22,1%)⁸⁰. Учесвото на Северна Македонија во делот на Хоризонт 2020 за мали и средни претпријатија е особено високо, со 909 апликации, 122 учесници и 92 потпишани грантови за вкупно 14,8 милиони евра средства од ЕУ. Средствата беа распределени првенствено на приватни претпријатија со профит (35,4%), потоа научнообразовни институции (26,3%) и истражувачки организации (18,6%). Конечно, треба да се спомене и Програмата за вработување и социјални иновации, која е директно релевантна за подобрување на вработливоста во прекуграничниот регион. Заедничката подготовка и имплементација на проектот е предизвик за актерите во прекуграничниот регион, но тоа е исклучителна можност што треба да се искористи.

Создавање нови можности за стекнување практично знаење: прекуграничните и локални партнерства помеѓу јавните услуги, давателите на услуги за образование и обука и работодавачите можат успешно да ги идентификуваат потребите за обука, да ја зголемат важноста на образованието и обуката и да го олеснат пристапот на поединците до понатамошно образование и обуките. Организирањето заеднички обуки може да овозможи градење на капацитетите на клучните актери за подготовка и

⁸⁰Извор: OECD (2022), SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022

спроведување на различни програми кои ја подобруваат вработливоста во прекуграничниот регион. Програмата ЕРАЗМУС+ е добра можност за размена на искуства и за подготовка и спроведување на програми за образование и обука.

Кога се зборува за зголемување на прекуграничната мобилност на ученици, студенти, практиканти, млади луѓе и претприемачи, програмата ЕРАЗМУС+ е добра можност поради поддршката за мобилноста на поединци и ЕРАЗМУС за младите претприемачи. ЕРАЗМУС проектите за млади претприемачи поттикнуваат вработување преку практиканти во компании, истражувачки институти и организации во странство. Подобрувањето на прекуграничната соработка меѓу сите актери за вработување е една од идентификуваните потреби. Ова беше утврдено со квалитативно истражување. Во наредниот период потребно е да се интензивира соработката и да се овозможи размена на искуства меѓу ЕЛС во прекуграничната област. ЕЛС од прекуграничниот регион на Србија генерално имаат формирано институции кои се занимаваат со вработување и имаат плански документи според кои ги спроведуваат своите активности и мерки за поттикнување на вработувањето на нивната територија. Нивните искуства во подготовката и спроведувањето на мерките можат да бидат вредни за нивните колеги од македонската прекугранична област. Истражувањата покажуваат дека подобрувањето на работата на ЕЛС во прекуграничната област е неопходно во следните области: 1) модернизирање на службите на локалната самоуправа (град/општина) за обезбедување поддршка на странски државјани; 2) подобрување на услугите за бизнисмените поврзани со мобилноста на работната сила; 3) запознавање со мерките за поддршка за вработливост и мобилност на работната сила кои постојат во Европската Унија и се спроведуваат од ЕЛС. Спроведеното истражување покажува дека 78,26% од анкетираниите деловни субјекти планираат зголемување на бројот на вработени. Деловните субјекти наведуваат дека најголеми пречки при ангажирањето работници се немањето соодветен образовен профил на работниците (45,45%), недостатокот на соодветно квалификуван кадар/работници (20,45%) и само 25% од очекувањата на потенцијалните кандидати/работници (плата, права, обврски). Она што треба да се подобри во иднина е зајакнување на капацитетите на стопанските субјекти со цел систематизирање на нивните активности во однос на вработување на нова работна сила. Најголемиот број деловни субјекти кои учествувале во истражувањето (78,26%) немаат ниту интерна програма за обука за подобрување на знаењата и вештините на вработените, ниту програма за практикантска работа за нововработени (86,96%). Охрабрувачки е фактот дека две третини (75,00%) од деловните субјекти кои учествуваат во истражувањето се заинтересирани за развој и воведување програма за практикантска работа, како и за добивање на менторство за развој и имплементација на професионални образовни програми за обука и усовршување на специјализанти и нововработени (65,22%).

Ризици: Програмите за вработување најмногу се насочени кон невработените со цел нивно вработување, што е вредно, но не го решава клучниот проблем со недоволно вработувања. Отстранувањето на бариерите за нови работни места, односно за растот на домашната економија, би имало долгорочни позитивни ефекти врз вработеноста. Иако многу мерки се поврзани со макроекономските услови, локалните заедници можат да направат многу преку создавање поповолна деловна средина за започнување нови и растечки постоечки бизниси. Претприемништвото во прекуграничниот регион се смета за важно за развој, и како форма на самовработување, и воопшто како претприемничка култура која поддржува откривање подобри решенија и е присутна во сите сектори. Сепак, мерките за поддршка се покажаа како недоволни и сеопфатни бидејќи не се инвестираат континуирано и не се земаат предвид факторите на повеќекратна ранливост на младинските групи, што значи дека на голем број од оние на кои им е најпотребна поддршката им недостига (на пример, млади луѓе кои не се ниту во формално ниту неформално образование, ниту пак работат). Покрај ризиците кои влијаат на вработливоста и прекуграничната мобилност се: политичка нестабилност, негативни економски трендови, инфлација, интензивни демографски промени и миграција на младите во развиените земји, недоволна координација и соработка помеѓу релевантните актери на пазарот на трудот, недостаток на ефективна поврзаност и надградба на претходните и тековните иницијативи во областа на стручното образование и обука и образованието на возрасни, ограничени ресурси и човечки капацитети (на многу релевантни институции им недостасуваат човечки

ресурси потребни за спроведување на мерките), недостаток на средства за спроведување на мерките за вработување.

7.2 ПРЕПОРАКИ

Препораките за подобрување на вработливоста во прекуграничната област се појавија како резултат на анализа на квантитативно и квалитативно истражување, како и анкета спроведена меѓу претставниците на целните групи и директните корисници од двете страни на границата. Препораките не се однесуваат на клучните актери за вработување од национално ниво, туку на оние актери кои имаат можност да ги приспособат своите активности на потребите на прекуграничната област.

Препораки за единиците на локалната самоуправа (ЕЛС) од прекуграничниот регион:

- да се интензивира соработката и да се овозможи размена на искуства меѓу ЕЛС во прекуграничниот регион (на пр., организација на тематски работилници за размена на искуства и заемно учење).
- да се подобри рамката за планирање за локалната политика за вработување (на пр., подготовка и спроведување на краткорочни и долгорочни програми/планови за вработување).
- да се промовираат механизми за координација кои служат како подготовка на локални политики за вработување преку социјален дијалог и вклучување во работните групи на приватниот, образовниот и невладиниот сектор.
- да се иновираат и диверзифицираат постоечките локални мерки за вработување, како и мерки за стимулирање и привлекување инвестиции и отворање нови работни места.
- да се воведат нови и да се модернизираат постоечките услуги за поддршка на вработливоста и прекуграничната мобилност на работната сила (на пр., да се организираат информативни работилници со бизнисмени и невработени за можностите на Отворениот Балкан во однос на ангажирање работници или наоѓање вработување).
- да се олесни преносот на европското искуство за поддршка на вработливоста и прекуграничната мобилност (на пр., учество на претставници на ЕЛС на меѓународни конференции, работилници и студиски посети на ЕУ).
- да се изградат капацитетите на организациските единици кои се занимаваат со политика за вработување (на пр., спроведување на специфични обуки за вработените во ЕЛС и техничка опрема на организациските единици).
- да се интензивираат активностите кои придонесуваат за создавање поволни услови за основање нови компании, проширување на постоечките капацитети, поттикнување на иновативно и претприемничко однесување и развој на претприемништвото.
- да се истражат можностите за подготовка и спроведување на заеднички прекугранични проекти на тема вработување од достапните програми на ЕУ.
- да се поттикне развојот на претприемништвото и социјалното претприемништво.

Препораки за бизнис секторот од прекуграничниот регион:

- да се зголеми свеста на деловните субјекти кога станува збор за достапни локални и национални фондови кои го поддржуваат бизнисот и ја зголемуваат вработливоста во прекуграничниот регион.
- да се подобри количината на информации што ги добиваат деловните субјекти за можностите што иницијативата „Отворен Балкан“ им ги дава на бизнисмените.
- да се подобри соработката помеѓу бизнис секторот и образовниот сектор и другите клучни актери за вработување.
- да се изгради капацитетот на деловните субјекти за систематско планирање на вработувањето (на пр., обука на деловните субјекти за идентификување на потребите на квалификувана работна сила, дефинирање внатрешни процедури за ангажирање нова работна сила и специјализанти и волонтери, подготовка на интерна програма за обука за подобрување на знаењето и вештините на вработените и програмите за стручно образование и обука/подобрување на специјализантите и нововработените лица).

- да ги користи можностите за надворешна поддршка (менторство) за развој и имплементација на програми за професионално образование за обука и усовршување на специјализантите и новите вработени.
- да се истражат можностите за подготовка и реализација на проекти од програмите на ЕУ наменети за секторот за мали и средни претпријатија (COSME, социјално претприемништво).
- правично учество во прекуграничното вработување со цел да се промовира деловниот субјект и да се обезбеди работната сила што недостасува

Препораки за образовните институции во прекуграничниот регион:

- да се промовира дуалното образование како средство за израмнување на понудата и побарувачката на пазарот на трудот.
- да се зголеми флексибилноста во образованието и обуката на локално ниво за да се осигура дека институциите и програмите се прилагодуваат на потребите на работодавачите и на локалниот пазар на труд.
- да се интензивира соработката со стопанството и другите клучни чинители на вработувањето.
- да се интензивира соработката меѓу образовните институции во прекуграничната област.
- да се подобри учеството на образовните институции во програмите за мобилност ЕРАЗМУС +.
- да се истражат можностите за подготовка и спроведување на заеднички прекугранични проекти на тема вработување од достапните програми на ЕУ.
- да се прошири прекуграничната врска со цел да се разменат примери на добри практики кои можат да се прилагодат и пренесат на локално ниво.

Препораки за невладиниот сектор на прекуграничниот регион:

- да се интензивира соработката со клучните актери за вработување со цел да се зголеми бројот на проекти кои го поддржуваат вработувањето и/или мобилноста на работната сила.
- да се активира учеството во процесите на креирање политики за вработување во прекуграничната област и промоција на иницијативата Отворен Балкан.
- да го промовира стекнувањето преносливи вештини и доживотното учење, кај сите категории невработени, а особено кај младите.

Има промени кои ги донесоа новите технологии во светот на работата, како и општествените промени и укажуваат на потребата од развој на компетенции за остварување нови работни места и занимања, но и за развој на компетенции за прифаќање и прилагодување на новите промени. Вештините стануваат сè поважни во глобалната економија. Професионалните и техничките вештини се навистина важни, но работодавците бараат кандидати кои имаат повеќе од тоа. Еден од клучните фактори на вработливост е да се поседуваат трансверзални вештини. Трансверзалните вештини ги надградуваат и зајакнуваат вештините развиени преку основното образование и техничките вештини потребни за одредени занимања, т.е. извршување на специфични задачи или должности. Овие вештини се од суштинско значење за работниците и бизнисите во кои тие се дел и им овозможуваат на работниците да постигнат пристојна работа, додека, во исто време, им овозможуваат на бизнисите да усвојат нови технологии и да влезат на нови пазари. Од гледна точка на работодавачот, трансверзалните вештини значат дека вработените можат полесно да се прилагодат на промените на работното место. Вработените со овие вештини учат побрзо, работат поефикасно и побрзо се прилагодуваат на технолошките промени и организациското реструктурирање. Во повеќето случаи, компаниите им обезбедуваат на своите вработени обука за работни места и вештини кои се специфични за производниот процес. Сепак, тие обезбедуваат значително помала обука за трансверзални вештини, како што се вештини за комуникација и презентација или решавање проблеми, поради тоа што постои поголем ризик обучените работници да ја напуштат компанијата и да ги применат овие новостекнати вештини во други капацитети. Прилагодливоста на работната сила (и на работниците и на барателите на работа) треба да се поттикне преку развој на преносливи вештини, пошироки професионални профили и обука заснована на компетентност обезбедена преку програми кои вклучуваат учење базирано на работа. Една од целите на Европската Унија е развојот, кој овозможува поголема

мобилност преку занимања и зголемено вработување преку претприемнички активности. Покрај тоа, развојот на овие вештини е компатибилен со принципот на учење додека сте живи, што е политика за која се залага Европската Унија. Со цел работодавачите правилно да ги препознаат развиените вештини, развивањето преносливи вештини и политиката на доживотно учење бара поголем акцент на учењето преку тимска работа, потребата за креативно размислување и потребата од сигурни и ефективни методи за оценување. Следствено, ова е голем предизвик.

пored учесниците во анкетата, некои клучни фактори за добивање работа се вештините и работната етика. Затоа, не е чудно што 86,11% од невработените лица и студентите кои учествуваат во истражувањето во прекуграничниот регион се заинтересирани за подобрување на своето знаење во доменот на трансверзалните вештини. Од нивна гледна точка, неопходно е да се обезбеди обука за развој на вештини кои ја зголемуваат вработливоста, организирање квалитетни практики, програми за практикантска работа и волонтерство, како и свесност за прекугранична мобилност (иницијатива Отворен Балкан и можности за размена во рамките на програмата ЕРАЗМУС+).

Табела 48. Потребни знаења и вештини за 21 век

1		Интерперсонални вештини и тимска работа
2		Критичко размислување и решавање проблеми
3		Одговорност и учење
4		Прилагодливост и отпорност на стрес
5		Лидерство и управување
6		Креативност и отворен начин на размислување
7		Основни, научни, економски и технолошки писмености
8		Претприемништво
9		Деловна писменост
10		Емоционална интелигенција и емпатија

Извор: Основен извештај. Градење екосистем за 21CS образование во STEM

- 1) Агенција за вработување на Република Северна Македонија. Годишен извештај за 2022 година. Скопје 2023.
- 2) Агенција за привредне регистре. Годишни извештај о пословању привреде 2021. Београд 2022.
- 3) Арандаренко М. Национална студија о Србији: Разумевање интеракције измеѓу миграције, људског капитала и тржишта рада. European Training Foundation, 2021
- 4) Арnaudов К. Улога Отвореног Балкана у актуелним регионалним односима из перспективе стратешке политике и европских интеграција Институт за меѓународну политику и привреду. Београд, 2023.
- 5) Бурзановић М. Предузећа по величини и предузетници у Републици Србији 2018–2020. Републички завод за статистику. Београд, 2022.
- 6) Влада Републике Србије. Миграциони профил Републике Србије за 2022 годину.
- 7) Влада Републике Србије. Програм економских реформи за период од 2023. до 2025. године. Београд, 2023
- 8) Влада Републике Србије. Стратегија запошљавања у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године ("Службени гласник РС", бр. 18 од 1. марта 2021, 36 од 9. априла 2021 – исправка)
- 9) Влада Републике Србије. Стратегија индустријске политике Републике Србије од 2021. до 2030. године. ("Службени гласник РС", број 35 од 18. марта 2020.)
- 10) Влада Републике Србије. Стратегија паметне специјализације у Републици Србији за период од 2020. до 2027. године ("Службени гласник РС", број 21 од 6. марта 2020).
- 11) Инфостуд (<https://poslovi.infostud.com/vesti/Prethodna-godina-u-znaku-deficita-i-uvoza-radne-snage/56404>)
- 12) Министерство за економија. Национална стратегија за мали и средни претпријатија (2018-2023). Скопје 2018.
- 13) Министерство за економија. Стратешки План 2023-2025. Скопје 2023.
- 14) Национална служба за запошљавање. Извештај о раду Националне службе за запошљавање за 2022. годину. Београд 2023.
- 15) Николић М. и Филиповић М. Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву 2020. Министарство привреде. Београд, 2022.
- 16) Петрески М. Каква е интеракцијата на миграцијата, човечкиот капитал и пазарот на труд во Северна Македонија. European Training Foundation, 2021.
- 17) Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт (<https://pks.rs/strana/makroekonomski-okvir>)
- 18) Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт 2022. Београд 2023.
- 19) Привредна комора Србије. Привреда Србије - Макроекономски осврт I квартал 2023. Београд 2023.
- 20) Републички завод за статистику. Анкета о радној снази-Кретања на тржишту рада у првом кварталу 2023. Београд 2023.
- 21) Републички завод за статистику. Региони и области Републике Србије, 2021. Регионални бруто домаћи производ (радни документ). Београд 2023.
- 22) Републички завод за статистику. Саопштење -Тржиште рада – Зараде (26.06.2023) (<https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=14044&a=24&s=2403?s=2403>)

- 23) Републички завод за статистику. Статистика саобраћаја и телекомуникација - Гранични промет путничких моторних возила и путника за I, II, III и IV квартал 2022.
- 24) Републички завод за статистику. Анкета о радној снази-Кретања на тржишту рада у првом кварталу 2023. Београд 2023
- 25) Ристановић В. и Барјактаревић С. Динамика тржишта радне снаге у Србији Економски погледи Vol. 16, број 3/2014. Београд 2014.
- 26) Светска банка Економски профил Србије 2020 (Economy Profile of Serbia Doing Business 2020 Indicators)
- 27) Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014.г. "Службени гласник РС", бр. 104/2014.
- 28) Badescu M. key indicators on education, skills, and employment 2022. European Training Foundation, 2022.
- 29) Eurodesk. Kako mobilnost mladih u svrhu učenja može povećati njihovu zapošljivost? Pregled relevantnih europskih istraživanja i podataka o projektima mobilnosti u svrhu učenja i kako oni mogu poboljšati zapošljivosti mladih ljudi. 2015.
- 30) European Commission / EACEA / Eurydice, 2023. Mobility Scoreboard: Higher education background report 2022/2023. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- 31) European Commission. Annual Report on Intra-EU Labour Mobility 2022. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023
- 32) European Commission. Commission implementing decision on the financing of the cross-border cooperation programme Serbia - North Macedonia for 2021-2027. C(2022) 3739 final. Brussels, 2022.
- 33) European Commission. North Macedonia 2022 Report. Accompanying the document. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2022 Communication on EU Enlargement policy. Brussels, 12.10.2022 SWD(2022). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022SC0337>
- 34) European Commission. Serbia 2022 Report. Accompanying the document. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2022 Communication on EU Enlargement policy. Brussels, 12.10.2022 SWD(2022). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022SC0338>
- 35) Fondacija Tempus. Novi Erasmus+ program 2021-2027 Mogućnosti za učešće (www.tempus.ac.rs). Beograd 2022.
- 36) Government of the Republic of North Macedonia. Growth Acceleration Plan 2022-2026. Skopje, 2021.
- 37) Government of the Republic of North Macedonia. Ministry of Finance. Draft chapter 5 – Structural reforms economic reform programme 2023-2025 Skopje 2022.
- 38) Government of the Republic of North Macedonia. Ministry of Finance. Monthly Newsletter – May 2023. Skopje 2023. (<https://finance.gov.mk/monthly-newsletter/>)
- 39) Government of the Republic of North Macedonia. Ministry of Labour and Social Policy. National Employment Strategy 2021-2027 with Employment Action Plan 2021-2023. Skopje, 2021.
- 40) Group of authors. Analysis of the investment activity of SMEs in North Macedonia. Annals - Economy Series, Constantin Brancusi University, Faculty of Economics (vol. 3). 2022.
- 41) Group of authors. Baseline report. Building an Ecosystem for 21CS Education in STEM. The Be21Skilled project. <https://be21skilled.eu/baseline-report/>
- 42) Group of authors. Identifying employee skills in SMEs in the Republic of North Macedonia (DOI: <https://doi.org/10.31410/EMAN.S.P.2020.93>). EMAN Skopje 2020.
- 43) Group of authors. Labour Mobility as a Factor of Development in South-East Europe- Regional Overview
- 44) Group of authors. Screening of the labour force in the cross-border region Bulgaria-Serbia. Sofia 2014.
- 45) Heinz F. and Ward-Warmedinger M. Cross-Border Labour Mobility Within an Enlarged Eu. European Central Bank, 2006
- 46) International Organization for Migration (IOM). Migration in North Macedonia - A Country Profile 2021. IOM, Geneva 2022.
- 47) Ivana A. Institutional cooperation and coordination in skills development in Serbia. The Ministry of Education, Science and Technological Development, the Vojvodina ICT cluster, and the ETF. European Training Foundation, 2017

- 48) OECD (2022) Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits. OECD Publishing, Paris 2022.
- 49) OECD (2022), SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2022: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe, SME Policy Index, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b47d15f0-en>.
- 50) OECD Southeast Europe Regional Programme and the OECD International Migration Division. Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits. OECD 2022.
- 51) Parenti A. and Tealdi C. Cross-Border Labour Mobility in Europe: Migration Versus Commuting. The Economic Geography of Cross-Border Migration. Footprints of Regional Science 2021.
- 52) Petreski M. How migration, human capital and the labour market interact in North Macedonia. European Training Foundation, 2021.
- 53) Regional Cooperation Council's (RCC). Observatory on employment in the Western Balkans (<https://www.esap.online/observatory/home#annually-indicators>)
- 54) SORS. Working paper, Regional gross domestic product-Regions, and areas of the Republic of Serbia, 2021. Belgrade 2023.
- 55) State Statistical Office (SSO). Census of population, households, and dwellings in the Republic of North Macedonia, 2021. Skopje 2022.
- 56) State Statistical Office (SSO). North Macedonia in Figures, 2022. Skopje 2022.
- 57) State Statistical Office (SSO). Statistical Yearbook of the Republic of North Macedonia. Skopje 2023.
- 58) Statistical Office of the Republic of Serbia. Municipalities and regions, 2018-2022. (<https://www.stat.gov.rs/en-us/publikacije/>)
- 59) State Statistical Office (SSO). Regions of the Republic of North Macedonia, 2022. Skopje 2022.
- 60) The Employment Service Agency of the Republic of North Macedonia. Operational Plan for active employment programs and measures and services on the labour market for 2021. Skopje 2022.
- 61) The World Trade Organization (WTO) Trade Policy Review: North Macedonia (WT/TPR/S/390). WTO 2019.
- 62) World Bank Group. Country partnership framework for the republic of North Macedonia 2019 – 2023 (Report No. 135030-MK). International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 2019.

Користени интернет страни/извори:

Analytical tool for local self-government units (LSUs)	https://rsjp.gov.rs/cir/analiticki-servis/
Central Registry of the Republic of North Macedonia - Statistical Bulletin	https://www.crm.com.mk/mk/otvoreni-podatotsi/statistichki-bilten
DevInfo database Serbia - municipal level	http://devinfo.stat.gov.rs/Opstine/libraries.aspx/Home.aspx .
Eurostat database	https://ec.europa.eu/eurostat/
Mobility Scoreboard	https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/mobility-scoreboard .
Observatory on employment in the Western Balkans	https://www.esap.online/observatory/home#annually-indicators
OECD database	http://stats.oecd.org/
State Statistical Office of the Republic of North Macedonia	https://makstat.stat.gov.mk/
Statistical Office of the Republic of Serbia	https://data.stat.gov.rs/

The Serbian Business Registers Agency - Measures and incentives for regional development	https://pretraga2.apr.gov.rs/APRMapePodsticaja/
UN database UNdata	http://data.un.org
World Bank database (World Development Indicators)	https://databank.worldbank.org

9 АНЕКСИ

Анекс I: Заедничка база на знаење

- 1) Статистички податоци за вработливост и прекугранична мобилност во Србија и Северна Македонија
- 2) Статистички податоци за вработливост и прекугранична мобилност во прекуграничниот регион Србија Северна Македонија
- 3) Компаративна анализа: Идентификација на клучните деловни сектори на раст и развој
- 4) Список на клучни актери и програми за вработување (Србија/Северна Македонија)
- 5) Законодавство и политики за вработување (Србија/Северна Македонија)

Анекс II: Прашалници

- 1) Прашалници за интервју (српски/северномакедонски јазик)
 - Локални самоуправи
 - Деловен сектор
 - Образовна институција
 - ГО и деловни здруженија
- 2) Анкетни прашалници (српски/северномакедонски јазик)
 - Невработено лице
 - Вработено лице
 - Ученици
- 3) Нумеричка и наративна анализа на прашалниците